

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL YAPI SOSYAL DEĞİŞME BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KENT HAYATI VE KÜLTÜREL GECİKME

Burak ÇEKÜÇ
2501180842

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Burhan BALOĞLU

İSTANBUL – 2022

ÖZ

KENT HAYATI VE KÜLTÜREL GECİKME

BURAK ÇEKÜÇ

Sanayi Devrimi sonrasında giderek bütün toplumları kuşatan teknoloji, gündelik hayatımızı da derinden etkilemektedir. Bugün artık birçok işimizi teknoloji sayesinde yapıyor ve hayatımızı da ona göre düzenliyoruz. Teknoloji ile hayatımız arasındaki bu bağın güçlenmesi teknolojiadaki değişimleri de hızlandırarak bizi daha hızlı bir hayat yaşamaya zorlamaktadır. Fakat hayatın her aşamasında hızlı bir hayat yaşamaya uyum sağlamak her zaman mümkün değildir. Bu gibi durumlarda bir kültürel gecikme ortaya çıkmaktadır. William Fielding Ogburn tarafından öne sürülen kültürel gecikme kuramı değişen teknoloji ile hayatımız arasındaki uyumsuzluklara odaklanmaktadır. Hayatın bir aşaması olan kent hayatında da birçok kültürel gecikme ortaya çıkmaktadır. İşte bu çalışmada kent hayatında ortaya çıkan kültürel gecikmeler incelenmiştir. Buna göre bu çalışmanın ilk amacı William Ogburn'ün hem sosyolojik görüşlerini hem de kültürel gecikme kuramını açıklamaktır. Gözlenen kültürel gecikmelerin nasıl ortaya çıktığının ve bunların kent hayatını nasıl etkilediğinin belirlenmesi çalışmanın ikinci amacıdır. Son olarak, Türkiye'nin kentleşme sürecinde ortaya çıkan birtakım olguların kültürel gecikme kuramıyla ilişkisini tespit etmek bu çalışmanın son amacıdır. Bu doğrultuda, kent hayatında gözlemlenen trafik, gecekondu, işsizlik gibi olguların tarihsel yöntem kullanılarak aralarında bir neden-sonuç ilişkisi kurulmuş ve bu olguların kentleşme sürecinde meydana gelen birtakım kültürel gecikmelere bağlı olarak ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent hayatı, kültürel gecikme, sosyal değişim, teknoloji, maddi kültür, maddi olmayan kültür, William Fielding Ogburn

ABSTRACT

URBAN LIFE AND CULTURAL LAG

BURAK ÇEKÜÇ

Technology, which gradually surrounds societies after the Industrial Revolution, deeply affects our daily life. Thanks to technology, we do many of our works today and we organize our live accordingly. The strengthening of link between technology and our life accelerates the changes in technology and it forces us to live a faster life. However, it is not always possible to adapt to living a fast life at every stage of life. In such cases, a cultural lag arises. The cultural lag theory asserted by William Fielding Ogburn focuses on the incompatibilities between changing technology and our life. Many cultural lags also occur in urban life, which is a stage of life. So in this study, cultural lags in urban life were examined. Accordingly, the first aim of this study is to explain both the sociological views of William Ogburn and his theory of cultural lag. The second aim of the study is to determine how the observed cultural lags arise and how they affect the urban life. Finally, it is the last aim of this study to determine the relationship between some facts that emerged in the urbanization process of Turkey and the theory of cultural lag. In this direction, the facts such as traffic, slums and unemployment observed in urban life were examined using historical method by establishing a cause-effect relationship between them, and it was concluded that these facts emerged due to some cultural lags that occurred in the urbanization process.

Keywords: Urban life, cultural lag, social change, technology, material culture, non-material culture, William Fielding Ogburn

ÖNSÖZ

Teknoloji insanlık tarihi boyunca bizim ayrılmaz bir parçamız olmuştur. Birçok teknolojik alet yardımıyla yaşadığımız çevreye uyum sağlayarak bugüne kadar hayatta kalmayı başardık. Dolayısıyla gerek çevre ile olan ilişkilerimizde, gerekse toplumsal ilişkilerimizde teknoloji önemli bir konuma sahiptir. Bu açıdan teknoloji, en başından beri benim en fazla ilgilendiğim alanlardan birisi oldu. Öte yandan sosyoloji eğitimi almaya başladığım günden beri insanların ve toplumların nasıl ve neden değiştiğini merak edip anlamaya çalıştım. İşte bu iki durum çalışmalarımın teknoloji ile sosyal değişim konuları üzerine yoğunlaşmasına neden oldu. Dolayısıyla bu çalışma da ilgi alanlarımın bir sonucu olarak ortaya çıktı. Zira kültürel gecikme kuramı tam olarak bu iki konu arasındaki ilişkiye odaklanıyor. Ayrıca kültürel gecikme hakkında Türkiye’de yeterli çalışmanın olmamasından dolayı böyle bir çalışma yapma konusunda kendimi sorumlu hissettim. Bu çalışma vasıtasıyla hem kültürel gecikme kuramını hem de bu kuramın arkasındaki beyin olan William F. Ogburn’ü tanıtmam gerektiğini düşündüm.

Kuramı seçmiştim fakat bu kuramın nasıl ve neyle açıklanacağı konusu zihnimi meşgul etmeye başladı. Çünkü tek başına kuramı anlatmam oldukça soyut ve yüzeysel olacaktı. Birtakım olgular üzerinden bu kuramı anlatmam gerekiyordu. Böylece hem kuram daha net anlaşılacak hem de kuramın hangi araçlar kullanılarak ele alınabileceği ortaya konacaktı. İşte tam bu noktada tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Burhan Baloğlu hocam devreye girdi ve kent hayatı üzerinden bu kuramı açıklayabileceğimizi söyledi. Bu vesileyle de kendisine burada tez süreci boyunca yaptığı yardımlardan dolayı çok teşekkür ediyorum.

Bu çalışma COVID-19 pandemisi sürecinde yapıldı. Bu yüzden benim için daha başka bir anlam ifade ediyor. Geriye dönüp her baktığımda bu tezi yazarken yaşadığım zorluklar aklıma gelecek. Zira tez yazmanın kendisi zaten zorken bir de buna pandemi endişesi eklenince iş daha da zorlaştı. Umarım böyle bir durum bir daha yaşanmaz ve daha sağlıklı bir gelecekte çalışmalarına devam ederim.

Burak ÇEKÜÇ

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
RESİMLER LİSTESİ.....	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL GECİKME KURAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. WILLIAM F. OGBURN'ÜN SOSYAL DEĞİŞİM TANIMI	4
1.1.1. Biyolojik, Psikolojik ve Kültürel Faktörler.....	6
1.1.2. Sosyal Değişimin Farklılaşmasındaki Etkiler	9
1.2. WILLIAM F. OGBURN'ÜN TEKNOLOJİ TANIMI.....	12
1.3. WILLIAM F. OGBURN'DE TEKNOLOJİ VE SOSYAL DEĞİŞİM İLİŞKİSİ	17
1.3.1. Maddi Kültür ile Uyarlayıcı Kültür.....	20
1.3.2. Kültürel Gecikme Kuramı.....	23
1.3.3. Kültürel Gecikme Kuramına Yönelik Eleştiriler	29

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL GECİKME BAĞLAMINDA KENT HAYATI

2.1. KENTLEŞME SÜRECİ VE KENT HAYATI	34
2.1.1. “Kent” Kavramının Tanımı.....	35
2.1.2. Kentleşme ve Kentlileşme	38
2.1.3. Kenti Oluşturan Toplumsal Katmanlar	40
2.1.3.1. Organizma Olarak Kent	41
2.1.3.2. Psikolojik Açıdan Kentli Olmak	47
2.1.3.3. Kent Kültürü	50
2.2. TARİHSEL AÇIDAN TEKNOLOJİ İLE KENT İLİŞKİSİ	55
2.3. KENT HAYATINDA KÜLTÜREL GECİKME.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE’NİN KENTLEŞME SÜRECİNDE MEYDANA GELEN	
KÜLTÜREL GECİKMELER	
3.1. NÜFUSA BAĞLI KÜLTÜREL GECİKMELER	71
3.1.1. Yüksek Doğurganlık Hızı	71
3.1.2. Köyden Kente Göç.....	73
3.1.3. Trafik Kazaları	76
3.1.4. Çevre Kirliliği	78
3.1.5. Salgın Hastalıklar	80
3.2. ALTYAPIYA BAĞLI KÜLTÜREL GECİKMELER.....	82
3.2.1. Tarımsal Dönüşüm.....	83
3.2.2. Gecekondulaşma	87
3.2.3. Soylulaştırma	91
3.2.4. İşsizlik	95
3.2.5. Yoksulluk ve Sosyal Güvencesizlik.....	97
3.3. YAŞAM TARZINA BAĞLI KÜLTÜREL GECİKMELER.....	101
3.3.1. Köylülük ve Ağalık.....	102
3.3.2. Sahte Kentlilik.....	104
3.3.3. Kimlik Çatışması.....	106
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	114

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1: İstanbul nüfusunun 20 milyonu aşacağı öngörülmekteydi.....	75
Resim 3.2: Yönetimler İstanbul trafiğini düzenlemede yetersiz kalıyordu	76
Resim 3.3: Kentteki hava kirliliği en çok çocukları etkiliyordu	79
Resim 3.4: Topraklandırma Yasası'nın çıkarılması bayram ilan edilmişti	84
Resim 3.5: 1950'lerde İstanbul'un konut ihtiyacı büyük bir sorun hâline gelmişti ..	87
Resim 3.6: Gecekonduyla mücadele amacıyla 1984'te TOKİ kuruldu	90
Resim 3.7: 2000'li yıllarda Türkiye'de internet kullanımı yaygınlaşmaya başladı ..	93
Resim 3.8: Gecekonduya yaşayanlar kendilerine özgü bir yaşam tarzına sahipti...	104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Toplumsal katmanlar ile faktörler arasındaki ilişki.....	7
Şekil 1.2: Ogburn'ün etki analizine dayanan bir örüntü şeması.....	11
Şekil 1.3: Ogburn'ün kültür ayrımı	22
Şekil 2.1: Ernest Burgess'in "Ortak Merkezli Kentleşme Modeli".....	46
Şekil 2.2: Kent kültürünü oluşturan temel unsurlar.....	53

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3.1: Yıllara Göre Türkiye'nin Kır Nüfusu ile Kent Nüfusu.....	72
Tablo 3.2: Yıllara Göre İstanbul'un Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu.....	74
Tablo 3.3: İstanbul'daki Motorlu Kara Taşıtı ve Toplam Trafik Kazası Sayısı	77
Tablo 3.4: İstanbul'daki COVID-19 Vaka ve Vefat Sayıları.....	81
Tablo 3.5: Türkiye'de Traktör Sayısı ve Tarımsal İstihdam.....	85
Tablo 3.6: Türkiye'de Online Alışveriş Yapanlar (16-74 yaş arası).....	94
Tablo 3.7: Türkiye'de ve İstanbul'da AVM Sayısı.....	95
Tablo 3.8: Türkiye'de Kişi Başı Gelir ve İstanbul TÜFE Değerleri.....	98
Tablo 3.9: İstanbul ilçelerinin “Evde Kal” kampanyasına katılımı ve gelir sıraları .	99

KISALTMALAR LİSTESİ

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
a.g.e.	: adı geçen eser
bkz.	: bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
GYODER	: Gayrimenkul ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği
Haz.	: Hazırlayan
s.	: sayfa/sayfalar
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Sosyal değişim sürecinde teknolojinin rolü yaklaşık son yüz yıl içerisinde hiç olmadığı kadar artmıştır. Özellikle bugün teknolojinin hayatımızdaki yeri ve önemi ile bundan yaklaşık yüz yıl öncesindeki yeri ve önemi karşılaştırılınca bu durum ortaya çıkmaktadır. Aslında o kadar gerilere gitmeye de gerek yok, sadece XXI. yüzyılın başından itibaren yaklaşık son yirmi yıl dikkate alınırsa da bu değişim hemen fark edilebilmektedir. Hatta öyle ki bugün artık teknolojinin işgal etmediği bir alan yok denebilecek kadar azdır.

Teknoloji gün geçtikçe sosyal değişim sürecinde merkezi bir konum almaktadır. Teknoloji bugün girdiği her alanı radikal bir şekilde değiştirerek sadece konumlandığı alanı değil, aynı zamanda o alana bağlı olan ekonomik, politik ve kültürel bağlamları da doğrudan veya dolaylı yollardan değiştirmektedir. Fakat bu değişimler her zaman eş zamanlı olarak gerçekleşmeyebilir. Bir toplumun maddi ürünlerinin bütünü olarak tanımlanan teknolojinin hızlı değişimine karşılık toplumun maddi olmayan, yani din, gelenekler ve toplumsal ilişkiler gibi kültürdeki değişimler çok yavaş olabilmektedir. Bunun gibi maddi kültür ile maddi olmayan kültürün değişim hızındaki farklılığa bağlı olarak gerçekleşen gecikmeler “kültürel gecikme” olarak tanımlanmaktadır.

William Fielding Ogburn (1886-1959) tarafından ortaya atılan kültürel gecikme kuramı, ilk ortaya çıktığı zamanlardan günümüze kadar sosyal değişimleri açıklarken kullanılan kuramlardan birisi olmuştur. Sosyal değişim sürecinde birçok faktör etkili olmasına karşın Ogburn, yaşadığı dönem itibarıyla ABD’de etkili olan sanayileşmenin yol açtığı değişimler üzerinde çalışarak teknoloji konusunda yoğunlaşmıştır. Ogburn’e göre modern toplumların maddi kültüründe meydana gelen değişimler, maddi olmayan kültüründeki değişimlerden önce meydana gelmektedir. Bu durumda maddi olmayan kültür maddi kültürü geriden takip ederek ona “uyarlanmaya” çalışmaktadır. Eğer bir toplumda maddi kültür ile maddi olmayan kültür arasında bir uyumsuzluk söz konusu ise o toplumda bir kültürel gecikme meydana gelmiştir. Kültürel gecikme yaşayan bir toplumda ise birtakım toplumsal sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak modern toplumlarda ortaya çıkan toplumsal sorunların kaynağını maddi kültür ile maddi olmayan kültür arasındaki uyumsuzluklarda aramak gerekmektedir.

Kültürel gecikme kuramında, sanayileşme sürecindeki toplumların hem zihinsel ve pratik dünyalarının hem de gelişmişlik düzeylerinin en bariz şekilde yansı(tıl)dığı teknoloji faktörü, sosyal değişimlerin ölçülmesinde kullanılabilir en verimli faktör olarak görülmektedir. Giderek hayatın her alanına sirayet eden teknoloji, toplumlarda ortaya çıkan sorunların da doğrudan veya dolaylı nedenidir. Dolayısıyla teknoloji ile olan ilişkilerimizin etkileri hayatımızın her bir aşamasında kendisini göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal ilişkilerin en yoğun yaşandığı kent hayatı, teknolojinin neden olduğu etkilerin en net görülebileceği sosyolojik bir düzleme sahiptir. Dolayısıyla kent hayatında ortaya çıkan bütün sorunlar teknoloji çerçevesinde analiz edilerek kültürel gecikme kuramı ile açıklanabilir.

Kültürel gecikme kuramını ortaya atan William Fielding Ogburn, yaklaşık 24 yıl boyunca Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğü yapmıştır. Buna bağlı olarak kimi zaman Ogburn'ün adı, görev yaptığı dönem itibarıyla sosyolojide kent çalışmaları ile tanınmaya başlanan "Chicago Okulu" ile birlikte anılmıştır. Her ne kadar Ogburn görev yaptığı yıllarda sosyoloji departmanının etkili üyelerinden birisi de olsa Okul'da Robert E. Park ve Ernest R. Burgess'in adları daha ön plana çıkmıştır. Bu durum, kent çalışmalarının bulunmasına karşın Ogburn'ün, kendisini belli bir alanda sınırlamayıp toplumun bütün alanlarında çalışmalar yapmasından kaynaklanmaktadır.

Her alanda çalışmasının bulunmasına karşın Ogburn, teknoloji odaklı çalışmalar yapması nedeniyle teknoloji sosyolojisinin öncülerinden sayılmaktadır. Bu bağlamda ortaya attığı kültürel gecikme kuramı da teknoloji sosyolojisi içerisinde ele alınabilir. Yine de modern toplumlarda teknolojinin yaygınlaşmasına bağlı olarak bu kuram kent hayatını analiz ederken de kullanılabilir. Böylece kuramı kent hayatı gibi hayatın farklı bir aşamasına taşıyarak kent sosyolojisine de yeni bir bakış açısı kazandırılmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, Ogburn'ün kültürel gecikme kuramının ortaya çıkışı ele alınarak sosyal değişim sürecinde teknolojinin rolü ve önemi açıklanacaktır. İkinci bölümde, Ogburn'ün kuramsal yaklaşımı kent sosyolojisine uyarlanarak kent ile teknoloji arasındaki ilişkiler analiz edilecek ve bu ilişkilerin kültürel gecikmeye etkisi ortaya konulacaktır. Son olarak üçüncü bölümde ise kentleşme sürecinde kentlerde teknolojinin rolü dikkate alınarak ikinci bölümde yapılan kuramsal değerlendirmeler ile Türkiye örneği üzerinden kent hayatında meydana gelen kültürel gecikmeler analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL GECİKME KURAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Değişim konusu insanlığın en eski tartışma konularından bir tanesidir. Antik Yunan felsefesinden günümüze kadar değişimle ilgili birçok tartışma yapılmış ve bu konu üzerine çok çeşitli ve birbirinden farklı yorumlar getirilmiştir. Değişim deyince ilk akla gelen isimlerden olan Antik Yunan filozofu Heraklitos’a göre doğa sürekli değişim hâlinindedir, öyle ki “aynı nehirde iki kere yıkanılmaz.” Dolayısıyla değişim, doğanın kaçınılmaz özelliklerinden birisidir.

Doğanın içerisinde ve ona tâbi olan bireyler ve toplumlar da doğa gibi sürekli değişmektedir. Fakat doğanın değişimine bağlı olsun ya da olmasın, bireysel ve toplumsal değişimler, zaman ve mekâna dayalı belli bir bağlam içerisinde meydana gelmektedir. Bu bağlam ise kültürdür. Buna bağlı olarak, bireyler arası ilişkilere dayanan sosyal etkileşimlerdeki değişimler ile bütün sosyal etkileşimleri kapsayan toplumdaki değişimler, ancak kültürdeki değişimlere bakarak anlaşılabilir.

William F. Ogburn de yaşadığı dönem itibariyle büyük değişimlere şahit olmuş bir sosyolog olarak sosyal değişim konusu üzerine çalışmıştır. Onun yaşadığı kültürel bağlam içerisinde, sosyal değişimin başat aktörü olarak Sanayi Devrimi gelmekteydi. Dolayısıyla Ogburn çalışmalarında sanayileşmenin itici gücü olan teknolojinin sosyal etkileşimlerdeki değiştirici rolüne odaklanmıştır. *Social Change* adlı ünlü eserinde değişim süreçlerinde ortaya çıkan sosyal çözümlere odaklanan Ogburn, özellikle değişimin yarattığı uyum ve uyumsuzluk sorunları üzerinde durmuştur.

Uyum sorunları ile uyumsuzluk sorunlarını birbirinden ayrı ele alan Ogburn, kültürel gecikmeyi uyum sorunlarından kaynaklanan uyumsuzluklar ile açıklamıştır. Buna göre ilk olarak uyum sorunlarına değinen Ogburn, toplumun değişimlere karşı verdiği tepkileri değerlendirmiştir. Ayrıca uyum sürecindeki dinamikleri inceleyerek bunların işlevlerini ile aralarındaki ilişkileri analiz etmiştir. Çalışmasını bütünüyle doğa/kültür ayırımına dayandıran Ogburn, uyum sorunlarının kaynağını bu ayırmda görmüştür. Bu yaklaşımı ile birçok eleştiriye maruz kalmasına rağmen, Ogburn’ün kültürel gecikme kuramı hâlâ güncelliğini korumaktadır.

1.1. WILLIAM F. OGBURN'ÜN SOSYAL DEĞİŞİM TANIMI

Değişim her zaman ve her yerde gözlenen bir olgudur. Her şeyin birbirine bağlı olduğunu ve dolayısıyla birbirini etkilediğini vurgulayan bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında, değişimin türü ve işlevi ne olursa olsun hiçbir şey değişimden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda, bilimsel çalışmalarda, çalışılan konudan bağımsız olarak değişim olgusu her alanda dikkate alınmaktadır.

Toplumları inceleyen bir bilim olarak sosyoloji için de değişim olgusu özellikle çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira Fransız Devrimi ile başlayan ve Sanayi Devrimi ile devam eden uzun süreli bir devrim döneminde ortaya çıkan sosyoloji, ilk olarak, devrimlerin toplumlarda yarattığı değişimlere odaklanmıştır.¹ Dolayısıyla temelinde, sosyal bir varlık olarak insanın devrimlere verdiği tepkileri araştıran sosyoloji, esas itibariyle sosyal değişimlerin bilimsel bir şemasını ortaya koymaktadır.

Artık değişmeyen bir toplum neredeyse hiç yoktur. Büyük sosyal değişimler günümüzün toplumlarını sürekli yeniden şekillendirmektedir. Günümüz toplumlarını en başından beri karakterize eden sanayileşmeden dolayı teknoloji ve ona bağlı olan sanayi, değişimin en ciddi nedenidir. Bu bağlamda sosyolojide teknoloji ve sosyal değişim ilişkisini açıklayan birçok yaklaşım ortaya çıkmıştır. William F. Ogburn'ün sosyal değişim yaklaşımı da bunlardan birisidir.

İlk dönem Amerikan sosyolojisinde önemli bir etkisi olan Herbert Spencer'dan etkilenen Ogburn, değişim yaklaşımını evrimci bir bakış açısıyla açıklamıştır. Bu bağlamda Ogburn'ün yaklaşımında sosyal değişim ile sosyal evrim arasında bir parça-bütün ilişkisi vardır. Buna göre, nasıl ki biyolojik olarak evrim bir canlının biyolojik parçalarında meydana gelen değişimleri ifade ediyorsa sosyal parçalarda meydana gelen değişimler de sosyal evrim kavramı ile ifade edilebilir. Dolayısıyla sosyal evrim kavramı Ogburn için bütüncül bir değişimi tanımlamaktadır. Bu yüzden Ogburn, belirli bazı sosyal değişimlere odaklanmak yerine ilk olarak sosyal evrimi meydana getiren sosyal değişim örüntülerini formüle etmeye çalışmıştır.

Ogburn sosyal evrim sürecini ne sadece biyolojik temellere ne de sadece sosyal temellere dayandırmıştır. O daha çok biyolojik ile toplumsal olgular arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışarak sosyal evrim sürecini bir bütün olarak ele almaya gayret etmiştir.

¹ Hans Freyer, **Sanayi Çağı**, Doğu Batı Yayınları, 2018, s. 79.

Bu bağlamda, ona göre biyolojik evrim sürecinde coğrafi konum, iklim, ırksal yetenekler, doğal seçim ve en güçlü olanın hayatta kalması gibi fiziksel ve dışsal faktörler etkiliyken sosyal evrim sürecinde sosyallik, toplu hâlde yaşama, işbirliği ve tür bilinci gibi psikolojik ve içsel faktörler etkili olmaktadır.² Bu doğrultuda Ogburn, biyolojik/psikolojik, dışsal/içsel ve somut/soyut gibi ikilikler vasıtasıyla sosyal evrim süreci ile ilgili bu yaklaşımını, temel olarak, doğa/kültür ikiliği üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

Kültürü kısaca toplumun sosyal kurumları ile bir şeyler yapmanın sosyal yolları gibi kültürel parçaların toplamı olarak tanımlayan Ogburn'e göre kültürel evrim sosyal evrimden farklıdır, zira kültürel evrim kültürel parçalardaki değişimlerden meydana gelirken sosyal evrim toplumun değişimini ifade etmektedir.³ Fakat burada sosyal evrim sürecinde kültürün hiçbir payı olmadığı düşünülmemelidir. Çünkü Ogburn'ün belirttiği üzere⁴ sosyal evrim sosyal etkileşimlerdeki değişimleri tanımlıyorsa da din, sanat, hukuk ve gelenekler gibi insan davranışlarını şekillendirip anlamlandıran bazı kültürel parçaların da sosyal evrim sürecinde etkisi olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak sosyal evrim, sosyal davranışlar ile onların etkileri tarafından şekillenmedikçe maddi kültür dışındaki tüm kültürel evrimi de kapsamaktadır.

Kültürel evrime metodolojik bir bakış açısıyla yaklaşan Ogburn için kültür, sosyal evrim sürecinde biyolojik faktörlerin etkisinin görülebileceği en açık alandır.⁵ Bu noktada sosyal evrim ile biyolojik evrim ilişkisini açıklamak için kültürel evrim sürecine bakılması gerektiğini vurgulayarak Ogburn, kültürün insanın sosyal yönü ile biyolojik yönü arasında bir dengeleyici niteliğinin olduğunu belirtmektedir. Toplumu insanın doğasına karşılık gelen biyolojik faktörler, insanların uyaranlara gösterdiği tepki ve davranışları belirleyen psikolojik faktörler ve insanların sosyal etkileşimini şekillendiren kültürel faktörler arasındaki ilişkilere bakarak analiz eden Ogburn, bu faktörlerin etkilerine bağlı olarak meydana gelen sosyal değişimlerin toplumun her alanında farklılaştığına dikkat çekmiştir.

² W. F. Ogburn, **Social Change with Respect to Culture and Original Nature**, B. W. Huebsch Inc., 1922, s. 57-59.

³ a.g.e., s. 58.

⁴ a.g.e., s. 60.

⁵ a.g.e., s. 60.

1.1.1. Biyolojik, Psikolojik ve Kültürel Faktörler

Ogburn'e göre insan, ömür boyu iki temel faktör tarafından şekillenmektedir: dölleme sonucu insanın anatomisini ve fizyolojisini belirleyen biyolojik faktörler ile içine doğduğu çevre. İnsanın "esas doğası" olarak nitelediği biyolojik faktörlerin ise insanların davranışlarını belirleyen psikolojik faktörlerin temelini oluşturduğunu belirten Ogburn'e göre, duyu organları, sinir merkezleri, motor sinirler, dendritler, aksonlar, sinapslar, beyincik ve korteks gibi biyolojik yapılar sayesinde insanlar, dış uyaranlara karşı çeşitli ve farklı tepkiler vermektedir. Fakat bu çok farklı parçadan oluşan karmaşık yapı nedeniyle insan davranışları belirsiz ve öngörülemezdir. Buna bağlı olarak Ogburn, psikolojide insan davranışlarının refleksler, içgüdüler, dürtüler, duyumsama, duygular ve hisler şeklinde sınıflandırılarak incelendiğini ve toplumsal hayatta da bu sınıflandırmadan faydalandığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Ogburn'e göre sosyal fenomenlerdeki insan davranışları ancak bu türdeki psikolojik faktörler yardımıyla görünür olmaktadır.⁶

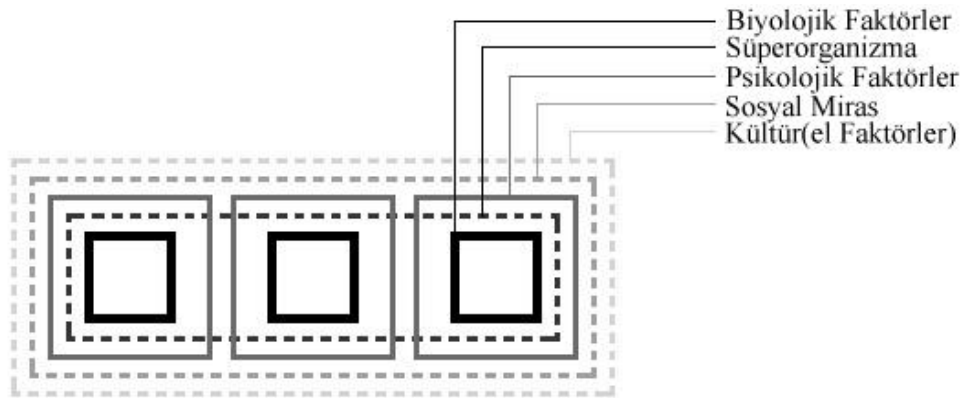
Ogburn için sosyal değişim gibi sosyal fenomenleri incelemede, insanın esas doğasının çevre ile olan ilişkisindeki insan davranışlarının mekanizmasına bakmanın özellikle bir bütün olarak önemli olduğu söylenebilir. Bu noktada Ogburn'ün insanın eylemleri ile çevreyle olan etkileşiminin bir sonucu olarak kültürün ortaya çıktığını belirtmesi açısından, biyolojik ve psikolojik faktörlerden oluşan insanın esas doğası sosyal değişimi oluşturan kuvvet iken kültür ise onun sonucu olmaktadır. Dolayısıyla Ogburn'ün yaklaşımında insanın esas doğası ile kültür iki farklı değişken olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, insanın esas doğasını oluşturan biyolojik ve psikolojik faktörler ayrı bir değişken, kültürel faktörler ise ayrı bir değişken olarak analize dahil edilmektedir.

Ogburn, insan ile çevre arasındaki ilişkiyi analiz ederken birbiriyle bağlantılı üç farklı kavram kullanmıştır. Analizini biyolojik açıdan yaptığı yerlerde Spencer'ın süperorganizma, psikolojik açıdan yaptığı yerlerde Graham Wallas'ın sosyal miras ve kültürel açıdan yaptığı yerlerde ise Tylor'ün kültür kavramını kullanmıştır. Bu sayede hem insanın çevresiyle olan ilişkisindeki farklılıklara dikkat çekmiş hem de insanın diğer canlılara göre olağandışı bir çevrede yaşadığına vurgu yapmıştır.

⁶ a.g.e., s. 7-8.

Ogburn'ün, toplumu üç katmana karşılık gelen üç boyutlu bir toplumsal yapıya sahip şekilde analiz ettiği ileri sürülebilir. İlk olarak insanın biyolojik yönüne vurgu yapan Ogburn'ün yaklaşımında toplumun ilk katmanı, organik bireylerin toplamından oluşan bir süperorganizmadır. Toplumun ikinci katmanını insanların sahip olduğu maddi nesnelerin yanında onları üretme metotlarını, bir şeyler yapma yollarını, doğaya karşılık verme şekillerini, alışkanlıklarını ve sosyal bir biçimde organize olmalarını içeren sosyal miras oluşturmaktadır. Son katmanda ise değer ve inançları da içeren ve ilk iki katmandaki yapıları anlamlandırıp birbirine eklemleyen kültür bulunmaktadır. Buna göre sosyolojik açıdan süperorganizma biyolojik faktörün bir karşılığı olarak toplumun ontolojik boyutunu, sosyal miras psikolojik faktörün bir karşılığı olarak toplumun epistemolojik boyutunu, kültür ise bir araştırma alanı olarak toplumun metodolojik boyutunu oluşturmaktadır.

Ogburn'ün bu üç boyutlu analizi, farklı disiplinlerden etkilenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan biyolojiye dayanan ve insanın evrim sürecine bağlı olarak ele aldığı biyolojik faktörler, bir yandan psikoloji yaklaşımına bağlı olarak insanların tepki ve davranışlarına yoğunlaştığı psikolojik faktörler, diğer yandan ise antropolojik açıdan insanların her şeyi anlamlandırmasını ve bunlara göre etkileşime girmesini değerlendirdiği kültürel faktörler Ogburn'e toplumu ve sosyal değişimleri incelemede faydalanabileceği bilimsel bir temel sunmaktadır. Bu doğrultuda Ogburn, sosyolojinin hem biçim hem de içerik olarak bir bilim olması için çaba göstermiştir.

Şekil 1.1: Toplumsal katmanlar ile faktörler arasındaki ilişki.

Kaynak: İşbu şekil tarafımdan çizilmiştir.

Ogburn'e göre insanların davranışında, insanın biyolojik doğasının etkileri ile kültürün etkileri birbirinden ayrılmaktadır, çünkü insanın biyolojik doğası kalıtsal bir şekilde neredeyse hiç değişmeden kuşaktan kuşağa aktarılırken, kültür kalıtsal olarak aktarılmamaktadır. Ona göre kültürün etkisi, ancak yiyeceklerin insanın kişiliği üzerindeki etkisi kadar bir sürekliliğe sahiptir.⁷ Örneğin biri çocukken nasıl beslenmiş, hangi yiyecekleri yemiştir buna bağlı olarak bir beslenme alışkanlığı geliştirmektedir. Bu açıdan kültür, erken yaşlarda kişiliğin de şekillenmesinde önemli bir faktördür ve ileri yaşlarda kültüre bağlı kişiliğin değişmesi oldukça zordur. Fakat kuraklık, doğal afet gibi herhangi bir nedenden dolayı çevresel faktörlerde meydana gelebilecek bir değişim beslenme alışkanlığında da bir değişime neden olabilir. Öte yandan, acıkma gibi, insanın biyolojik faktörlerinde herhangi bir değişim meydana gelmeyecektir. Ogburn'ün toplum yaklaşımında toplumsal davranışları belirleyen bunun gibi çevresel faktörler ile biyolojik faktörlerin insan psikolojisinde meydana getirdiği etkiler ile bunların kültürel faktörlerle gerçekleşen ilişkisidir. Dolayısıyla sosyolojik analizlerde öncelikle insanların psikolojik doğası ile kültürleri arasındaki etkileşime odaklanmak gerekmektedir.

Ogburn, insanın biyolojik olarak neredeyse hiç evrim geçirmediğini belirterek aslında insanın toplumsal davranışlarını etkileyen üç faktörden biri olan biyolojik faktörleri de bir sabit kabul etmiştir. Bu açıdan onun analizinde, biyolojik faktörler insanın esas doğasındaki değişimleri göstermek için kullanılan bir referans noktası olarak kabul edilebilir. Bu sayede Ogburn hem insanın esas doğasındaki değişimin yönünü ve zamanını hesaplamayı hem de bunların kültür ile olan etkileşiminin özelliklerini gösterebilmeyi amaçlamıştır. Ogburn, bu noktada, kültürel faktörlere öncelik vermiştir. Çünkü tıpkı beslenme alışkanlığında olduğu gibi insanın esas doğası dış uyaranlardan oldukça etkilenmekte ve sürekli bir baskı altında kalmaktadır. Bu bağlamda kültür, hem insanın esas doğasından kaynaklanan iç saiklerin etkisinden hem de insanın doğrudan etki edemediği dış kuvvetler nedeniyle iki yönlü olarak sürekli değişmektedir. Buna bağlı olarak Ogburn'ün yaklaşımında sosyal değişimlerde kültürel faktörlerin etkisi önceliklidir ve kültürel değişimdeki bu iki yönlü etki sosyal değişimde de bir farklılaşmaya yol açmaktadır.

⁷ a.g.e., s. 25-26.

1.1.2. Sosyal Değişimin Farklılaşmasındaki Etkiler

Toplumsal davranışları belirleyen ve sosyal değişimlerde etkili olan üç farklı faktörü açıklayan Ogburn, ardından bu faktörlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak bunların sosyal değişimlerdeki yeri ve işlevlerini formüle etmeye çalışmıştır. Buna göre, her bir sosyal değişimde faktörlerin etkilerine ve işlevlerine bağlı olarak sosyal değişimlerde bir farklılaşma meydana gelmektedir. Dolayısıyla sosyal değişim bireylerin ve toplumun ihtiyaçları ve öncelikleri kapsamında hem bir toplumun kendi içerisinde hem de toplumdan topluma farklı şekillerde kendini göstermektedir.

Faktörlere bağlı etkilerin birbirleri arasındaki ilişkilerin ilk nüvelerini *Social Change* adlı eserinde ortaya koyan Ogburn, bu yaklaşımını sistematik bir şekilde ilk olarak 1937 yılında teknoloji ile sosyal değişim ilişkisini tartıştığı bir makalesinde⁸ ele almış, birçok kez değindiği bu yaklaşımı en son 1953 yılında nüfus değişimlerini ele aldığı bir makalesinde⁹ açıklamıştır. Buna göre Ogburn en başında birincil etki (*primary effect*) ve türev etki (*derivative effect*) şeklinde iki etki türü tanımlamıştır. Ardından birincil etki yerine doğrudan (*direct*) etki, basitleştirdiği türev etki kavramı yerine ise zincirleme (*successive*) etki kavramını kullanmış ve bunlara kavuşum (*convergence*) ve saçılım (*radiation*) kavramlarını eklemiştir.

Ogburn'e göre, faktörlerin bir sosyal değişimde genellikle doğrudan ve basit etkileri olmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi en kolay olan etkiler doğrudan etkilerdir. Buna göre, örneğin, tıp bilimindeki gelişmelere bağlı olarak doğum kontrol yöntemlerinin artması doğum oranlarında bir azalmaya neden olabilir. Fakat bu noktada, iki değişken arasında bir ilişki bulunmasının her zaman bir nedensellik anlamına gelmeyeceğine dikkat edilmelidir. Yine de iki değişken arasında ilişki olduğunu keşfetmek kendi başına önemlidir ve belki araştırmaya değer bulunan soruların cevaplanmasında yardımcı olabilir.

Bir değişimdeki etkiler sadece doğrudan etki ile sınırlı değildir ve bir doğrudan etki ile değişim son bulmaz. Bu bağlamda Ogburn'e göre her şey birbiriyle bağlantılı olduğu için bir alanda meydana gelecek değişim ona bağlı olan başka bir alanı da

⁸ W. F. Ogburn, "National Policy and Technology", **Technological Trends and National Policy**, National Resources Comitee, U.S. Government Printing Office, 1937.

⁹ W. F. Ogburn, "On Social Aspects of Population Change", **The British Journal of Sociology**, cilt 4, sayı 1, 1953.

¹⁰ **a.g.e.**, s. 27.

etkileyecektir. Bu durumu Ogburn, zincirleme etki kavramı ile açıklamıştır.¹¹ Örneğin doğum oranındaki azalmaya bağlı olarak yaşlı nüfus oranı artmaya başlayacaktır. Ogburn bunu birinci türev etki olarak tanımlamıştır. Yaşlı nüfusun artmasına bağlı olarak, devlet yaşlılar için daha fazla emekli maaşı ödemek zorunda kalacaktır ki Ogburn'e göre bu ikinci türev etkidir. Daha fazla emekli maaşı ödemek durumunda kalan devlet vergileri arttıracak ve bu durumda üzerine daha çok yük binen toplumun işgücü yaş aralığı da genişleyerek yaşlı nüfustaki çalışan oranının artmasına neden olacaktır, bu da üçüncü türev etkidir. Bu etkilerin bir sonu yoktur ve böyle devam eder. Ogburn bu durumu bilardo oyununa benzetmiştir. İstakanın gücü ile hareket eden top ikinci topa vurur ve ikinci top üçüncü topa vurur vesaire.

Şimdiye kadar değişimlerdeki bir tek etkiye odaklanan Ogburn buradan sonra değişimlere neden olan birden çok etkiyi ele almıştır. Ona göre neredeyse hiçbir zaman bir değişime tek bir etki neden olmamıştır. Bir değişimde hem biyolojik hem psikolojik hem de kültürel faktörler aynı anda etkili olmaktadır. Dolayısıyla ona göre biyoloji, tıp, antropoloji, psikoloji, ekonomi ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerden bazı temel bilgilere sahip olarak sosyal değişimlerdeki etkiler karşılıklı bir şekilde ele alınabilir. Bu noktada Ogburn farklı etkilerin değişimlerdeki dinamiğini açıklamak için kavuşum ve saçılım gibi iki kavrama başvurmuştur. Ogburn'e göre, birbirinden farklı etkiler bir araya gelerek yalnızca bir değişimin ortaya çıkmasında etkili olabilirler. Ogburn'ün kavuşum kavramı ile açıkladığı bu durumda birbirinden farklı birçok etki bir noktada toplanmaktadır.¹² Örneğin, yaşlı nüfusun artmasına doğum oranlarının düşmesinin yanında göç gibi başka bir etki de neden olabilir. Fakat bu etkiler her zaman sosyal değişimde eşit derecede rol almazlar. Ayrıca zincirleme etkiyle bağlantılı olarak her etkinin rolü bir sonraki değişimde de giderek azalmaktadır. Bu noktada zincirleme etkiler, bir noktada toplanan etkileri dengeleyerek bunların ortaya çıkartacağı büyük düzensizliklerin de önüne geçen bir çeşit tampon görevi görürler.

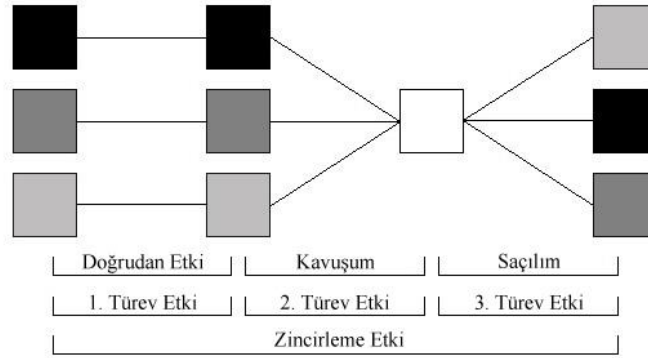
Son olarak Ogburn saçılım kavramına değinmiştir. Kavuşumun tersi olan saçılım kavramı yerine kimi zaman dağılım (*dispersion*) ya da çeşitlenme (*diversification*) kavramlarını da kullanan Ogburn'e göre saçılım, tek bir faktörün toplumun birçok farklı alanında meydana getirdiği çoklu doğrudan etkilerdir. Ona göre, örneğin, doğum

¹¹ a.g.e., s. 28.

¹² a.g.e., s. 28-29.

oranlarının düşmesi demografik olarak yaşlı nüfusun artmasına neden olurken ekonomik açıdan toplam nüfustaki işgücünün düşmesine bağlı olarak sanayide makineleşmenin artmasına neden olabilir.¹³ Tıpkı sosyal değişim tek bir etki tarafından ortaya çıkmadığı gibi, sosyal değişimlerin etkileri de sadece tek bir değişime neden olmamaktadır.

Ogburn’ün farklı türden etkileri barındıran etki analizi bir sistem yaklaşımının yansımasıdır. Bu bağlamda her etkinin kendine has bir işlevi vardır. Burada Ogburn’ün genel bir “etki” kavramı yerine çoklu bir “etki analizine” başvurmasının kökeninde metodolojik kaygılar bulunmaktadır. Buna göre Ogburn, değişime neden olan çeşitli etkileri öngörebilmek amacıyla istatistiksel metotların kullanılabileceği farklı türden etkilerden meydana gelen bir örüntü şeması çıkarmayı ve toplumun sosyal eğilimlerini bilimsel açıdan ölçerek göstermeyi amaçlamıştır.

Şekil 1.2: Ogburn’ün etki analizine dayanan bir örüntü şeması.

Kaynak: İşbu şekil tarafımdan çizilmiştir.

Ogburn bu analizini genellikle iki farklı amaç için kullanmıştır: bir teknolojinin toplumdaki etkilerini öngörebilmek ve planlanmış teknolojik değişimlerin kültürdeki olası karşılıklarını inceleyebilmek için. Ogburn’ün neredeyse tüm çalışmalarının temelinde teknolojinin toplumdaki yeri, önemi ve rolü ile ilgili çeşitli bakış açıları bulunmaktadır. Ogburn, ister demografik değişimler olsun, ister ailedeki değişimler olsun, ister kent hayatındaki değişimler olsun, tüm sosyal değişimlerin kökeninde teknolojiye işaret etmektedir. Bu bağlamda onun, teknolojinin sosyal değişimlerdeki yeri ve rolünü nasıl açıkladığını kavrayabilmek için teknoloji tanımlamasına bakmak gerekmektedir.

¹³ a.g.e., s. 29.

1.2. WILLIAM F. OGBURN'ÜN TEKNOLOJİ TANIMI

İnsan, doğanın içinde var olur ve var olduğundan bu yana her zaman doğa ile iç içe bir hayat sürmüştür. Bu nedenle insanlar, hayatlarını doğanın onlara sağladığı imkanlardan faydalanarak sürdürürler. Ancak doğa, insana her yerde ve her zaman aynı imkanları sunmaz. Bu bağlamda doğanın sunduğu imkanların farklılığına bağlı olarak, doğa kavramı kültürden kültüre farklı anlamlar kazanmıştır. Diğer taraftan kültür de doğanın bir parçasıdır ve kültür, içinde bulunduğu doğaya göre şekil alarak insanın doğaya uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Buna bağlı olarak insanlık doğa ile olan etkileşiminde, biyolojik donanımlarının yetersiz kaldığı noktalarda kendisinin ürettiği bazı araç-gereçler ve kurumlar yoluyla, yani kültürel bir biçimde sorun çözerek doğaya uyum sağlamıştır. Dolayısıyla antropolojide insan üzerine düşünenler, insanın hayvanlar dünyasındaki farklılığını *homo faber*, yani *alet yapan insan* kavramıyla anlatmaya çalışmışlardır.

Bu antropolojik yaklaşım Ogburn'ün sosyolojik analizinde kendisini net olarak göstermektedir. Ogburn'e göre bir canlının elleri tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte Avrupa'da bulunan birçok eolit kalıntısı, dördüncü buz devrine denk gelen ve yaklaşık yarım milyon yıl önce başlayan Pleistosen Çağ'a kadar uzanmaktadır. Ancak bu taş formlarının doğanın gücü tarafından kendi başına da şekillenebileceğini belirten Ogburn, kazıyılar, deliciler ve bıçaklar gibi belli amaçlar için tasarlanmış taş aletlerin yaklaşık 125.000 yıl öncesinde ortaya çıktığına dikkat çekerek teknolojinin en azından bu kadar zamandır var olduğunu vurgulamıştır.¹⁴

Ogburn'e göre taş aletler amaçları bakımından ne olduklarını belirtmelerinin yanında ne olmadıklarını da göstermektedir. Ona göre aletler, bir toplumun sosyal ve kültürel yapısı hakkında herhangi bir içeriğe sahip değildir. Örneğin, Avustralya'daki aborjinler çok kaba taş tekniklerine ve az sayıda ve çeşitlilikte teknolojik donanıma sahip olmalarına rağmen çok gelişmiş ve detaylandırılmış bir sosyal ve dini yapıya sahiptirler. Dolayısıyla Ogburn'e göre bir toplumun teknolojik imkanlarına bakarak o toplumun toplumsal yapısı hakkında hiçbir çıkarımda bulunulamaz.¹⁵ Bu bakımdan Ogburn teknolojik gelişimi sosyo-kültürel bağlamdan ayrı olarak ele almıştır.

¹⁴ Ogburn, **Social Change**, s. 66-67.

¹⁵ **a.g.e.**, s. 68-69.

Ogburn'e göre sosyolojik açıdan teknolojinin önemi onun ne olduğu ile değil ne yaptığı ile ilgilidir. Bu bağlamda ona göre maddi nesneler kullanım amaçlarına göre tasarlanarak meydana getirilmekte, yani icat edilmektedir. Bu açıdan sosyolojik olarak teknolojinin anlamı onun kullanım amacıyla doğrudan ilişkilidir.¹⁶ Bu noktada Ogburn ilkel bir toplumda sadece ona kadar sayılabiliyor olmasının o toplumun hem zihinsel hem de kültürel anlamda geri kaldığı anlamına gelmediğini çünkü o toplumda ondan fazla saymaya gerek olmayabileceğini söyler.¹⁷ Bu bakımdan bir toplum problemlerini sadece birden ona kadar olan sayılarla çözerken başka bir toplum kalkülüs kullanabilir. Nitekim Ogburn'de teknoloji kavramı yay, ok, çömlek, pulluk gibi basit aletlerden dinamo ve motor gibi karmaşık aletlere kadar bütün maddi nesneleri içermesinin yanında bir şeyleri yapma ve kullanma anlamında teknik kavramını da içermektedir. Buna bağlı olarak Ogburn teknoloji kavramını çok geniş bir anlamda kullanmıştır.

Ogburn'e göre teknolojinin gelişimini belirleyen iki ana unsur bulunmaktadır: icat ve birikim. Buna göre bir teknolojik gelişimin ilk adımını maddi nesneleri icat etmek oluşturmaktadır. Bu bağlamda Ogburn'e göre icat yapmayı da belirleyen iki temel faktör vardır; birisi insanların esas doğasına bağlı olarak ortaya çıkan zihinsel yetenekler, diğeri ise bir toplumun kültürünün mevcut konumu.¹⁸ Bu noktada Ogburn insanların zihinsel yeteneklerine bağlı olarak büyük icatların ancak büyük insanlar tarafından yapılabileceğinin düşünüldüğünü belirtmiştir, fakat ona göre bir insanın zihinsel yeteneğini de belirleyen iki ana unsur vardır; insanın kalıtsal özellikleri ile kültür tarafından şekillenen kişiliği.¹⁹ Bu açıdan en başında biyolojik faktörleri sabit olarak kabul eden Ogburn için insanın kalıtsal özellikleri icat yapma aşamasında da bir sabit kabul edilmektedir. Ancak insanın zihinsel yetenekleri yaşadığı toplumun kültürüne bağlı olarak psikolojik faktörlerin de etkisiyle eğitilerek geliştirilmektedir. Bu doğrultuda, insanın zihinsel yeteneğinden bağımsız olarak toplumdaki her birey içinde bulunduğu toplumun kültüründen edindiği kişilik özelliklerine göre icatlar yaparak büyük başarılar elde etmektedir.

¹⁶ W. F. Ogburn, "The Meaning of Technology", **Technology and Social Change**, Ed. Francis R. Allen, Appleton-Century Crofts., 1957, s. 9.

¹⁷ Ogburn, **Social Change**, s. 27.

¹⁸ W. F. Ogburn ve Dorothy Thomas, "Are Inventions Inevitable?: A Note on Social Evolution", **Political Science Quarterly**, cilt 37, sayı 1, 1922, s. 86-90.

¹⁹ W. F. Ogburn, "Great Man versus Social Forces", **Social Forces**, cilt 5, sayı 2, 1926, s. 226-227.

İcat yapma sürecinde kültürel faktörlerin belirleyici olduğunu belirten Ogburn için icat yapmak dört adımlı bir süreçten oluşmaktadır.²⁰ Buna göre ilk adımda fikir bulmak veya keşif yapmak vardır. Bu noktada Ogburn, keşif yapmanın da icat yapma sürecinin bir parçası olduğunu belirterek bilimsel uygulamaların da teknolojik olarak değerlendirilebileceğini vurgulamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Ogburn için bu adımın belirleyicisi de yine insanın esas doğasından kaynaklı faktörler değil, içinde bulunulan kültürden kazanılmış bazı edinimlerin o kültüre bağlı toplumun ihtiyaçları için kullanılmasıdır. Dolayısıyla eğer bir icat toplumsal ihtiyaçlardan daha çok kişisel bir merak ve ihtiyaç doğrultusunda ortaya koyulacaksa onun toplumsal kullanımı ya çok kısıtlı kalacak ya da hiç olmayacaktır. Öte yandan burada Ogburn'ün sosyal talebi karşılamaya yönelik bir arzın gerçekleştiği üretim odaklı bir ekonomik anlayışı yansıttığına dikkat çekmek gerekmektedir. Tüketim odaklı ekonomik anlayışın hâkim olduğu günümüzde ise çoğunlukla önce icat yapılmakta sonrasında da farklı pazarlama teknikleri ile ona yönelik bir sosyal talep yaratılmaktadır.

İcat yapma sürecinin ikinci adımı, Ogburn'e göre, bulunan fikri tasarlayarak ya da yapılan keşfi formüle ederek bunları uygulanabilir bir şekle sokmaktır. Bu sayede fikir ya da keşif sınanabilir ve geliştirilebilir. Bu bağlamda icat yapmanın üçüncü adımını test yapmak ya da bilimsel doğrulama oluşturmaktadır. İlk üç adımın başarılı olması durumunda ise yapılan icat artık ticari olarak kullanılabilir bir hâle getirilerek piyasaya sürülür. Bu noktadan sonra icadın bir başarıya ulaşıp ulaşmayacağı mevcut kültürel konumun durumuna bağlıdır ki bu en açık şekilde icadın sosyal değişimde üstlendiği rolde kendisini göstermektedir.

Ogburn'e göre icat yapmadan sonra teknolojik gelişimin ikinci adımını birikim oluşturmaktadır. Bu adım aynı zamanda icat yapma adımıyla da bağlantılıdır, çünkü bir icat ya da keşif yapılabilmesi ancak mevcut teknolojik gelişime bağlıdır. Buna bağlı olarak, eğer “bir kültürün maddi nesneleri çok kısıtlı ise, o kültürün teknolojik olarak gelişimi de çok kısıtlı olacaktır.”²¹ Bu noktada Ogburn'e göre icatlar yalnızca mevcut maddi nesnelerin sentezlenmesiyle ortaya çıkarılabilmektedir. Buna göre, örneğin, bir otomobilin buz devrinde icat edilmesi mümkün değildir, çünkü ilk olarak otomobili

²⁰ W. F. Ogburn, “Inventions and Discoveries”, **American Journal of Sociology**, cilt 34, sayı 1, 1928, s. 26.

²¹ Ogburn, **Social Change**, s. 104.

oluşturan parçaların icat edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla o kültürdeki teknolojik gelişimi belirleyen mevcut icatların oluşturduğu birikimdir. Öte yandan bu birikim o kültürün geçmişindeki bütün maddi nesneleri içermemektedir. Ogburn'e göre yapılan her yeni icatla beraber birtakım eski maddi nesneler ortadan kaybolmaktadır.²² Bu bakımdan bir kültürün teknolojik gelişimi maddi nesnelerin birikimli doğasında değil, onları yapma metotlarının kuşaktan kuşağa aktarılması yoluyla gerçekleşmektedir.²³ Buna göre örneğin, otomobilin icadıyla beraber at arabalarının kullanımı büyük oranda ortadan kalkarak ulaşım yeni bir maddi nesne yoluyla sağlanmıştır. Yani herhangi bir maddi nesnede kullanılan malzemeler, onun tasarımı ya da anlamı ve değeri zamanla değişse de teknik amacı asla değişmemektedir.

Birikim kavramıyla Ogburn, teknolojik gelişimi ilerlemeci bir bakış açısı ile ele almıştır. Fakat bu ilerleme doğrusal değil daha ziyade sıçramalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ona göre bir icat belirli bir alanın gelişimi için çok önemli olabilirken başka bir alan için çok az önemli olabilir. Bu bağlamda her icat, gelecekteki olası icatlar üzerinde farklı etkilere sahip olmaktadır. Bu aynı zamanda teknolojik gelişim sürecindeki ilerlemede birtakım düzensizlikler olması anlamına gelmektedir. Buna göre önemli bir icat yapılana kadar teknolojik gelişim görece doğrusal ilerlemektedir. Fakat dikkate değer bir icadın ortaya çıkması ile ilerleme bir anda hızlanır ve üssel bir seyir izlemeye başlar. Bir noktadan sonra tekrar doğrusal bir seyir alır ve bu böyle devam eder.²⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde, Ogburn'ün bu birikim yaklaşımının pratikte ilerlemeci olmasına karşın teoride döngüsel olduğu sonucu çıkarılabilir.

Birikim yaklaşımının teorik olarak döngüsel olmasının sebebi, Ogburn'ün her icadın teknik amacı ile kullanım amacını birbirinden ayrı ele almasında yatmaktadır. Bu noktada Ogburn, sık sık maddi nesnelerin teknik amacının değişmediğine dikkat çekerek aslında sosyolojik analizinde teknolojiyi tıpkı biyolojik faktörlerde olduğu gibi bir tür referans noktası olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda ona göre “teknoloji, sosyoloji için çevresel, biyolojik ve psikolojik faktörlerin birbirleriyle olan ilişkisini karşılaştırmayı sağlayacak bir düzlem sunmaktadır.”²⁵

²² a.g.e., s. 105.

²³ a.g.e., s. 74.

²⁴ a.g.e., s. 107-108.

²⁵ W. F. Ogburn, “Technology and Sociology”, **Social Forces**, cilt 17, sayı 1, 1938, s. 8.

Ogburn'e göre birikimin bir sonucu olarak icat yapmak kaçınılmaz olmaktadır.²⁶ Bu durum toplumdaki mevcut maddi nesnelerin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Bundan yüz yıl önceki maddi nesneler ile günümüzdeki maddi nesneler karşılaştırıldığında dikkate değer bir farklılık gözlenmektedir. Çünkü tarihsel bir bakış açısıyla ele alındığında, tıpkı buz devrinde otomobil yapmak örneğinde olduğu gibi, zamanla biriken maddi nesneler kaçınılmaz olarak otomobil benzeri bir icadı ortaya çıkartmakta ve bu durum, otomobili yapan mucidin kişisel yeteneklerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Ogburn'e göre büyük mucit ya da kâşifler sadece kendi kişisel yetenekleri sayesinde değil, daha ziyade sosyal kuvvetlerin yardımıyla ortaya çıkmaktadır.²⁷ Bu bağlamda Ogburn, birden fazla kişi tarafından icat edilmiş ya da keşfedilmiş 148 adet icat ve keşif sunarak birikimin sonucunda oluşan kaçınılmazlığı kanıtlamak istemiştir.²⁸ Öte yandan seçtiği örneklerin tamamen kişisel gözlemlerine dayandığını belirten Ogburn, daha geniş bir bakış açısına sahip olmak için bütün sosyologların teknoloji konusunu ciddiye alması gerektiğini vurgulamıştır.²⁹

Teknolojinin sadece insanlara yardım edip hayatı kolaylaştırmaya yarayan bir teknik uygulamalar bütünü olarak anlaşıldığını belirten Ogburn'e göre teknoloji, tüm bunların yanında, çalışma şartlarını ve şekillerini değiştirerek, sanayileşememiş diğer toplumlara yardım ederek ve servet yaratarak ekonomik; inanışları, çevresel şartları ve aile, eğitim ve yönetim gibi sosyal kurumları değiştirerek de toplumsal bir değere sahiptir. Ogburn, buna karşın, teknoloji ile sosyoloji arasında sanki büyük bir duvar varmış gibi teknolojinin sosyolojik öneminin göz ardı edildiğine dikkat çekmiştir.³⁰ Çünkü Ogburn'ün yaklaşımında teknoloji, çevreye uyabilmek için bir toplumun sosyal talebine verilen cevaptır ve bu hâliyle tamamen toplumsaldır. Bu bağlamda teknoloji ile toplum arasında karşılıklı bir ilişki vardır; bir taraftan bir toplumun toplumsal durumu icat ve keşiflerin ortaya çıkmasında ve kullanılmasında, diğer taraftan ise icat ve keşiflerin kullanımının toplum üzerinde etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri inceleyen sosyolojinin bu ilişkilerde teknolojinin sahip olduğu değiştirici rolü çok iyi analiz etmesi gerekmektedir.

²⁶ Ogburn, "Are Inventions Inevitable?", s. 87.

²⁷ Ogburn, "Great Man versus Social Forces", s. 227.

²⁸ Ogburn, **Social Change**, s. 90-102.

²⁹ Ogburn, "Technology and Sociology", s. 1.

³⁰ Ogburn, "National Policy and Technology", s. 8-10.

1.3. WILLIAM F. OGBURN'DE TEKNOLOJİ VE SOSYAL DEĞİŞİM İLİŞKİSİ

Ogburn'e göre günümüzün modern toplumları teknoloji tarafından karakterize edilmektedir, çünkü bu toplumları şekillendiren Sanayi Devrimi buhar motoru, çelik gibi metal ürünler, demiryolu, otomobil ve elektrik gibi birçok farklı icadın etkisinin bir araya gelmesi -veya Ogburn'ün kendi terminolojisiyle kavuşumu- sayesinde ortaya çıkmıştır.³¹ Bu bağlamda onun yaklaşımında teknoloji sosyal değişimin başat aktörü olmaktadır. Dolayısıyla Ogburn, teknoloji ile sosyal değişim arasında sıkı bir ilişki kurmuştur.

Ogburn neredeyse tüm çalışmalarında teknolojinin değiştirici gücüne bir vurgu yapmıştır. Ona göre teknoloji bir toplumun servetini, yaşam standardını ve refahını etkileyen başlıca faktördür.³² Bu nedenle insanlar, teknoloji yoluyla uyumla yaşadığı çevreyi değiştirerek davranış biçimleri ve sosyal kurumlarını çevreye uyacak şekilde değiştirmektedir. Buna açıdan Ogburn'ün yaklaşımında teknoloji ile sosyal değişim arasında bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

Ogburn, ilk olarak, metodolojik yaklaşımına paralel şekilde teknoloji ile sosyal değişim arasındaki ilişkiyi formüle etmeye çalışmıştır. Ona göre sosyal değişimlerde neden-sonuç ilişkisi kurulurken karşılıklı değişkenlik (*concomitant variation*) olup olmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, iki farklı değişken olarak neden ve sonuç arasında karşılıklı bir ilişki olmak zorundadır. Bu sayede iki değişken arasında nedensel bir bağlantı kurulabilir. Dolayısıyla Ogburn'e göre değişim ancak başka bir değişim ile ilişkilendirilebilir.³³ Örneğin XVI. yüzyılda Amerika'ya göç eden insanlar girişimci ruha sahip insanlardan oluşmaktaydı, fakat bu durum göç olgusunu açıklamak için yetersizdir. Çünkü her zaman ve her yerde Amerika gibi deniz aşırı yerlere göç edebilecek girişimci insanlar bulunmaktadır. Bu noktada her ne kadar girişimcilik göçü etkileyen bir faktör olsa da değişimi açıklamakta zayıf kalmaktadır. Burada göçü açıklayan faktör ancak göç etmeyi belirleyen bu faktördeki değişim

³¹ W. F. Ogburn, "How Technology Causes Social Change", **Technology and Social Change**, Ed. Francis R. Allen, Appleton-Century Crofts., 1957, s. 24.

³² W. F. Ogburn ve S. C. Gilfillan, "The Influence of Invention and Discovery", **Recent Social Trends in the United States**, President's Research Committee on Social Trends, McGraw-Hill Book, 1933, s. 122.

³³ Ogburn, "How Technology Causes Social Change", s. 13-14.

olabilir. Bu açıdan, örneğin, Avrupa’da meydana gelen ekonomik değişimler nedeniyle yeni ticaret yolları arama çabaları, Rönesans’ın sonucu olarak fizik, kimya ve biyoloji gibi temel bilimlerde ve teknolojide meydana gelen gelişmeler ile buna bağlı olarak denizaşırı seyahat yapmayı kolaylaştıran gemicilik alanındaki gelişmeler doğrultusunda Amerika’ya yapılan göç açıklanabilir. Dolayısıyla Ogburn bir sosyal olgu veya fenomendeki değişimi onu etkileyen faktör ile değil, o faktörde meydana gelen değişim ile açıklanması gerektiğini vurgulamıştır.

Teknolojideki değişimlerin sosyal değişimlerdeki etkisini inceleyen Ogburn’ün yaklaşımında her iki değişimde de psikolojik faktörler belirleyici olmaktadır. Fakat bu noktada teknolojik değişimlerin sosyal değişimlerdeki etkileri analiz edilirken insanın doğa ile olan etkileşiminin sosyolojik yönünü belirleyebilmek için teknolojiyi meydana getiren bütün nesnelerin doğal ve yapay olmak üzere iki ayrı bağlamda ele alınması gerekmektedir. Örneğin, bir taş sadece kendisi olarak doğal bir maddeyken, bir köprü yapımında veya sert bir şeyleri kırmak için kullanıldığında artık yapay bir madde özelliği kazanmaktadır. Bu açıdan, sadece kendisi olarak taş rastlantısal doğal bir sürecin ürünüyken diğerleri amaçlı insan eyleminin birer ürünü olarak toplumsal bir değere sahip olmaktadır. Bu nedenle sosyolojik analizlerde esas dikkate alınması gereken yapay maddi nesnelerdir. Öte yandan, ister doğal ister yapay maddelerden dolayı olsun değişen maddi şartlara uyum sağlamak amacıyla insanlar sosyal şartları değiştirmeye yönelik yine birtakım amaçlı eylemlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda değişimler arasında *sadece* bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, Ogburn’ün yaklaşımı çerçevesinde, otomobil kullanımı ile trafik kazaları arasındaki ilişki üzerine bir örnek verilebilir. Buna göre, trafik kazası oranlarındaki artışta sürücülerin psikolojik faktörlerinin hiçbir etkisi yoktur, daha ziyade bunun otomobil sayısındaki artış ile bir *bağlantısı* vardır. Tabii ki otomobilin sahip olduğu teknik özelliklerden dolayı otomobil sahibi olmanın psikolojik etkileri vardır, ama bu durum trafik kazalarıyla *doğrudan* ilişkili değildir. Diğer taraftan ise trafik kazası olgusuna değil, daha ziyade *artan* kaza oranlarına verilen psikolojik tepkilerin etkisi ile bazı düzenlemeler sayesinde yeni maddi şartlara uyum sağlamaya çalışılmaktadır. Bu durumda, onları meydana getiren psikolojik faktörlerden ayrı olarak iki olgudaki değişim arasında sadece bir neden-sonuç ilişkisi kurulmalıdır.

Ogburn’ün yaklaşımında sosyal değişimleri açığa çıkartan ana faktör teknolojik değişimlerin toplumdaki yaygınlığıdır. Ona göre sadece bir kişinin ya da bir grup insanın hayatında meydana gelen teknolojik değişimin toplumsal bağlamda çok da bir karşılığı olmayacaktır.³⁴ Bu noktada bir teknolojik değişimin sosyolojik olarak analiz edilebilmesi için benzer değişimlerin toplumun azımsanmayacak bir kesiminde de meydana gelmesi gerekmektedir. Çünkü eğer bir icat sosyal talebi karşılıyor ise, bu icadın toplumun her kesimine yayılması sayesinde onun herkes tarafından yeniden icat edilmesine gerek kalmayacaktır. Bu doğrultuda icatların yayılmasını belirleyen temel faktör de insanlar ile gruplar arasındaki ilişkilerdir. Buna göre kendisini izole etmiş gruplar veya toplumlarda yayılım hızı durgunluk derecesinde yavaş olacaktır. Diğer taraftan sürekli etkileşim hâlinde olan grup veya toplumlarda ise yayılım hızı oldukça süratli olacaktır. Ayrıca bu sayede toplumların teknolojik birikimi de artacak ve kültürel faktörlerin bir mucidin zihinsel yeteneği karşısındaki etkinliği de yeniden kuvvetlenecektir.

Ogburn, teknolojik değişimlerin toplumdaki yaygınlığının iki şekilde meydana geldiğini belirtmiştir; üretim ve tüketim yoluyla. Bu bağlamda ona göre her ikisi de sosyal değişimleri şekillendiren birer doğrudan etkidir.³⁵ Buna göre, bir teknolojik değişimin gerçekleşmesi için en başında bir icat veya keşif yapılması gerekmektedir. Üretim olarak tanımlanan bu süreç ilk etkisini ise ekonomi alanında göstermektedir. Bu etki doğrultusunda, hem yeni yan sanayiler ortaya çıkarak hem de var olanlar dönüşerek yaygınlaşmaktadır. Örneğin, otomobilin icadı sonucu çelik, lastik ve yakıt üretimi yapan birçok yeni yan sanayi ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ise her icat ve keşif, yeni sanayi alanları yaratmasının yanında mevcut olan birçoğunu da ortadan kaldırmaktadır. Örneğin, otomobil kullanımının yaygınlaşmasıyla ulaşımda at arabası kullanımı neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu noktada Ogburn, üretimden daha ziyade tüketimin sosyal değişimlerdeki etkisinin daha görünür olduğunu vurgulamıştır. Zira Ogburn’e göre tüketim yoluyla ilk olarak kullanıcıların alışkanlıkları değişmektedir. Örneğin, otomobiller sayesinde insanların mesafe algısı değişmiş, buna bağlı olarak seyahat alışkanlıkları yeniden belirlenmiştir. Fakat her icadın tek değil birbirinden farklı birçok kullanımı da mevcuttur. Buna göre, örneğin otomobiller ulaşım için

³⁴ Ogburn, **Social Change**, s. 89.

³⁵ Ogburn, “How Technology Causes Social Change”, s. 19.

kullanılmasının yanında eğlence amacıyla yarış yapmak için de kullanılabilirler. Buna bağlı olarak her bir icat birçok farklı alışkanlığı da değiştirecektir. Bu açıdan Ogburn, icatların toplumdaki ilk etkilerinin üretim ve tüketim aracılığıyla toplum içerisinde yayılması ile kendisini gösterdiğini belirtmiştir.³⁶

Ogburn, toplumdaki her bir değişimin her zaman aynı hızda gerçekleşmediğini belirtmiştir. Çünkü türü ne olursa olsun her değişimin takip etmesi gereken bir süreç vardır ve bu sürecin tamamlanması zaman almaktadır.³⁷ Buna bağlı olarak toplumu meydana getiren farklı parçalar arasında bir uyumsuzluk gözlenmektedir. Bu noktada Ogburn, teknoloji ile sosyal değişim arasındaki ilişkiyi maddi kültür ile uyarlayıcı (*adaptive*) kültür kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Bir toplumun kültürünün iki farklı alanını tanımlayan bu kavramlar Ogburn'un teorik yaklaşımında merkezi bir konuma sahiptir. Bu doğrultuda Ogburn, eş zamanda meydana gelmeyen bu iki farklı alandaki değişimlerin ortaya çıkarttığı aralarındaki uyumsuzluğu "kültürel gecikme" kavramı ile açıklamaktadır.

1.3.1. Maddi Kültür ile Uyarlayıcı Kültür

Kültür kavramı, çok geniş bir anlama sahip olmasından dolayı birçok farklı tanıma sahiptir. Bunlar arasında en çok bilineni Tylor'un tanımıdır. Bu tanıma göre kültür; bilgi, inanç sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve toplumun bir üyesi olarak insanın edindiği diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Fakat Ogburn bu tanımlamanın kusursuz olmasına rağmen tıpkı bilim ya da demokrasi kavramları gibi sahip olduğu geniş anlamı ifade etmek için yetersiz kaldığını belirtmiştir.³⁸ Zira kültür üzerine çalışan her bir araştırmacı, kendi ilgi alanlarına bağlı olarak kültürün farklı bir yönüne vurgu yapabilmektedir. Bu doğrultuda Ogburn de kültür kavramının sosyolojik yönüne bir vurgu yapmıştır.

Ogburn sosyolojik açıdan kültür kavramının kökeninin ilk Spencer ve Huxley'in çalışmalarındaki gibi toplumun biyoloji açısından yapılan yorumlarında bulunduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre, bir zamanlar dünyada hiç canlı yaşam yoktu. Her şey toprak, deniz, metal gibi yalnız inorganik maddelerden oluşmaktaydı. Fakat zaman

³⁶ W. F. Ogburn, "How Technology Changes Society", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, cilt 249, Social Implications of Modern Science, 1947, s. 81-83.

³⁷ Ogburn, "The Influence of Invention and Discovery", s. 125.

³⁸ W. F. Ogburn, "Culture and Sociology", **Social Forces**, cilt 16, sayı 2, 1937, s. 161.

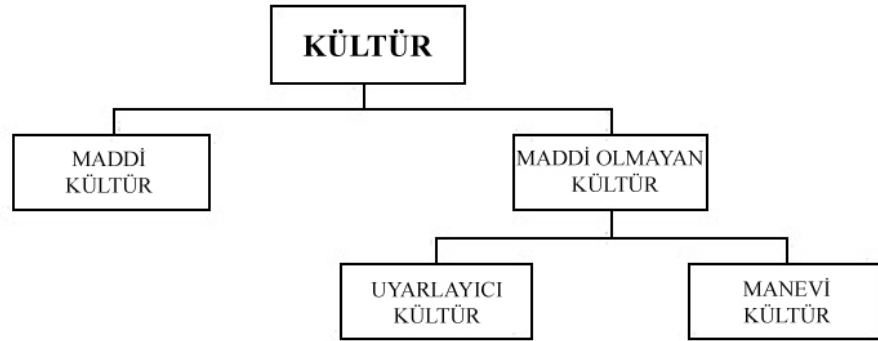
içerisinde inorganik maddelerden canlı yaşamı meydana getiren organik maddelere doğru bir evrim süreci başladı. Bu süreçte insan türünün ortaya çıkmasıyla ise kültür, ya da Spencer'ın tabiri ile "süperorganik" meydana geldi.³⁹ Bu kavram, yukarıda da değinilen, bir toplum olarak tek tek organizmalardan oluşmuş bir süperorganizmanın yapıp ettiklerini ifade etmektedir. Buna göre her toplum, ya da süperorganizma, kendisini meydana getiren organizmaların biyolojik özelliklerine göre kültürel yapılar inşa edecektir. Bu noktada Ogburn, bu yaklaşıma, her ne kadar sosyolojik açıdan kültür fikrinin ortaya çıkmasına katkı sağlamış olsa da biyoloji ile sosyoloji arasındaki kopukluğu göz ardı ettiği gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Çünkü Ogburn'e göre organik olarak insanlığın biyolojik evrimi milyonlarca yıl sürmesine rağmen sosyal olarak insanlık sadece son birkaç yüzyılda bile çok büyük bir kültürel evrim geçirmiştir. Dolayısıyla tarihsel açıdan ele alındığında biyolojik evrim ile kültürel evrim arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu durumda Ogburn, kültürün, insanın biyolojik yönüne dayanan fakat ondan bağımsız bir şekilde gerçekleşen sosyal icatlar yoluyla yaşanan çevreyi değiştiren ve uyum sağlamaya yarayan "sosyal miras" olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ O hâlde Ogburn için kültürün; biyolojik temellere dayanan organizmalardan oluşmuş bir süperorganizmanın, çevresine uyum sağlayabilmek amacıyla aile, din ve ekonomi gibi çeşitli sosyal icatlardan meydana getirdiği sosyal mirası ile belli amaçlar için ürettiği maddi nesneleri içeren teknolojisi arasındaki karşılıklı ilişkilerden ortaya çıkan karmaşık bir bütünü ifade ettiği söylenebilir.

Taylor'un tanımı ile karşılaştırıldığında Ogburn'ün kültür yaklaşımı oldukça detaylıdır. Buna göre Ogburn, Taylor'un tanımına ek olarak, kültürün kaynağı ile işlevine de değinmiştir. Taylor'un tanımında kültür, sanki kendi kendine var olan ve hiç değişmeyen bir fenomenmiş gibi anlaşılmaktadır. Ama Ogburn, kültürün kaynağı olarak biyolojik insanı göstermekte ve dolayısıyla kültürün insan ile olan doğrudan bağlantısına atıf yapmaktadır. Öte yandan biyolojik insanın yaşadığı çevreye uyum sağlayabilmesi amacıyla kültür, bu anlamda uyarlayıcı bir işleve sahiptir. Buna bağlı olarak uyarlayıcı kültürün dayanak noktası maddi çevredir. Yani Ogburn için kültür, hem kaynağını çevreden alan maddi nesnelerden hem de çevreye uyumlu olacak bir şekilde insan ilişkilerini düzenleyen sosyal kurumlardan oluşmaktadır.

³⁹ a.g.e., s. 162.

⁴⁰ a.g.e., s. 164.

Ogburn için kültürün uyarlayıcı işlevi ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan kültür, hem insan-doğa ilişkilerini hem de insan-insan ilişkilerini düzenleyip dengeleyen bir özelliğe sahiptir. Buna bağlı olarak kültürün hem maddi hem de maddi olmayan iki niteliği vardır. Ogburn’e göre bu iki nitelik de biyolojik temellere dayanmaktadır. Buna göre kültürün maddi niteliği, insan-doğa etkileşiminde insanların biyolojik açıdan yetersiz kaldıkları noktada ortaya çıkarken, maddi olmayan niteliği ise insan-insan etkileşiminde birlikte hareket etmeyi sağlayan bir süperorganik düzlemde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kültürün maddi niteliği ile maddi olmayan niteliği birbirinden ayrılmaktadır.⁴¹ Bu bağlamda biyolojik faktörlerin etkisiyle insan-doğa ilişkilerini düzenleyen maddi kültür, psikolojik faktörlerin etkisiyle hem insan-doğa hem de insan-insan ilişkilerini düzenleyen uyarlayıcı kültür, kültürel faktörlerin etkisiyle ise insan-insan ilişkilerini düzenleyen manevi kültür meydana gelmektedir.

Şekil 1.3: Ogburn’ün kültür ayrımı.

Kaynak: İşbu şekil tarafımdan çizilmiştir.

Sosyal değişimleri analiz ederken psikolojik ile kültürel faktörler arasındaki ilişkiye bakılması gerektiğini belirten Ogburn için sosyal değişimlerin belirleyicisi de psikolojik faktörlerdir. Bu bağlamda, çeşitli parçalardan oluşan insanın psikolojik faktörleri içerisinde her bir parçanın işlevi ve birbiriyle ilişkisi çok karmaşık olduğu için bazen dış uyaranlara karşı zamanında bir tepki verilemeyebilir. Bu durumlarda her zaman dış uyaranlara karşı verilen tepkilerde bir gecikme yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak Ogburn insanların psikolojik faktörlerine dayanarak süperorganizma düzeyinde meydana gelen kültürel faktörlerdeki gecikmiş tepkileri “kültürel gecikme” kuramı ile açıklamıştır.

⁴¹ Ogburn, **Social Change**, s. 11-12.

1.3.2. Kültürel Gecikme Kuramı

Kültürel gecikme, Ogburn'ün bütün sosyal değişim çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Buraya kadar sosyal değişimleri meydana getiren faktörleri, bunların aralarındaki ilişkileri ve hepsinin toplumsal düzlemdeki kültürel karşılıklarını ortaya koyan Ogburn, o dönemde Amerikan sosyolojisini de çok meşgul eden bir konu olarak sosyal değişimler ile bu süreçte meydana gelen gecikmelerin nedenlerini ve etkilerini kendisine araştırma alanı olarak seçmiştir. Buna bağlı olarak Ogburn, kültürel gecikmeyi toplumsal uyum sorunlarını açıklayabilecek bir şekilde kavramsallaştırmıştır.

Ogburn'e göre toplumsal uyum iki şekilde gerçekleşmektedir; hem insanlar ile kültürlerin birbirine uyarlanması ile, hem de farklı kültürlerin birbirine uyarlanması ile.⁴² Bu açıdan, onun yaklaşımına göre, ilki sosyal psikolojinin konusu iken ikincisi sosyolojinin alanına girmektedir. Zira biyolojik olarak insanın varlığı ile ortaya çıkan kültür, bir süperorganizma olarak toplumda meydana gelen değişimlerin sosyolojik açıdan gözlenebileceği bir düzlem sunmaktadır. Öte yandan buna bağlı olarak kültür, insanlar var olduğu sürece de var olmaya devam edecektir. Dolayısıyla toplumu konu edinen bir bilim olarak sosyoloji için kültür, sadece toplumla sınırlı geniş ve derin bir çalışma alanı sunmaktadır.

Ogburn'e göre, kültürün insanın var oluşundan beri hiç kaybolmadan bugüne kadar varlığını koruması, sanki onun hiç değişmeyen bir sürekliliğini ima etmektedir.⁴³ Buna göre kültür, insanın hayatta kalmasını sağlayan bir unsur olarak görülmektedir. Bu bağlamda kültürdeki değişimlere karşı bazen birtakım tepkiler açığa çıkmakta ve değişimlere karşı bir direnç gösterilmektedir. Bunun sonucunda kültürel değişimler oldukça yavaş gerçekleşmektedir. Dolayısıyla toplumsal uyum süreci uzamakta ve toplumda kültürel gecikmeler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Ogburn, ilk olarak değişimlerin yavaşlamasına neden olan unsurları ele almıştır. Bu unsurların her biri bir sosyal değişim faktörü ile bağlantılıdır. Buna göre, biyolojik faktörlere bağlı olan kalıntılar, psikolojik faktörlere bağlı olan eylemsizlik ve kültürel faktörlere bağlı olan muhafazakârlık kültürel değişimlerin yavaşlamasına neden olmaktadır.

⁴² a.g.e., s. 200.

⁴³ a.g.e., s. 145.

Kültür değişimlerine karşı gösterilen bir direnç unsuru olarak kalıntı (*survival*) kavramı, Ogburn'ün embriyolojiden ödünç aldığı bir kavramdır. Burada Ogburn bir canlının kalıntılar yoluyla türünün özelliklerini tekrar ettirdiğini varsaymıştır. Örneğin insanlarda fetus gelişiminin belirli bir aşamasında gözlemlenen solungaç benzeri yapıların, türlerin evrimleşme sürecinin erken aşamalarından olan deniz yaşamından kaldığı varsayılmaktadır. Dolayısıyla solungaç, türlerin evrimleşme sürecinde en eski türlerden insana kadar varlığını sürdürmüş bir kalıntıdır. Buna çok benzer bir şekilde ilkel kültürlerden modern kültürlere kadar bazı kalıntılar varlığını sürdürmüştür.⁴⁴ Bu noktada kalıntı kavramı ile Ogburn'ün doğrudan biyolojik faktörlere atıf yapmadığını, sadece bir benzetmede bulunduğunu belirtmek gerekir. Yine de Ogburn'ün toplumu süperorganizma olarak tanımladığı çerçevede kalıntılar ile kültürel parçalar arasında bir biyolojik yakınlık kurulabilir.

Ogburn'e göre kalıntılar, herhangi bir kültürel değişim sırasında eski kültürün önemli görülen parçalarının yeni kültüre uyarlanması ile varlığını sürdürmektedir. Bu durum değer değişimi (*transvaluation*) olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Buna göre, eski bir kültürü meydana getiren bazı parçalar kendilerinde herhangi bir değişim olmadan sadece ona yüklenen anlam ve değerle yaşanan bir değişimle yeni kültürde de yerini almaktadır. Bu bağlamda, yeni kültürde onların yerinin sadece simgesel bir anlamı olmaktadır. Örneğin, eskiden at arabası önemli bir ulaşım aracıydı. Fakat zamanla lokomotif ve otomobil gibi gelişmiş ulaşım araçlarının icat edilmesine rağmen hâlâ varlığını sürdürmektedir. Çünkü at arabası gibi bir kalıntı, anlam ve değerinde bir değişim olmasına karşın hâlâ sosyal hayatın belirli amaçlarına hizmet etmektedir. Örneğin at arabası, bugün artık bir ulaşım aracı olarak kullanılmasının dışında turizm amaçlı nostaljik bir taşıt olarak ya da bir dekor amacıyla dönem film ve dizilerinde kullanılmaktadır. Öte yandan, her kalıntı birtakım olumsuz etkileri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, modern kültürler açısından falcılık ve büyücülük gibi bâtıl inançlar ya da astroloji ve benzeri sözdebilimlerin insan hayatını tehlikeye sokan bazı sonuçları olabilmektedir. Fakat her ne olursa olsun, kalıntılar tarihsel anlamda müzelik parçalar değildirler ve toplumsal bir işleve sahip oldukları sürece bütün kültürlerde varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler.

⁴⁴ a.g.e., s. 147.

⁴⁵ a.g.e., s. 151.

Eylemsizlik (*inertia*), Ogburn'ün yaklaşımında, psikolojik faktörlere dayanarak değişimleri yavaşlatan birtakım nedenlerin bütünü ifade etmektedir. Bu bağlamda Ogburn, değişimlere karşı eylemsizliğin meydana geldiği bazı nedenleri ele almıştır. Ona göre, insanlar bütün kültürel değişimlerin aktif faili olduğundan beri değişimler insanların esas doğasına bağlı olarak açıklanabilir olmuştur. Fakat bu noktada sadece birkaç faktörün dikkat çekici bir şekilde etkili olduğu gözlemlenmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla Ogburn de sadece önemli olarak görülen nedenlere değinmiştir.

Ogburn, belirli bağlamlarda ayrı başlıklar altında ele aldığı psikolojik faktörleri birbirleri ile aralarındaki ilişkileri gösterecek şekilde tartışmıştır. Buna göre korku, değişimlere direnç gösterilmesine neden olan psikolojik faktörlerden en dikkat çekici olanıdır. İnsanlar, değişimlerin ortaya çıkarabileceği sonuçların belirsizliği yüzünden korku ve kaygı yaşamaktadır, çünkü her belirsizlik kendi içerisinde bir risk ve tehlike barındırmaktadır. Buna bağlı olarak insanlar, geçmiş tecrübelerine dayanarak eski kültürün kötü ve yetersiz olan parçalarını unutarak ya da göz ardı ederek yeni kültüre karşı iyi ve doğru kabul edilen parçaları bir şekilde abartarak yüceltirler. Bu şekilde davranılmasındaki temel motivasyon ise eski kültürü oluşturan tüm parçaların kendi içerisinde kullanışlı ve faydalı olmasıdır. Çünkü kullanışlı kabul edilen eski kültürün bütün parçaları bazı psikolojik ihtiyaçları karşıladığı için bunlara karşı bir alışkanlık kazanılmıştır ve kalıntılar ile de bağlantılı olarak bu ihtiyaçları karşıladıkları sürece hepsinin var olması sağlanmaktadır. Bu durum kısa bir süre sonra gelenekselciliğe dönüşür ve toplumun bazı alanlarında sıkı sıkıya bağlı kalınan bazı gelenekler ortaya çıkmaya başlar. Bu bakımdan gelenekselci bir toplumda değişimlere karşı düşmanca eğilimlerin gözlenmesi muhtemeldir. Öte yandan değişimlere karşı takınılan düşmanca tavırlar sosyal baskıyı da beraberinde getirmektedir. Bu noktada, toplum tarafından kabul görmek için diğer insanların düşüncelerini ve eylemlerini önemseyen bireyler kendi düşünce ve eylemlerini de bu doğrultuda şekillendirerek konformist bir tavır sergilemeye başlarlar. Konformizmin etkili olmasında sadece gelenekler değil, aynı zamanda bilinçli olarak kurulan polis güçleri, mahkemeler ve cezai kurumlar gibi cezalandırıcı veya okullar gibi uyarlayıcı kültürel kurumlar da etkili olarak eski kültürel parçalar muhafaza edilmektedir.

⁴⁶ a.g.e., s. 190.

Ogburn’ün tartışmasında bir aşamadan sonra psikolojik faktörlerin etkisinin yanında tarihsel ve kültürel faktörlerin de etkisi görülmeye başlamaktadır. Çünkü, her ne kadar kültürel alandaki davranışlar ilk olarak kendisini psikolojik açıdan gösterse de bir noktadan sonra bazı fenomenleri açıklamakta yalnız psikolojik faktörler yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda Ogburn de sadece psikolojik faktörler yoluyla toplumsal bir analiz yapılmasının kuramcıyı yoldan saptıracaklarını ve bu yüzden onun doktriner olmakla suçlanacağını belirtmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla bu noktada Ogburn’ün sosyolojik analizlerinde psikolojizm ile kültüralizm arasında olan ince bir çizgide hareket ettiği söylenebilir.

Ogburn, ilk olarak alışkanlıkların ortaya çıktığı aşamada etkisini göstermeye başlayan kültürel faktörlerin modern terminolojide muhafazakârlık (*conservatism*) olarak tanımlandığını belirtmiştir. Buna göre muhafazakârlık, belirli bir zaman ve mekândaki bir halkın eğilimi ya da herhangi bir sınıfa mensup bireylerin bir özelliği olarak ele alınmaktadır.⁴⁸ Bu açıdan muhafazakârlık sadece belirli bireylerde açığa çıkan bir yönelim olduğu gibi genel itibarıyla toplumsal bir eğilim de olabilmektedir. Dolayısıyla burada sosyolojik olarak dikkate alınması gereken değişimlere yönelik gösterilen toplumsal muhafazakâr eğilimlerdir. Buna bağlı olarak Ogburn, modern toplumların iki farklı toplumsal eğilime sahip iki farklı gruptan meydana geldiğini belirtmiştir; değişim karşıtı muhafazakârlar ile değişim yanlısı radikaller.⁴⁹ Marksist paradigmayı takip ederek Ogburn, bu iki grup arasındaki ilişkiyi ekonomi-politik bir bakış açısı ile ele almıştır. Çünkü modern toplumları meydana getiren bu iki grubun maddi nesnelerin yarattığı servetle onların mülkiyeti konusundaki tartışmaları kültürel değişimleri etkilemektedir. Bu doğrultuda mülkiyet ile güç arasında bir ilişki kuran Ogburn, mülkiyetten az bir pay alan sınıfların radikalleşerek değişimi tetiklediklerini belirtmiştir.⁵⁰ Fakat Ogburn sınıf kavramını mülkiyet ilişkisine bağlı olarak sadece ekonomi-politik bir çerçevede ele almamıştır. Sınıf kavramını daha ziyade psikolojik faktörler içerisinde ele alan Ogburn’e göre sınıf, “tür bilinci” çerçevesinde bir araya gelen bireylerin oluşturduğu gruplaşmalardır. Buna göre birçok farklı gruptan oluşan

⁴⁷ a.g.e., s. 174.

⁴⁸ a.g.e., s. 173.

⁴⁹ a.g.e., s. 149.

⁵⁰ a.g.e., s. 192.

modern toplumlardaki grupların her biri aynı zihniyete sahip (*like-mindedness*) bireylerden meydana gelmektedir.⁵¹ Bu durumda, birikim anlayışının da bir sonucu olarak, çok çeşitli kültürel parçayı içinde barındıran modern kültürel yapı çok farklı sınıflardan meydana gelen heterojen bir modern toplumsal yapı ortaya çıkartmaktadır. Bu noktada, modern toplumda ekonomi alanındaki güç mücadeleleri diğer kültürel alanlar ile olan karşılıklı ilişkilerinden etkilenererek kültürel alanlara da yayılmaktadır. Dolayısıyla gücü elinde bulunduran sınıf yalnız ekonomik alanda değil buna bağlı diğer kültürel alanlarda da muhafazakâr bir eğilim göstermektedir.

Ogburn'un yaklaşımında kalıntılar, eylemsizlik ve muhafazakârlık değişimleri yavaşlatan nedenler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, bu üç nedenin tümü maddi olmayan kültürün uyarlayıcı işlevini tam olarak yerine getirememesine neden olmaktadır. Çünkü mevcut kültürel parçalar, maddi olmayan kültürün yeni parçalara yönelik yeni sosyal davranışlar geliştirmesini sınırlandırmaktadır. Ayrıca, yeni sosyal davranışlar geliştirilse dahi toplumun heterojen yapısından dolayı bunların topluma yayılması zaman almaktadır. Bununla beraber, kavuşum ve saçılım kavramları ile bağlantılı olarak, bir kültürel parçada meydana gelecek bir değişim, o kültürel parçaya bağlı başka bir kültürel parçanın değişmesine neden olarak bir tür kültürel sapmaya da neden olabilir. Tüm bunlar toplumun değişimlere tam olarak uyum sağlayamaması ile sonuçlanarak kültürel gecikmeyi ortaya çıkartmaktadır.

Kültürel gecikmenin yarattığı uyumsuzluğun bazı olumsuz toplumsal sonuçları olmaktadır. Buna göre, en başta, uyumsuzluğun olduğu bir toplumda eski ile yeni bir arada bulunmaktadır. Ogburn'e göre bu durum, bir toplumda eski ile yeni arasında bir uzmanlaşmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁵² Buna bağlı olarak iki farklı kültür arasında sürekli bir çatışma meydana gelmektedir. Örneğin modern toplumda, hem astrolojinin hem de astronominin aynı zamanda var olması bu iki alan arasında çatışmalar yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca, kültürel sapma ile beraber, farklı alanlarda yaşanan kültürel çatışmalar şiddetlenerek suç olgusunun ortaya çıkmasına ve artarak yaygınlaşmasına da neden olabilir. Dolayısıyla çatışmalara da bağlı olarak toplumda birtakım huzursuzluklar açığa çıkmaktadır.

⁵¹ W. F. Ogburn ve D. Peterson, "Political Thought of Social Classes", **Political Science Quarterly**, cilt 31, sayı 2, 1916, s. 300.

⁵² Ogburn, **Social Change**, s. 79.

Kültürel gecikmenin olumsuz sonuçlarına rağmen Ogburn, her toplumun uyum sağlayamadan da yaşayabileceğini belirtmiştir.⁵³ Fakat bu durum, daha yaşanabilir bir toplum için çabalamanın gereksiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu noktada sosyolojinin asıl görevi toplumun nasıl uyum sağlayabileceğini araştırmaktan ziyade toplumsal uyumsuzlukların nedenlerini bulup ortaya çıkartmaktır. Bu, aynı zamanda, gelecekte yapılacak araştırmalar için de bir kaynak oluşturacaktır. Dolayısıyla Ogburn için geçmişte yaşanan birtakım kültürel gecikmeler analiz edilerek gelecekte meydana gelebilecek olası kültürel gecikmeler tahmin edilebilir. Buna bağlı olarak Ogburn, sosyolojide kullanılan iki çeşit tahmin metodundan söz etmiştir. Buna göre ilk metot, yakın bir geleceği tahmin etmek amacıyla grafiklerdeki eğilim çizgilerini uzatmaktır. Fakat bu metot her zaman yaklaşık sonuç verdiği için yanılma payı yüksektir. Diğer bir metot ise herhangi bir konu hakkındaki belirli bir eğilimi belirleyen faktörlerin projeksiyonudur.⁵⁴ Ogburn'ün ortaya koyduğu sosyal değişim faktörleri ile onların etkilerine dayanan bu metot sayesinde eğilim çizgisi uzatmadaki hata payını düşürmek mümkündür. Bu metotlar, birikim özelliğinden dolayı en çok icat ve keşiflerin tahmin edilmesinde başarılı olmaktadır. Bu bakımdan maddi kültürdeki değişimleri önceden tahmin etmek, uyarlayıcı kültürde meydana gelebilecek bazı değişimleri planlamayı da kolaylaştırmaktadır.

Ogburn bütünsel bir yaklaşıma sahip olduğundan dolayı, onun için toplumun bütününe etkileyebilecek değişimleri tahmin edebilmek önemlidir. Fakat bu bütüncül bakış açısının bir sonucu olarak toplumun her parçası iç içe geçtiği için bütüncül bir tahmin yapmak oldukça zordur. Dolayısıyla Ogburn, maddi kültürün ortaya çıkarttığı değişimlere dayanarak bir gelecek projeksiyonu geliştirmeye çalışmıştır. Bu noktada Ogburn, planlamanın yapım ve uygulama olmak üzere iki aşamadan oluştuğunu ve sosyolojinin yalnızca yapım aşamasında müdahil olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵ Bu bağlamda, Ogburn için, planlama yaparak kültürel gecikmenin olası etkilerinin ortadan kaldırılması ya da azaltılması mümkündür. Bu açıdan Ogburn sosyolojiye politika yapıcılar için yol gösterici bir görev yüklemiştir.

⁵³ a.g.e., s. 267.

⁵⁴ W. F. Ogburn, "The View-Point of a Sociologist", **The Scientific Monthly**, cilt 32, sayı 4, 1931, s. 295.

⁵⁵ W. F. Ogburn, "Technology and Planning", **Planning for America**, Ed. George B. Galloway, Henry Holt & Co, 1941, s. 183.

1.3.3. Kültürel Gecikme Kuramına Yönelik Eleştiriler

Ogburn'ün kültürel gecikme yaklaşımına ilk ortaya çıktığından bu yana olumlu veya olumsuz bir çok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirilerin çoğu, kuramın yetersizliğini vurgulayan birtakım olumsuz içeriklere sahiptir. Bunun nedeni, Ogburn'ün kuramsal yazılarında oldukça genel ve çoğu kez üstü kapalı ifadeler kullanmış olmasıdır. Bu durum kaçınılmaz olarak Ogburn'ün kuramsal yaklaşımına karşı bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkartmıştır. Bu bağlamda yapılan bütün eleştiriler belirli bazı konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

İlk olarak anlaşmazlıkların kaynağı olması nedeniyle Ogburn'ün kuramını geliştirirken kullandığı kavramsal çerçeve üzerinden kurama eleştiriler yöneltmiştir. Buna göre, örneğin, kültür yerine kimi yerlerde süperorganik ya da sosyal miras gibi birçok kavramı bağlamını belirtmeden birbirinin yerine (*interchangeably*) kullanması karmaşıklığın bir boyutunu oluşturmaktadır. Ayrıca kavramların birbirleri ile olan ilişkilerinin tam olarak detaylandırılamaması da bir karmaşıklığa neden olmuştur. Bu bağlamda, kuramın kavramsal çerçevesine yönelik eleştirilerin merkezinde “kültür” kavramı bulunmaktadır. Bu doğrultuda en ciddi eleştiri, başka bir Amerikalı sosyolog olan Pitirim Sorokin'den gelmiştir. Sorokin, Ogburn'ün kültürü maddi kültür ve maddi olmayan kültür şeklinde iki alana ayırmasına katılmakla beraber, maddi kültürün her zaman değişimin öncüsü olduğu savına karşı çıkmıştır. Ona göre, örneğin, Ortaçağ Avrupası dinsel inançlarda, sosyal örgütlenmede, örf ve âdetlerde birçok değişim yaşamasına rağmen tarım tekniklerini yüzyıllar boyunca hiç değiştirmeden muhafaza etmiştir. Öte yandan, modern zamanlarda modalar, sanatlar ve ideolojiler de devamlı bir değişime uğramaktadır. Dolayısıyla Sorokin, maddi kültür ile maddi olmayan kültür arasında her zaman için tek yönlü bir ilişkinin kurulamayacağını belirtmiştir.⁵⁶ Bu doğrultuda, maddi kültürü değişimin öncüsü olarak görmesi nedeniyle Ogburn, teknolojik determinist olmakla itham edilmiştir.

Bilimin değişimlerdeki rolü de kuramdaki diğer bir anlaşmazlık nedenidir. Bu bağlamda, yine başta Sorokin olmak üzere bazı sosyal bilimciler⁵⁷ bilimin kültürün hangi alanında yer aldığı konusunun belirsiz olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre

⁵⁶ Pitirim Sorokin, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 239.

⁵⁷ Toby E. Huff, “Theoretical Innovation in Science: The Case of William F. Ogburn”, **American Journal of Sociology**, cilt 79, sayı 2, 1973, s. 267.

Ogburn'ün kuramında bilim, hem birikim özelliğinden dolayı maddi kültür içerisinde hem de uygulanmasındaki yavaşlıktan dolayı maddi olmayan kültür içerisinde ele alınmıştır. Öte yandan bilimsel düşüncenin uygulanmasından önce ortaya çıkması da maddi kültürün maddi olmayan kültürden önce ortaya çıktığı savıyla çelişmektedir. Ayrıca maddi olmayan kültür içerisinde bilim, birikim özelliğine bağlı olarak maddi olmayan kültürde de birikimin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bilim, değişimlerdeki neden-sonuç ilişkisinde belirsiz bir konuma sahiptir.

Uyum, kuramdaki başka bir belirsiz konudur. Bu noktada “gecikme” kavramı bir uyumsuzluğa işaret etmesine karşın, bu uyumsuzluğun “kültürel” olarak meydana gelmesi sanki kültürel bir başarısızlığı vurguluyor gibi görünmektedir. Dolayısıyla kültürün bağımsız olarak değiştiği ve toplumsal davranışlardaki insan eylemlerinin göz ardı edildiği algısı oluşmaktadır. Bu noktada bazı sosyal bilimciler⁵⁸ gecikmede insan eylemlerine vurgu yapmak amacıyla kuramı “sosyo-kültürel gecikme” olarak adlandırma ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca kuramın adının, kültürün hangi alanında bir gecikmenin meydana geldiğini (maddi mi, maddi olmayan mı) belirtmemesi de başka bir belirsizlik ortaya çıkartmaktadır. Bu noktada Lewis Mumford, Sorokin'e paralel bir şekilde, maddi kültür ile maddi olmayan kültür arasında her zaman bir uyum olması gerektiğini belirterek, etik çerçevede, maddi olmayan kültürde de kendi içerisinde bir uyumun olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Fakat gecikme kavramı, uyumu, maddi kültüre bağlı bir şekilde olması gereken kaçınılmaz bir son olarak kabul etmektedir.⁵⁹ Buna bağlı olarak Ogburn, teknolojik determinizm ile bağlantılı olarak, ilerlemeci ve faydacı olmakla da itham edilmiştir.

Kültürel parçalar arasındaki ilişkiden bağımsız olarak, gecikmenin ne zaman başladığı da belirsiz bir konudur. Çünkü bir araştırmacı için gecikmenin ne zaman başladığını belirlemek zordur. Buna bağlı olarak gecikmenin başlangıcı, nesnellığe aykırı bir şekilde, araştırmacının kişisel gözlem ve tercihine bağlı görünmektedir. Bu durum, her bir araştırmacının kendi yaklaşımına dayanarak veri toplamasına ve bir ölçüm yapmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, yapılan araştırmanın güvenilirliği de zedelenmektedir.

⁵⁸ R. L. Brinkman ve J. E. Brinkman, “Cultural Lag: Conception and Theory”, **International Journal of Social Economics**, cilt 24, sayı 6, 1997, s. 613.

⁵⁹ Lewis Mumford, **Teknik ve Uygarlık**, Açılım Yayınları, 2017, 261-262.

Ogburn'e yöneltilen eleştiriler, Ogburn'ün kuramını ilk kez ortaya attığı *Social Change* kitabının 1922 baskısına dayanmaktadır. Fakat Ogburn'ün kültürel gecikme kavramını ilk kez 1914 yılında Reed College'deyken kullandığı bilinmektedir. Daha sonra kavramı 1915 yılında kuramsal bir çerçeveye yerleştiren Ogburn, metodolojik kaygılarına bağlı olarak uzun yıllar bu tezini doğrulamak amacıyla veri toplamak ile uğraşmış ve yine de kitabında bu kavramdan bir "hipotez" olarak bahsetmiştir.⁶⁰ Hatta aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen kavramın hâlâ doğrulanmaya muhtaç olduğuna inanarak kavramı bir hipotez olarak ele almakta ısrar etmiştir.⁶¹ Fakat şu da bir gerçektir ki gecikme olgusu sosyal hayatta oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Tıpkı ışığın ve sesin hızlarına bağlı olarak şimşek çaktıktan sonra gök gürlemesi gibi farklı kültürel parçadan oluşan bir toplumsal yapıda da farklı hızlarda değişimin yaşanması doğaldır. Bu noktada eleştirilere karşılık olarak Ogburn'ün kültür anlayışını biraz daha detaylandırmak gerekmektedir. Ogburn, kültür kavramını işlevselci bir yaklaşımla ele alarak ona insanların çevreye uyum sağlamalarına imkan veren bir nitelik atfetmiştir. Bu bağlamda Ogburn'ün, kültürü iki ayrı çevre içerisinde ele aldığı söylenebilir; biri maddi kültür ile uyarlayıcı kültürden oluşan maddi çevre, diğeri ise manevi kültür ile uyarlayıcı kültürden oluşan sosyal çevre. Bu açıdan üç alana ayrılan kültürden sadece iki tanesinin (maddi kültür ile uyarlayıcı kültür) arasındaki ilişkiye odaklanan Ogburn yalnızca anlam ve değerlerden oluştuğu için ölçülemez kabul ettiği manevi kültürü kuramının dışında tutmuştur. Çevrenin etkisiyle hareket eden insanın çevreye etkilerine bakarak Ogburn, insanı toplumsal bir aktör olarak uyarlayıcı kültür içinde konumlandırmıştır. Dolayısıyla hem maddi kültürün hem de manevi kültürün etkisiyle hareket eden insan iki çevre arasında bir denge sağlamaya çalışmaktadır. Buna bağlı olarak, maddi olan ile maddi olmayan arasında bir köprü görevi gören uyarlayıcı kültür, maddi kültürün maddi olmayana belirlediği yanılığını da ortadan kaldırmaktadır. Bu açıdan Ogburn iki çevrenin arasındaki ilişkiye odaklanan çevreci (*environmentalist*) bir yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla Ogburn'ün yaklaşımı teknolojik determinizmin aksine sosyal inşacı yaklaşıma daha yakındır.

⁶⁰ Brinkman ve Brinkman, "Cultural Lag: Conception and Theory", s. 610.

⁶¹ W. F. Ogburn, "Cultural Lag as Theory", **Sociology and Social Research**, cilt 41, sayı 3, 1957, s. 170.

Gecikmenin başlangıcını belirlemek ile ilgili olarak, kültürel parçalar arasında bir uyumsuzluk olduğunu fark etmek zaten pratik bir değere sahiptir. Bu açıdan bir gecikmenin ne zaman başladığı ve ne kadar sürdüğü tartışmalarının sadece kronolojik bir değeri vardır. Buradaki kilit nokta gecikmenin ne zaman başlayıp ne kadar sürdüğü değil, gecikmelerin toplumda yarattığı etkilerdir. Buna göre, örneğin, bazı gecikmeler çok uzun sürmesine rağmen toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olmazken bazı gecikmeler çok kısa sürmelerine rağmen toplum üzerinde yıkıcı bir etki bırakabilirler. Yani gecikmenin etkileri ile süresi arasında bir ilişki vardır. Bu nedenle asıl bakılması gereken gecikmenin başlangıcı ve süresi değil, gecikmenin olası nedenleri ile yarattığı toplumsal etkilerdir.

Ogburn'ün yaklaşımı, insan-doğa ilişkisinin tek bir yönüne odaklanmaktadır. Çünkü Ogburn'ün yaşadığı tarihsel ve toplumsal koşulları şekillendiren teknolojik koşullardır. Dolayısıyla Ogburn, toplumu teknolojiye uydurmaya çalışan ilerlemeci ve faydacı bir spekülâtör değil, daha ziyade yaşadığı yaklaşık 40-50 yıllık bir dönemi tasvir eden bir sosyal bilimcidir.⁶² Bu noktada her ne kadar bilim olarak sosyolojinin görevi sadece toplum hakkında bilgi üretmek de olsa bu görüşün aksine Ogburn sivil ve resmî birçok kurumda çalışmış bir sosyolog olarak yine de bu görüşten çok fazla uzaklaşmadan toplumun refahına yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Bu durumda bir çelişki görülebilir, fakat Howard Becker'in dediği gibi; bir sosyoloğun hem nesnellik ve değer yansızlığı gibi birtakım bilimsel kaygılar taşıyan bir sosyal bilimci hem de yaşadığı toplumun daha müreffeh olmasını isteyen bir vatandaş olarak bazı çelişkiler yaşaması normaldir.⁶³ Bu bağlamda Ogburn de kendi sosyolojik anlayışına neredeyse tamamen bağlı kalarak yaşadığı toplumun daha yaşanabilir olması için çalışmış ve bu doğrultuda aile hayatından kent hayatına birçok farklı toplumsal düzeyde araştırma yapmıştır.

⁶² Abbott Herman, "An Answer to Criticisms of the Lag Concept", **American Journal of Sociology**, cilt 43, sayı 3, 1937, s. 447.

⁶³ Howard Becker, "A New Classification of Culture and a Restatement of the Culture Lag Theory: Discussion", **American Sociological Review**, cilt 1, sayı 1, 1936, s. 104.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL GECİKME BAĞLAMINDA KENT HAYATI

Her sosyal değişim süreci, kendisini oluşturan kültürel parçaların birbirleri ile olan karşılıklı ilişkileri doğrultusunda meydana gelmektedir. Buna göre, bir toplum ne kadar çok kültürel parça içerirse değişim süreci de o kadar hızlanmakta ve toplumda o kadar büyük sosyal değişimler görülmektedir. Bu bağlamda XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında Avrupa’da birçok farklı kültürel parça bir araya gelerek aile hayatından kent hayatına kadar bütün toplumsal alanda radikal değişimlere neden olan Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi gibi iki büyük devrimi ortaya çıkarmıştır. Bu devrimlerin etkileri, tüm toplumu yansıtmaları bakımından en çok kent hayatında kendisini göstermiştir.

Kent ve kentleşme gibi kavramlar yeni olmamasına rağmen, meydana gelen devrimlerin alametifarikası olmuş ve toplumsal olarak merkezî bir önem kazanmıştır. Devrimlerin sonucunda toplumlarda meydana gelen değişimlere odaklanan sosyoloji, bu bakımdan kenti kendisine öncelikli bir araştırma alanı olarak seçmiştir. Toplumsal hayatın ekonomik, politik ve kültürel yönlerine bağlı olarak farklı boyutlarda ele alınan kent hayatı, bu bağlamda, en başından beri sosyolojinin başat araştırma alanı olarak çalışılmıştır ve çalışılmaya devam etmektedir.

Tarih boyunca uzun bir zaman görece uyumlu bir toplumsal yapıya sahip olan kentler, devrimler neticesinde birçok farklı toplumsal yapıdan oluşan grupları nüfus hareketleri sonucu kendisine çekerek heterojen ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda, bu karmaşık yapıyı oluşturan birbirinden farklı grupların hem kente hem de diğer gruplara uyum sağlaması zorlaşmıştır. Buna bağlı olarak kent hayatında toplumsal sorunlar baş göstermiş ve bunlara çeşitli yollarla açıklamalar getirilerek bu sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Ogburn’ün kültürel gecikme kuramı da kent hayatındaki toplumsal sorunlara yönelik kuramsal bir açıklama getirerek bazı çözüm önerileri sunmaktadır. Fakat bu noktada, kültürel gecikme kuramının kent bağlamındaki açıklamalarını ortaya koyabilmek amacıyla ilk başta kent kuramlarını dikkate almak ve kültürel gecikme kuramının bu kuramlar ile olan benzerliklerini ve farklılıklarını açığa çıkartarak aralarındaki ilişkiyi göstermek gerekmektedir.

2.1. KENTLEŞME SÜRECİ VE KENT HAYATI

En yaygın ve en kabul edilen görüşe göre kentler, insanların bitki ve hayvanları evcilleştirmelerine bağlı olarak belirli bir alana yerleşmelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kentler, doğanın insana sağladığı koşullar doğrultusunda bir gelişim göstermiştir. Nitekim ilk kurulan kentler, tüm canlıların temel ihtiyaçlarına karşılık verebilecek sulak alanlara yakın ve verimli topraklara sahip coğrafi alanlarda açığa çıkmıştır. Buna göre Kuzey Afrika'da Nil Havzası, Ortadoğu'da Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya ve Güney Asya'da İndus Vadisi ilk yerleşim yerlerinin görüldüğü bölgelerdir.

Kentlerin tarım ve hayvancılığa dayalı bir üretim biçimine bağlı olarak gelişimi ekonomik faktörlerin kentler üzerindeki ağırlığını da ortaya koymaktadır. İlk insan topluluklarının sadece verimli bir doğal düzen içerisinde var olan ile yetinebildiği avcı-toplayıcı hayat ile kıyaslandığında üretime dayalı yerleşik hayat sayesinde insanlar doğayı kontrol etmeye başlayarak refah düzeylerini artırmışlardır. Fakat artan refah düzeyi örgütlenme, paylaşım ve dağıtım gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu durum toplumsal yapılanmada bir değişimi zorunlu kılmış ve yeni bir örgütsel yapı olarak devletler ortaya çıkmıştır. Öte yandan, insanların hem doğa ile hem de diğer insanlar ile olan ilişkilerinde yaşanan bu radikal değişimler, yaşanan çevreye bakışı da etkileyerek kültürel normlarda birtakım değişimlere neden olmuştur. Değişimlerin insan üzerinde yarattığı etkiler doğrultusunda da insanlar doğa ile yeniden etkileşime girmişlerdir. Bu açıdan doğa ile insan arasındaki ilişki karşılıklıdır. Dolayısıyla bir kent hiçbir zaman insan faktörü olmaksızın kendi başına var olup gelişmemiştir. Bu bakımdan kentler sadece mevcut maddi koşullara göre değil, aynı zamanda içinde barındırdığı nüfusun toplumsal özelliklerine bağlı olarak sosyal koşullara göre de ele alınmalıdır.

Kent hayatı, bir kenti meydana getiren maddi ve sosyal koşulların birbirleri ile olan ilişkileri sonucunda şekillenmektedir. Bu doğrultuda, kent hayatını analiz etmek için ortaya atılmış kuramların her biri, bu koşullara dayanarak birtakım açıklamalar getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, kenti ele alış biçimlerine bağlı olarak, kentlerin maddi ve sosyal yönleri arasındaki ilişkileri fiziksel, psikolojik ve kültürel açıdan inceleyen birçok farklı yaklaşım geliştirilmiştir.

2.1.1. “Kent” Kavramının Tanımı

Kent, tıpkı kültür, demokrasi ve bilim kavramları gibi barındırdığı geniş ve bir o kadar muğlak anlamı dolayısıyla tanımlanması oldukça zor kavramlardan birisidir. Buna rağmen kent, her toplum ve hatta her insan için belirli bir referans çerçevesi içerisinde tanımlanmıştır. Bu referans çerçevesini de insan-doğa ilişkisinin karşılıklı etkileştiği sosyo-ekolojik bir alan oluşturmaktadır. Buna göre, hem yaşadıkları çevre hem de aynı çevreyi paylaştıkları insanlar ile olan etkileşimlerine dayanarak insanlar çevresel ve toplumsal birtakım tanımlamalar yapmışlardır.

Bir kavramın hem tek tek insanlarda hem de genel olarak toplumda hangi anlayışa göre anlamlandırıldığını analiz etmenin en pratik yolu, söz konusu kavramın etimolojik bir arkeolojisini yapmaktır. Bu bağlamda, ilk olarak etimolojik açıdan değerlendirildiğinde kent kelimesi Söğdeca “kale” anlamına gelirken, Türkçe’de ilk yerleşik hayata geçen Uygurlar tarafından belirli bir yerleşim yerini tanımlamak için kullanılmıştır.¹ Buna göre, içeriğinden ve işlevinden bağımsız olarak bir yerleşim yerini çevreleyen kale surları veya dağ, nehir gibi doğal unsurlar kentin ana sınırları kabul edilmiş ve kentler için ilk olarak bu sınırlar bir kriter olarak belirlenmiştir. Bu aynı zamanda, kentlerde güvenlik ihtiyacının da öncelikli olduğunu göstermektedir. Çünkü kent hayatını oluşturan ekonomik, siyasi ve kültürel hayatın dış tehditlerden korunması gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla kentler ilk olarak sınırları bağlamında tanımlanmıştır.

Etimolojik değerlendirme göstermektedir ki ilk yerleşim yerleri sahip oldukları biçimsel niteliklere bağlı olarak tanımlanmıştır. Fakat öte yandan, kentlerin biçimsel özelliklerini belirleyen bir diğer unsur da kentlerin barındırdığı insan nüfusudur. Çünkü kentlerin şekillenmesinde büyük bir paya sahip olan nüfus faktörü, ayrıca kentin sınırlarını da belirlemektedir. Mübeccel Kıray bu durumu “şehirlerin mekânda aldığı şekil de toplumun düzenine uygundur”² şeklinde açıklamıştır. Bu doğrultuda, Farsça’da “devlet” anlamına da gelen şehir³ kelimesi Türkçe’de kent ile beraber kullanılmaya başlamıştır. Böylece kentleri meydana getiren ve düzenleyen bir faktör olarak insan nüfusuna da atıf yapılmıştır.

¹ Kent – Kelime Etimolojisi, (Çevrimiçi) <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kent>, 24.07.2020.

² Mübeccel Kıray, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, 1998, s. 10.

³ Şehir – Kelime Etimolojisi, (Çevrimiçi) <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/şehir1>, 24.07.2020.

Yerleşim yerini tanımlarken kullanılan bu iki kavram, çevresel ve toplumsal olmak üzere belli niteliklere bağlı olarak anlamlandırılmıştır. Fakat her ne kadar kent ve şehir kavramları birbirlerinden ayrı bağlamlara sahip de olsa, artık günümüzde her ikisi de aynı bağlam içerisinde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Çünkü modern kenti oluşturan dinamikler, hiçbir toplum ayırt etmeksizin aynı şekilde işlemektedir. Dolayısıyla bu noktada öncelikle modern kenti meydana getiren dinamiklerin ekoloji ve sosyoloji bilimleri bağlamında ele alınarak açıklanması gerekmektedir.

Mimarlar veya kent planlamacıları tarafından kullanılan ekolojik tanıma göre “yerleşme, büyüklüğüne bakmadan insanların kurduğu her türlü konut topluluğuna verilen addır. Birkaç evden oluşan köyaltı yerleşmelerinden, çevreleriyle birlikte ele alınan büyük kentlere kadar her şey bu kavramın içine girer.”⁴ Bu bağlamda kentler, büyük ve geniş bir konut topluluğundan oluşan yerleşim yerleridir. Böylesi bir konut topluluğunun ihtiyaçlarını karşılamak için de aynı oranda birtakım yapı ve hizmetin var olması gerekmektedir. Konutların yapıldığı araziden konutları birbirine bağlayan yollara, bunları yapmak için kullanılacak işgücünden bu işgücünü besleyen, eğiten ve koruyan kurumlara kadar kentler bütün fiziksel ve sosyal bileşenleri içermelidir. Buna bağlı olarak fiziksel ve sosyal yapılarıyla kentler çeşitli alt bölgelerden oluşmaktadır.

Kenti meydana getiren alt bölgelerden biri, kentte yaşayan insanların barınma ihtiyacını karşılayan konutların bulunduğu mahallelerdir. Tıpkı bugün konutların çit veya duvar ile birbirinden ayrılmaları gibi özellikle eski kentlerde mahalleler de bu şekilde birbirinden ayrılmaktaydı. Bugün bu anlayış, kısmen de olsa, konut siteleri aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Öte yandan kentler, yoğun ekonomik ilişkilerin yaşandığı da bir alandır. Dolayısıyla kentlerde üretim, depolama ve tüketim yapılan farklı yapıların birarada olduğu ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği bölgeler de bulunmaktadır. Bununla birlikte kentler, eğitim, sağlık, spor ve eğlence gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış alt bölgelerden de meydana gelebilmektedir. Ayrıca kentlerde, tüm alt bölgeleri birbirine bağlayan ve düzenleyen yönetsel bir merkez de bulunabilmektedir.⁵ Kısacası kent, çeşitli amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış yapılardan meydana gelen ve bunlara dayanarak birtakım toplumsal ilişkileri mümkün kılan bir bütündür.

⁴ Üstün Alsaç, **Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı**, İletişim Yayınları, 1993, s. 8.

⁵ a.g.e., s. 10-11.

Görüldüğü üzere kenti insanların yaşadıkları herhengi bir toprak parçası olarak açıklayan ekolojik kent tanımına göre kentler cansız ve durağan bir yapı olarak tasvir edilmektedir. Oysa kentler barındırdıkları kalabalık insan nüfusu ile oldukça canlı ve hareketli bir yapıya sahiptir. Buna bağlı olarak “sosyal bilimciler için kent kentlilerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve canlılığını sürdüren bir ilişkiler yumağıdır.”⁶ Bu doğrultuda “sosyologlar için kent, sınırları belirlenmiş mekânda var olan toplum demektir.”⁷ Dolayısıyla sosyologlar tarafından kent tanımlanırken belirli bir nüfus çokluğu, yoğunluk, uzmanlaşma, işbölümü ve türdeş olmama gibi birtakım ortak özellikler kullanılmıştır.⁸

İlk sosyologlar kenti genellikle köyün karşıtı olarak değerlendirmişler ve kenti bu karşıtlık ilişkisi üzerinden tanımlamışlardır. Bu yaklaşımın öncüsü ise Ferdinand Tönnies’tir. Tönnies’e göre ırk, din veya kültür gibi doğuştan verili ve bu yüzden de doğal kabul edilen unsurların baskın olduğu ve toplumsal hayatın bu unsurlara göre düzenlendiği köylerde cemaat (*Gemeinschaft*) tipi toplumsal yapı hâkimken, bunların geri planda olduğu ve toplumsal hayatın bağımsız ve rasyonel bir temele dayandığı kentlerde ise cemiyet (*Gesellschaft*) tipi toplumsal yapı hâkimdir.⁹ Benzer şekilde, Durkheim’in mekanik/organik, Becker’in kutsal/laik, Vierkandt’ın tabiat/kültür ve Giddings’in etnik/demokratik ayrımları da bu yaklaşımın diğer örnekleridir.¹⁰ Bütün bu yaklaşımlar odaklandıkları toplumsal olgular dışında belli bir toplum tipi olarak kenti köyün karşıtı olarak tanımlamışlardır.

Köy-kent karşıtlığına dayanan sosyolojik tanımlamalar pratik açıdan kullanışlı olmalarına karşın köy ve kenti birbirlerinden ayrı bir şekilde değerlendirmelerinden dolayı ikisi arasındaki ilişkileri göstermekte yetersiz kalmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal bilimlerde kenti köyün bir devamı olarak gören yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tür yaklaşımların hepsi köy-kent sürekliliği (*rural-urban continuum*) görüşüne dayanmaktadır. Bu bağlamda sosyal bilimlerde, ekolojik açıdan kentleşme kavramı, sosyolojik açıdan ise kentlileşme kavramı ön plana çıkmıştır.

⁶ Hans Jürgen Helle, “Kentlileşmiş İnsan”, Çev. Zeynep Aygen, **Cogito**, sayı 8, 1996, s. 71.

⁷ Hüseyin Bal, **Kent Sosyolojisi**, Sentez Yayıncılık, 2015, s. 11.

⁸ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, 1993, s. 75.

⁹ Ferdinand Tönnies, “Gemeinschaft ve Gesellschaft”, Çev. Ahmet Aydoğan, **Şehir ve Cemiyet**, İz Yayıncılık, 2000, s. 202-203.

¹⁰ A. Kadir Topal, “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt 6, sayı 1, 2004, s. 279.

2.1.2. Kentleşme ve Kentlileşme

Kentleşme, aralarında neden-sonuç ilişkisi bulunan heterojenlik, hareketlilik, yarışma (rekabet), anonim ilişkiler, işbölümü, yoğunluk, uzmanlaşma ve çeşitlenme gibi kentleşmeyi belirleyen değişkenlerden her birinin, gözlem anındaki değerinden ayrılıp pozitif (artış) yönde değişmesi olayıdır.¹¹ Bu bağlamda kentleşme süreci, belli bir zaman aralığındaki değişimi ifade etmektedir. Dolayısıyla kent tanımından farklı olarak kentleşme belli bir hareketliliğe vurgu yapmaktadır.

Kentler, ilk ortaya çıkışlarından Sanayi Devrimi'ne kadar olan binlerce yıllık periyotta yapısal ve işlevsel açıdan neredeyse hiç değişim geçirmemiştir. Buna karşın Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan makineleşmeye bağlı olarak üretim biçiminde meydana gelen yapısal değişimden kentler de nasibini almış ve mevcut kent yapısı derin bir sarsıntıya uğramıştır. Tarıma dayalı geleneksel üretim dalları kentin dışına çıkmaya başlamış, bunların yerini fabrikalar almıştır. Buna bağlı olarak fabrikalarda üretimin yapılabilmesini sağlayacak enerji kaynakları, hammadde kaynakları, ulaşım araçları ve işgücü arzı kentlerde toplanmış ve Sanayi Devrimi'nin simgesi olan yeni işçi kentleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kentleşme, sanayileşmenin bir yan ürünü olarak görülmüştür.¹² Sanayileşmenin sonucu olarak üretim alanında meydana gelen artış ile beraber modern kentler ortaya çıkmıştır.

Sanayileşme genel anlamda üretim araç ve tekniklerinin makineleşmesini ifade etmektedir. Bu bakımdan Sanayi Devrimi sadece fabrika üretimi ile sınırlı değildir. Tarım alanında meydana gelen makineleşme de sanayileşmenin bir sonucudur. Buna göre, tarımda çağdaş tarım teknolojilerinin kullanılması ve bu süreçte eskiyen araç ve tekniklerin terkedilmesi tarımda çalışan işgücü ihtiyacını azaltmıştır. Ayrıca veraset yoluyla tarım alanlarının bölünerek dengesiz şekilde dağıtılması ve tarım gelirlerinin köylünün ihtiyaçlarını karşılayabilecek asgari düzeyin altında olması gibi faktörler de köylü nüfusu köyden iterek kentleşmeyi hızlandırmıştır. Öte yandan kentlerin sahip olduğu geniş iş olanakları ile köylü olmanın verdiği toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldıran kentli olma gibi çekici faktörler de kentleşme hızını etkilemiştir.¹³

¹¹ İlhan Tekeli, **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 17.

¹² Keleş, **Kentleşme Politikası**, s. 20-21.

¹³ a.g.e., s. 23-27.

Kentleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin üretim alanında kullanılmasına karşılık gelen sanayileşmenin bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda belirli bir mekân bağlamındaki sosyal ilişkileri düzenleyen bir sosyal değişim faktörüdür. Dolayısıyla kentleşme iki yönlü bir süreçtir. Bu sürecin bir tarafında, köyden kente bir “çözülme” yaşanırken diğer taraftan kentte bir “yoğunlaşma” yaşanmaktadır. Bu bağlamda, köy ile kent arasında bir “akım” meydana gelmektedir.¹⁴ Çözülme, akım ve yoğunlaşma şeklinde gerçekleşen bu süreç, köy-kent sürekliliğinin de temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, kentteki yoğunlaşmaya bağlı olarak kentleşme kentlerdeki nicel (biçimsel) değişimleri ifade ederken buna bağlı olarak gerçekleşen kentlileşme ise nitel (içeriksel) değişimlere karşılık gelmektedir.

İlk başta kentin sadece nicel özelliklerini değiştiren kentleşme, zamanla nicel etkilerin ortaya çıkardığı sonuçlar doğrultusunda kentlileşme tartışmalarını gündeme getirmiştir. Kentleşme insanların yaşadığı mekânlarda fiziksel değişime neden olarak bu mekânlarda meydana gelen sosyal ilişkileri de yeniden düzenlemiştir. Dolayısıyla kent bağlamında yeni bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bu noktada kentlileşme, bu yaşam tarzına uyum sağlama sürecini tanımlamaktadır. Yani insanlar, kentleşmenin sonucunda ortaya çıkan yeni kent hayatını benimseyerek kentlileşmektedir.

Kentleşme kent hayatının maddi yönüne karşılık gelirken kentlileşme maddi olmayan yönüne karşılık gelmektedir. Bu bakımdan kentler de tıpkı toplumlar gibi birtakım katmanlardan meydana gelmektedir. Bu bağlamda, kenti “sınırları belirli bir mekândaki toplum” olarak gören sosyolojik tanım çerçevesinde bir “kent toplumu” anlayışından söz edilebilir. Bu sayede, hem toplum ile kent arasında doğrudan bir bağlantı kurmak hem de kent ile toplumu bir bütün olarak ele almak mümkündür. Bu noktada William F. Ogburn’ün kuramsal yaklaşımı yardımıyla kenti oluşturan her bir toplumsal katman analiz edilebilir. Çünkü Ogburn’ün toplumu biyolojik, psikolojik ve kültürel olarak ele aldığı çerçeveye benzer şekilde kent de fiziksel, psikolojik ve kültürel olarak ayrı bağlamlarda değerlendirilir. Dolayısıyla bu açıdan, şimdiye kadar ortaya atılmış kent kuramları, bu toplumsal katmanların özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri göstermeye yardımcı olacaktır. Böylece kentin hareketli ve değişken yapısı hakkında geniş bir bakış açısı geliştirilecektir.

¹⁴ Selami Kardeş, “Sosyal Değişme Sürecinde Kentlileşme”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Bilim Dalı, 1996, s. 147.

2.1.3. Kenti Oluşturan Toplumsal Katmanlar

Ogburn'ün kuramsal yaklaşımına göre toplumsal ilişkiler tek bir ortak noktaya indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Buna göre, bir araya gelerek toplumu meydana getiren insanların esas doğasındaki biyolojik ve psikolojik faktörler ile toplumsal ilişkileri düzenleyen kültürel faktörler bir toplumun temelini oluşturmaktadır. Benzer şekilde kentler de kendisini meydana getiren belirli bir mekândaki binalar, yollar ve altyapı sistemleri gibi fiziksel, kentte yaşamının insanı etkilediği psikolojik ve bütün bunların birbiriyle olan ilişkilerini yansıtan kültürel özellikleri ile farklılaşmaktadır. Bu açıdan, kent ile kentte yaşayan toplum arasında bu katmanlar üzerinden kurulan bağlantılar yoluyla kent hayatının karmaşık yapısı belirli bir düzen içerisinde analiz edilebilir.

İlk olarak kentler, belirli bir mekâna bağlı olarak fiziksel bir özelliğe sahiptir. Çünkü insanlar belirli bir doğa parçasında var olurlar ve buna göre bir hayat yaşarlar. En başından beri yaşadığı doğa ile etkileşim hâlinde olan insanlar, bu etkileşimin bir sonucu olarak doğayı değiştirirler. Bu değişim süreci doğanın bir parçası olan insanın biyolojik özellikleri ile doğrudan bağlantılı olarak gerçekleşir. Öte yandan değişim tek taraflı gerçekleşmez. İnsanlar doğayı değiştirdiği kadar psikolojik açıdan kendisi de değişmektedir. Bu doğrultuda, tüm bu karşılıklı değişim süreci de bir toplumun kültürünü şekillendirmektedir. Dolayısıyla kentlerin fiziksel özelliklerinin toplumun biyolojik faktörleri ile olan bağlantısının yanında kentte yaşayan toplumların taşıdığı psikolojik ve kültürel özellikler de kentin bulunduğu doğanın niteliklerine bağlıdır.

Kent ile kendisini meydana getiren toplum arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ bir anda oluşmamış, zaman içerisinde birbirlerini etkileyerek belli bir süreç sonunda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan kenti oluşturan toplumsal katmanların kent üzerindeki etkileri de birbirinden farklılaşmaktadır. Buna göre, biyolojik faktörler açısından bir süperorganizma olarak toplum kent üzerinde öncelikli bir etkiye sahipken toplumun doğa ile olan etkileşimi doğrultusunda psikolojik faktörlerin etkisiyle oluşturduğu sosyal mirası ile süperorganizma ve sosyal mirası anlamlandırarak düzenleyen kültür ikincil bir etkiye sahiptir. Nitekim hem toplum hem de kent üzerine yapılan kuramsal tartışmalarda da genellikle bu sıra dikkate alınarak toplum ile kent arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır.

2.1.3.1. Organizma Olarak Kent

Bir toplum, her şeyden önce biyolojik nitelikleri ile var olur. Aynı şekilde kent de içinde bulunduğu doğa parçası olan bir çevreye göre birtakım fiziksel niteliklere sahiptir. Bu noktada, toplum ile kent arasında biyolojik ve fiziksel niteliklerine bağlı olarak bir yakınlık söz konusudur. Bir toplum yaşadığı çevreyi biyolojik niteliklerine dayanarak çevrenin ona sağladığı imkanlar doğrultusunda değiştirir ve çevreye yeni bir fiziksel nitelik kazandırarak kentler inşa eder. Bu bakımdan kent, hem toplumun biyolojik niteliklerine bağlı olarak gelişir hem de bu biyolojik nitelikleri kendisinin fiziksel niteliklerinde yansıtır. Nitekim kentin gelişimi hakkında yapılan açıklamalar bir yandan kentlerin oluşumunu toplumların biyolojik nitelikleri ile değerlendirirken, bir yandan da toplumun biyolojik niteliklerini kendi fiziksel niteliklerinde yansıtan kentleri bizzat bir organizmaya benzetmiştir. Bu bağlamda, ilk yaklaşımın temsilcisi Murray Bookchin'in "toplumsal ekoloji" yaklaşımı, ikinci yaklaşımın ise bazı Chicago Okulu sosyologlarının geliştirdiği "kentsel ekoloji" yaklaşımıdır.

Her kentin kendisini meydana getiren toplumun biyolojik nitelikleri tarafından şekillendiğini belirten yaklaşımlardan birisi Murray Bookchin'in "toplumsal ekoloji" yaklaşımıdır. Kentlerin ortaya çıkışını, doğal çevreye karşılık gelen "birinci doğa" ile insanların birbirleriyle olan etkileşimlerinden meydana gelen ve Cicero'nun "ikinci doğa" olarak adlandırdığı insan yapısı yapay bir doğanın arasındaki uyum üzerinden açıklayan Bookchin'e göre, kökleri aile bağlarına ve toplumsallaşma sürecine uzanan toplumlar, yaşadıkları toprak parçasını "anavatan" kavramı ile özdeşleştirerek burada karşılıklı ilişkilerin özgürce ve kendiliğinden gerçekleşebildiği bir yerleşim alanı inşa etmiştir. Bu bakımdan insanlar ilk olarak kendilerini içinde oldukları aile, klan ya da kabile üzerinden değil, daha ziyade psikolojik ve kültürel açıdan yaşadığı anavatanı üzerinden tanımlamıştır. Millet ve milliyetçilik anlayışının oldukça zayıf olduğu bu toplumsal düzen içerisinde toplum daha çok yaşadığı anavatana bir sadakat duygusu beslemiştir.¹⁵ Bu bağlamda, Bookchin'e göre ilk toplumların, basit bir işbölümüne dayanan, hiyerarşik kurumlar barındırmayan ve tüm çevresine ve doğanın dengesine aktif olarak katılım gösteren doğal bir boyutu vardır.¹⁶

¹⁵ Murray Bookchin, **Kentsiz Kentleşme**, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 229-230.

¹⁶ Murray Bookchin, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 64-65.

Hiyerarşik bir yapıya sahip olmayan bu ilk toplumlar, bitkilerin, hayvanların ve hatta rüzgarların bile bir ruhu olduğuna inanan oldukça gizemli bir animist yaklaşıma sahipti. Buna göre, canlı veya cansız tüm varlıkların da tıpkı insanlar gibi birer ruhu, büyüleri ve totemleri vardı. Çünkü “Tanrı” ya da tanrıların ruhu, kozmosu besleyerek tüm varlıklara bir can vermişti. Dolayısıyla bu yaklaşıma sahip ilk toplumlar, diğer varlıklar ile dostluk kurarak işbirliği yapmanın gerektiğine, böylece doğa ile uyumlu bir şekilde karşılıklı fayda sağlanabileceğine inanmışlardır. Kendi toplumsal yapısını doğal dünyaya yansıtan bu toplumlar, kendisi ile doğal dünya arasında organik bir bağ kurmuştur.¹⁷ Nitekim ilk kent merkezleri de doğal güçlere ve tanrılara tapınılan törensel bölgelerde ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak, zamanla her toplumda, ruhani ilişkileri düzenleyen şaman ya da rahip gibi din adamı liderler ortaya çıkmıştır. Dinî liderlerin ortaya çıkmasıyla her toplum hiyerarşik bir yapıya bürünmeye başlamış ve bunun sonucunda toplum ile doğa arasındaki organik işbirliği bozulmuştur.¹⁸

Bookchin’e göre toplumsal hiyerarşinin ortaya çıkması ile yaşlıların gençlere, erkeklerin kadınlara ve kentin köye baskı uyguladığı yeni bir toplumsal hayat ortaya çıkmıştır. Bu durum, her toplumun yeni hiyerarşik çizgide tekrar toplumsallaşmasına neden olarak her birinin kendi içerisinde bölünmesine yol açmıştır. Bu noktada, artık her insan kendisini belli bir toprak parçasına ait olarak değil de belli bir topluluğun üyesi olarak görmeye başlamış ve böylece ilk yurttaşlar ortaya çıkmıştır. Toplumsal eylemlerini bağlı olduğu aile grubu ve dinî cemaate göre şekillendiren bu “proto-yurttaşlar”, biyolojik bir tabana sahip olan toplumsal kurumlar çerçevesinde hareket etmiştir. Zira aile bağları üzerinden kurulan ilişkiler toplumsal kurumların yapısını ve işleyişini de belirlemiştir. Bu bağlamda, Bookchin’e göre, kentler yurttaşları değil yurttaşlar kentleri ortaya çıkarmıştır. Nitekim ilk kentlerde yaşayan insanlar birbirleri ile olan ilişkilerini ailesel bir bağlılıkla sürdürmüştür. Fakat zamanla, nüfus artışına bağlı olarak büyüüp genişleyen kentler, aileden olmayan “yabancı” insanlar ile olan teması da artırmıştır. Bunun sonucunda kentteki yabancılar, yarı akrabalık ya da kan yeminleri gibi farklı ritüeller üzerinden yeni aile bağları yaratarak toplumsal ilişkiler kurmuştur.¹⁹

¹⁷ a.g.e., s. 66.

¹⁸ Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*, s. 52.

¹⁹ a.g.e., s. 58-61.

Antik çağda yurttaşlık anlayışının ortaya çıkmasına bağlı olarak her toplumda bir milliyetçilik anlayışının da oluşmaya başladığını belirten Bookchin’e göre, mirasa dayalı bir sistemin hakim olduğu bu toplumsal yapıda lider ile milliyetçilik arasında sıkı bir bağ bulunuyordu. Bu açıdan her insan, milliyetçi anlamda belli bir devlete ya da imparatorluğa değil, bir kraliyet sarayına ve kiliseye bağlıydı. Fakat kralın gücü her zaman mutlak değil, mevcut kralın kişisel karakterine bağlıydı; dolayısıyla kral güçlü olduğunda milliyetçilik de güçleniyor, zayıf olduğunda milliyetçilik de zayıflıyordu. Burada kralın yerini alabilecek tek kurum olarak kilise zamanla güçlenmeye başladı. Ruhani bir bütünlük içerisinde tüm toplumu birleştiren kilise, merkezî bir konuma yükseldi. Devlet ile kilise ya da kral ile papa arasındaki ayrım toplumsal yapıya da yansdı ve ortaçağın sonunda yeni ulus-devletler ortaya çıkmaya başladı.²⁰

Bookchin’e göre, merkezde yaşanan ayrışmanın sonucunda ulus-devletleşme meydana gelirken, yerelde merkezileşmeye karşı bir direniş ortaya çıkmaya başladı. Özellikle zanaatkârların ağırlıkta olduğu küçük kasaba ve köylerde, “özyeterliliğe” dayanan bir yerel sadakat duygusu doğrultusunda, merkezi yönetime karşı çıkılarak yerel yönetimin merkezden bağımsız bir niteliğe sahip olması talep ediliyor ve buna bağlı olarak halk ayaklanmaları yaşanıyordu. Buna karşı merkez ise ticaret yolları ile bürokratik ağını genişletmeye çalışarak hem yerelin baskısını kırmayı amaçlıyor hem de merkezi zenginleştirecek yeni bir mali sistemin oluşturulmasını sağlıyordu. Diğer yandan, gelirlerini ticaretten sağlayan bankerler, serbest meslek sahipleri ve tüccarlar merkezi destekliyor ve merkezin güçlenmesi ile servetlerini artıracaklarını umut ediyorlardı. “Büyük burjuva” olarak adlandırılan bu sınıf, muhafazakâr bir yönelim ile her zaman merkezi yönetimleri destekliyordu. Zanaatkârlar ise yereldeki ekonomik hayatlarına müdahil olmadığı sürece merkeze bağlılıklarını sürdürüyordu. Bu açıdan, zanaatkârlar ile burjuvazi arasında bir mücadele yaşanırken, merkezde olan aristokrat kesim bu iki sınıf arasında bir denge sağlayarak kendi gücünü sürdürmeye çalışıyordu. Ama Fransız Devrimi sonucunda aristokrasinin merkezden uzaklaştırılması ile her iki sınıf da yalnız kaldı. Bu noktadan sonra zanaatkârlar mevcut yerel düzenlerini devam ettirirken burjuvazi elindeki kentlerde ticarete ağırlık veren yeni bir düzen inşa etti.²¹

²⁰ a.g.e., s. 230-232.

²¹ a.g.e., s. 236-250.

Bookchin, yaygın ekonomik görüşün aksine, XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönemde Avrupa’da bir değil, birden çok ekonomik görüşü içinde barındıran karma bir ekonomik yapının var olduğunu belirterek XIX. yüzyılda İngiltere’nin sahip olduğu oldukça yaygın ticaret ağı ile gelişmiş bilim ve teknolojisi sayesinde buradaki burjuvazinin benimsediği kapitalizmin diğerlerinin içinden sıyrılıp yükseldiğini ve antik çağdan günümüze kadar gelen kent anlayışını tahrip ettiğini vurgulamıştır. Ona göre yaşam ilkesi “büyü ya da öl” olan kapitalizm, “kent kanseri” olarak tanımlanan kentleşme yoluyla sürekli genişleyerek başta küçük ölçekli tarım ve zanaatkarlık gibi doğal ekonomiler olmak üzere organik toplumun bütün özelliklerine zarar vermiştir. Zira bu şekilde gerçekleşen bir büyüme ancak organik olan her şeyi inorganik bir düzleme indirgeyip metalaştırmakla mümkündür. Böylece metalaşan organik parçalar pazarda satılabilir duruma gelmektedir.²² Bu bağlamda Bookchin’e göre, başta aile bağlarında ve basit işbölümünde kendisini gösteren organik bir “doğaya gömülülük” durumu, kapitalizm ile beraber kendisini inorganik, yapay ya da sentetik bir doğada ifade eder duruma gelmiştir. Dolayısıyla her şeyi metalaştırarak sömürü aracı hâline getiren kapitalizmin zararlarından kurtulmak, ancak toplumda sömürüyü başlatan hiyerarşik yapı ile tahakkümü ortadan kaldırarak doğa ile olan organik bağı yeniden kurmak ile mümkün olacaktır.²³

Sanayi Devrimi’nden sonra doğa ile toplum arasındaki organik bağ kopmasına rağmen kentler, tıpkı bir organizma gibi gelişerek büyümeye devam etmiştir. Buna bağlı olarak bazı sosyal bilimciler kentin gelişimini birtakım biyoloji kavramları üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Başta Robert Park, Roderick McKenzie ve Ernest Burgess olmak üzere Chicago Üniversitesi’ndeki bazı sosyologlar kenti organizma gibi ele alarak kent sosyolojisinde yapılan çalışmaların temelini oluşturan fikirleri geliştirmiştir. Buna göre, nasıl ki doğada canlılar yaşadıkları çevreye dizgesel şekilde dağılarak farklı türler arasında bir denge kurmaya çalışıyorsa, aynı şekilde kentler de büyük ve farklı mahalle tiplerinin yerleşim yerleri içindeki dağılımlarına göre analiz edilebilir. Zira Giddens’ın da belirttiği üzere kentlerin hiçbiri rastgele değil, çevrenin avantajlı özelliklerine göre ortaya çıkmış ve gelişmiştir.²⁴

²² a.g.e., s. 259-261.

²³ Bookchin, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, s. 224-227.

²⁴ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Kırmızı Yayınları, 2012, s. 945.

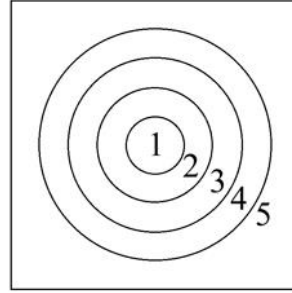
Chicago Okulu'nu oluşturan anlayışın temeli, Robert Park'ın *Şehir (The City)*²⁵ adlı makalesi tarafından ortaya konulmuştur. Park'a göre kent, yalnızca üretilmiş bir yapı olarak fiziki bir mekanizma şeklinde değil, aynı zamanda onu meydana getiren insanların hayati süreçlerini de kapsayan birtakım gelenek ve âdetler ile bunların düzenlediği davranış ve duyarlılıklarının bir ürünü olarak da ele alınmalıdır. Çünkü kent, medeni insanın doğal yaşam alanıdır ve burada bulunan fiziksel ürünlerin çoğu ya insan yapısıdır ya da öyleymiş gibi görünür. Dolayısıyla kentler boyutu, planı ve demografik yapısı ile fiziksel; hukuk, eğitim, din sistemleri ile iletişim tekniklerini düzenleyen ahlâkî olmak üzere iki tip örgütlenme şekline sahiptir. Bu iki örgütlenme şekli sürekli karşılıklı etkileşerek birbirlerine şekil vermektedir. Bu bağlamda Park, insanı, bu iki örgütlenmeyi ve bunların meydana getirdiği kuvvetleri bir bütün olarak ele alan bilimin ekoloji olduğunu belirtmiştir.

Park'ın ortaya koyduğu ekolojik anlayış, bir diğer Chicago sosyoloğu Roderick McKenzie tarafından bitki ekolojisi kavramlarının fiziksel koşullara uyarlanması ile geliştirilmiştir. McKenzie, kentlerin gelişiminin bitki ekolojisindeki rekabet, istila ve yerini alma gibi kavramlar yoluyla açıklanabileceğini belirtmiştir. Ona göre, nasıl ki bitkiler yiyecek ve ışık için belli bir mekânda rekabet ediyorsa, toplumlar da benzer şekilde barınma ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekânlar için birbirleri ile sürekli rekabet halindedir. Bu rekabet diğer insanlar ile bir denge sağlayana kadar devam eder. Fakat statükoyu bozan yeni bir iletişim sistemi, yeni bir sanayi türü veya yeni bir ekonomi biçimi gibi yeni bir parçanın yaşam alanını istila etmesi ile denge bozulur. Dengenin bozulması ile yeniden rekabet başlar ve eğer istilacılar yeni yaşam alanını kontrol etmeyi başarırsa eski parçaları yaşam alanından uzaklaştırarak onların yerini alır. Bu bağlamda yaşam alanından uzaklaştırılan parçalar merkezden çevreye doğru bir yayılım göstererek yaşam alanlarının farklılaşmasına ve her yaşam alanının diğerlerinden ayrılmasına neden olur. Bu ekolojik süreç döngüsel periyotlar hâlinde gerçekleşir ve her periyot yaşam alanlarının yeni kimliğe bürünmesi ile son bulur.²⁶

²⁵ Robert E. Park, “Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler”, *Şehir*, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, (Çev. Pınar Kayababa Kayalığı), Heretik Yayınları, 2018, s. 37-85.

²⁶ Roderick D. McKenzie, “İnsan Topluluklarının Çalışılmasında Ekolojik Yaklaşım”, *Şehir*, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, (Çev. Pınar Kayababa Kayalığı), Heretik Yayınları, 2018, s. 107-122.

Ernest Burgess ise McKenzie tarafından açıklanan yayılma anlayışına dayanan bir kentleşme modeli geliştirmiştir. Burgess’e göre kentler, belli bir ortak merkezden çevreye doğru çemberler şeklinde yayılmaktadır. Bu durum bitki ekolojisinde ardıllık (*succession*) olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda her çember kentin belli bir zaman içerisindeki yayılım sürecini göstermektedir. Buna göre Burgess, kentlerin gelişimini beş çember ile açıklamıştır. En içte bulunan çember (1) mağazaların, otellerin ve finans merkezlerinin bulunduğu ve arsaların çok pahalı olduğu bir bölgedir. İkinci (2) çember merkezi kuşatan ve içinde fabrikalar ile toptancıların bulunduğu bir geçiş bölgesidir. Üçüncü (3) çember fabrikalarda çalışan mavi yakalı alt sınıf işçilerin yaşadığı bölgedir. Dördüncü (4) çember iş sahipleri ile memurlar gibi orta sınıfın yaşadığı bir bölgedir. Kentin sınırları dışında kalan bölge (5) ise üst sınıfın yaşadığı banliyö ya da uydu kentlerin olduğu bölgedir. Bu çemberlerden hiçbirinin sınırı kesin değildir ve ekolojik anlayış çerçevesinde her biri diğerinin alanını istila edebilir.²⁷

Şekil 2.1: Ernest Burgess’in “Ortak Merkezli Kentleşme Modeli”.

Kaynak: İşbu şekil tarafımdan çizilmiştir.

Chicago Okulu’nun geliştirdiği ekolojik yaklaşım, kentin gelişimini “doğal” bir süreç gibi görerek insanların bilinçli eylemlerini gözardı etme eğiliminde olduğu için eleştirilmiştir. Buna karşın başta Park olmak üzere bütün Chicago Okulu sosyologları kentte yaşayan insanların davranışlarının kentin gelişimi üzerindeki etkilerini bir tür psikofiziksel mekanizma olarak ele almıştır. Alman sosyolog Georg Simmel’in kent hayatının insanların karakteri üzerindeki etkileri analiz ettiği yaklaşımı temel alan bu yaklaşım, ancak Louis Wirth’in kuramsal yaklaşımında belirgin bir şekilde kendisini gösterebilmiştir.

²⁷ Ernest W. Burgess, “Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş”, **Şehir**, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, (Çev. Pınar Kayababa Kayalığı), Heretik Yayınları, 2018, s. 89-104.

2.1.3.2. Psikolojik Açıdan Kentli Olmak

Kent ile organizmalar arasında bağ kuran yaklaşımlar, kentin oluşum ve gelişim aşamasının bir noktasında çevrenin organizmalardaki etkilerin ortaya çıkardığı bilinçli eylemlere de dikkat çekmişlerdir. En başında, doğaya bakış açısına bağlı olarak kenti şekillendiren insanlar, zamanla şekillendirdikleri kentlerden etkilenerek bazı zihinsel ve davranışsal karakter özellikleri geliştirmişlerdir. Bu özellikler kent hayatının temel parçaları hâline gelmiş ve böylece kentte bulunan insanların birbirleriyle uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlamıştır. Bu bağlamda, insanın kentte geliştirdiği karakterlere bağlı olarak nasıl uyumlu yaşadığını analiz eden bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Kentte yaşamının insanlar üzerindeki etkilerine odaklanan yaklaşımlardan birisi Georg Simmel'in kentin nicel özellikleri ile nitel özellikleri arasındaki etkileşimlere odaklanan diyalektik yaklaşımıdır. Ekolojik bir yaklaşıma sahip Chicago Okulu'na da kaynaklık eden Simmel'in yaklaşımı, Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan modern kent hayatı deneyimlerine dayanmaktadır. Simmel'e göre, ilk olarak XVIII. yüzyılda tüm insanların gelişimine ön plana çıkaran özgürlükçü hareketler daha sonra XIX. yüzyıldan itibaren artan uzmanlaşmaya bağlı olarak bütün insanları diğer insanlara bağımlı bir hâle getirmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak insanların içsel dünyasında bir çelişkiye yol açmış ve kentte yaşayan insanların özgürlük arzusu ile bağımlılık durumu arasında bir denge bulmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda Simmel, nasıl denge sağlandığını analiz etmeye çalışmıştır.²⁸

Simmel'e göre kentte yaşayan insanın karakterinin psikolojik temeli, insanın iç ve dış uyaranlara karşı verdiği sinirsel tepkilerden oluşmaktadır. Buna göre, kentte sürekli farklı ve değişken uyaranlara maruz kalan insanlar, her zaman aynı ve sabit olan köy veya kasaba hayatına kıyasla oldukça süreksiz ve değişken bir kentli bilinci geliştirmiştir. Fakat bilinci oluşturan süreksizliğin aksine bu durum, insanları sürekli bilinçli olmaya mecbur etmiştir. Bu bağlamda kırsal hayatın yavaş ve alışılmış ritmine karşılık kent hayatının hızlı ve değişken temposu, insanları duyuşsal açıdan körelterek düşünsel açıdan hareket etmeye zorlamaktadır. Bu yüzden kentte etkileşimler oldukça yüzeyel bir düzlemde gerçekleşmektedir.²⁹

²⁸ Georg Simmel, "Metropol ve Zihinsel Hayat", **Bireysellik ve Kültür**, Metis Yayınları, 2009, s. 317.

²⁹ a.g.e., s. 318.

Kent hayatına dair analizini para ekonomisine dayandıran Simmel'e göre para, kent hayatındaki ekonomik yoğunluğa bağlı olarak kentte büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda her şeyi kendisine indirgeyerek eşitleyen para nedeniyle kentteki ilişkiler sayısallaşarak ölçülebilir ve hesaplanabilir bir duruma gelmekte ve samimi duygusal ilişkilere dayanan bireysellikler zayıflayarak yok olmaktadır. Bireyselliğin yok oluşu ise kentli insanın anonimleşmesi ile sonuçlanır. İnsana son derece dar bir hareket alanı bırakan ve insanın yaşadığı topluma sıkı sıkıya bağlı bulunduğu kırsal hayatın aksine kent hayatındaki anonimlik, kentli insana sadece kendinden sorumlu olduğu geniş bir özgürlük alanı tanır. Bu geniş özgürlük hâli, kentli insanı oldukça dikkatli ve her an tetikte olmaya zorlar. Çünkü kentli insan birbirinden çok farklı çıkarlara sahip olan oldukça karmaşık bir organizma yığını ile bütünleşmeye çalışmaktadır. Buna bağlı olarak, kentte sürekli birbirinden farklı uyaranlara maruz kalan insanlarda bir bezginlik durumu ortaya çıkar. Daha çok kent hayatının sunduğu fırsatlardan yararlanmak için uğraşan insanlarda görülen bu durum, bir süre sonra bu insanların ayırt etme yeteneğini törpüleyerek onları hiçbir şeye tepki veremez bir hâle getirmektedir.³⁰

Simmel'e göre kırsal hayatın zamanla kalabalıklaşarak büyümesi ve buna bağlı olarak uzmanlaşmanın ortaya çıkarak artması, toplumun birey üzerindeki denetimini zayıflatarak kentin kendine özgü karakterlerini yaratmasına olanak tanır. Bu bağlamda hayatın nicel yönü doğrudan hayatın nitel karakter özelliklerinde kendisini ifade eder. Çünkü modern kentin genişleyerek sınırlarının ötesine geçmesi kent hayatına belirgin bir sorumluluk kazandırır. Dolayısıyla, tıpkı modern kent gibi kendi sınırından ibaret olmayan modern insan da bu zamansal ve mekânsal etkiler doğrultusunda kendisini aşarak bazı yeni karakter özellikleri geliştirir. Kentteki nicel artışa bağlı olarak insanlar nitel bir şekilde farklılaşır ve kentin insanlara sağladığı rekabet ortamında işbölümü yaparak uzmanlaşmaya başlarlar. Bu noktadan itibaren kentli insan artık salt nesnel bir biçim kazanarak ondan bütün öznel değerleri söküp alan kent organizasyonunun bir dışlisi hâline gelmiştir.³¹ Buraya kadar kentte yaşayan insanın hayatını çözümlemede başarılı olsa da Simmel'in yaklaşımı sadece kendi kişisel gözlemlerine dayandığı için oldukça dogmatik kalmış, ancak bir Chicago Okulu sosyoloğu olan Louis Wirth'in yaklaşımı ile biraz daha geliştirilerek metodolojik bir temele dayandırılabilmiştir.

³⁰ a.g.e., s. 319-323.

³¹ a.g.e., s. 325-327.

Bir Chicago Okulu sosyoloğu olarak ekolojik yaklaşımı takip eden Louis Wirth, Simmel'in yaklaşımını kendisine temel alarak kent hayatını meydana getiren evrensel özellikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre modern kentlerdeki kentlileşme oranı sadece kentlerde yaşayan nüfusun büyüklüğü ile açıklanamaz. Çünkü kent hayatının insan üzerinde bıraktığı etki nüfus büyüklüğünün bıraktığı etkiden daha fazladır. Bu durumda, kente göçen kırsal nüfusun beraberinde getirdiği eski yaşam tarzının etkisi büyüktür. Bu bağlamda Wirth, köy ile kent arasında keskin bir ayrım yapılamayacağını belirterek kent hayatını bir ideal tip olarak ele almak gerektiğini vurgulamış ve buna bağlı olarak kentlileşmeyi belirleyen toplumsal formları tanımlayarak sosyolojik bir analiz metodolojisi önermiştir. Bu doğrultuda Wirth, kentin büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği olmak üzere kentlileşmeyi belirleyen üç toplumsal form tanımlamıştır. Bu noktada Simmel'in yaklaşımını kendi tanımladığı formlara göre düzenleyen Wirth, büyüklük tanımını Simmel'in bireysellik ve anonimlik, yoğunluk tanımını rekabet ve uzmanlaşma, heterojenlik tanımını ise işbölümü kavramları ile açıklamıştır. Buna göre Wirth, ampirik açıdan kentlerin çevresel düzen, nüfus ve teknolojiyi içeren fiziksel; toplumsal yapı, kurumlar ve ilişki kalıplarından oluşan toplumsal örgütlenme sistemi ve son olarak düşünceler, tutumlar ve davranış kurallarının meydana getirdiği kişilik özelliklerinin birbirleri ile olan ilişkilerine bakarak bir sosyolojik analiz yapılması gerektiğini belirtmiştir.³²

Kentlileşme, sadece kentin çevresel yapısı ile kentte yaşayan toplumun karşılıklı etkileşimleri tarafından değil aynı zamanda kentte yaşayan insanların birbirleri ile olan karşılıklı ilişkileri tarafından da şekillenmektedir. Bu bağlamda kültür, kent hayatının bütün bileşenlerini düzenleyen bir olgu olarak toplumsal açıdan oldukça kapsayıcı bir alana sahiptir. Öte yandan kentleşmenin ortaya çıkardığı rekabet ortamında kültür, bir rekabet konusu olması nedeniyle ayrıca bir öneme de sahiptir. Dolayısıyla kültür, kenti meydana getiren bütün bileşenlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin analiz edilebileceği bir araştırma nesnesi olarak kendi başına ele alınabilir. Nitekim bu durum sadece kente özgü bir "kent kültürü" kavramını da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda kent kültürü, kentin bir bütün olarak ele alınmasını sağlayan ve tıpkı bir çatı gibi bütün kenti kuşatan son toplumsal katmandır.

³² Louis Wirth, "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme", Der. ve Çev. Ayten Alkan ve Bülent Duru, **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, 2002, s. 77-106.

2.1.3.3. Kent Kültürü

Hem organik hem de psikolojik açıdan kentin gelişimi tarihsel bir perspektiften ele alındığında kültür kavramının içerdiği “bütünlük” anlamına karşıt bir şekilde kenti oluşturan bütün unsurların birbirlerinden ayrıştığı ve görece bir özerklik kazandığı görülmektedir. Nitekim kent de her zaman kültür kavramı ile değil, “uygarlık” kavramı ile özdeşleştirilmiştir. Çünkü, “Latince kökenli dillerde uygarlık anlamına gelen “civilization” kent anlamına gelen “civitas”tan türemiştir. Bu sadece Batı kültüründe görülen bir özellik değildi: Arap kültüründe yine uygarlık anlamına gelen “medeniyet” kavramının kökeni de bir kent olan “Medine”ydi.”³³ Bu bağlamda, kent ile uygarlık arasında doğrudan bir bağlantı varken kentin kültür ile olan ilişkisi oldukça belirsizdir. Dolayısıyla kültürün kentteki rolü, ilk olarak kültür ile uygarlık arasındaki tarihsel ilişkiye bakılarak anlaşılabilir.

Richard Sennett, uygarlık kavramının XVIII. yüzyılın sonlarında ilk kez günlük hayatta kullanılmaya başlandığını belirtir. Buna göre uygarlık, toplumun bütünleşme gücünü simgeleyen kültür kavramının aksine farklılıkları vurgulayarak onaylayan bir düşünceyi ifade eder. Özellikle Fransa kralı XIV. Louis döneminde uygulanan ayrıntılı ve katı saray kurallarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan uygarlık düşüncesi, kişilerin kimliğine bakılmaksızın herkese eşit bir şekilde davranılması gerektiğini öğütler. Bu durum, saray kurallarının sarayın dışına çıkmasına ve insanların birbirlerinin kimliğine aldırmadan ortak davranış kuralları geliştirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla uygar davranış, başkaları ile rahat bir ilişki kurmayı amaçlayan bir davranış tarzı olarak betimlenmiştir. Bu rahatlık ortamında insanlar kendilerine kötülükle karışık tozpembe bir dünya yaratmıştır. Çünkü soyluların benimsediği kayıtsızlık durumu sarayın dışına çıkarak burjuva toplumuna doğru yayılmış ve bunun sonucunda kayıtsız samimiyet, insanların birçoğu için uygar bir davranış olarak görülmüştür. Bu bağlamda uygarlık, insanların kimliklerini görmezden gelerek herkesi eşitleyen kimlikdışı bir toplumsal düzen meydana getirmiştir. Böylece kimlikleri gözardı ederek farklılıkların toplumsal düzen içerisinde kendi başına var olmasına izin veren burjuvanın kayıtsız samimiyeti, kimliğe önem veren sarayın kayıtlı samimiysizliğine tercih edilmiştir.³⁴

³³ Tarık Demirkan, “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler”, **Cogito**, sayı 8, 1996, s. 18.

³⁴ Richard Sennett, **Gözün Vicdanı**, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 99-102.

Uygarlık düşüncesinin benimsenmesinin yanında, bu düşünceye karşı çıkararak kültür düşüncesini destekleyenler de olmuştur. Özellikle Almanya’da Aydınlanmacı düşünürlerin desteklediği kültür düşüncesine göre uygarlığın savunduğu farklılıklara karşı gösterilen kayıtsız samimiyet de tıpkı tepki olarak ortaya çıktığı sarayın kayıtlı samimiyetsizliği gibi ciddiyetten uzaktır. Zira her ikisi de toplumsal hayatın gerçekleri ile insanlar arasına engel koyarak insanları gerçekler ile yüzleşmekten alıkoymaktadır. Buna karşın kültür, insanlarla toplum arasındaki engelleri ortadan kaldırarak insanların içinde yaşadığı toplum tarafından üretilmiş bütün toplumsal ürünlerden kültürün sahip olduğu “ekmek, yetiştirmek” anlamları doğrultusunda faydalanmasını sağlar. Buna göre insanlar dünya ile açık ve engellenmemiş bir şekilde etkileşime girerek içinde yaşadığı çevreye daha etken bir şekilde katılma olanağı bulur. Bu durum aynı zamanda organik bir ideal olarak kişisel ve toplumsal değişimi de ima etmektedir. Ama uygarlık, herkesi eşitleyerek değişimin gereksinimi olan bütün farklılık ve deneyimleri gözardı etmekte ve buna bağlı olarak mevcut toplumsal düzeni sürekli yeniden üretmektedir. Kültür ise farklılıkları ön plana çıkartarak hem kimliklerin oluşmasını sağlamakta hem de tüm kimliklerin değişebilmesinin önünü açmaktadır. Dolayısıyla kültür, değişimin ihtiyacı olan bütün toplumsal parçaları bir araya getirerek değişimi mümkün kılmaktadır.³⁵

Uygarlık ile kültür arasındaki tarihsel ilişki insanların farklılıklarını tanımlayan kimlik kavramı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda kimlik, sosyal bilimler içerisinde, bir kişi ya da nesnenin kendisini diğer kişi ya da nesnelerden ayırıştırmasını sağlayan özellik olarak tanımlanmaktadır. Kentsel kimlik ise bir kenti diğer kentlerden ayıran fiziksel ve sosyal özelliklerin bütünüdür ifade etmektedir. Buna göre her kent, fiziksel özellikleri doğrultusunda insanların kente bir anlam yüklemesi ile bir kimlik kazanmaktadır. Dolayısıyla kentsel kimlik görsel ve mekânsal özelliklerin ötesinde bir niteliğe sahiptir. Kentte yaşayan insanlar kent ile ne kadar çok etkileşime girerse insan zihnindeki kent imgesi de o kadar belirginleşecektir. Buna bağlı olarak kentsel kimliği oluşturan kültürel faktörler ancak insanlar ile kentin açık bir şekilde etkileşime girdiği alanlarda etkili olabilecektir.³⁶ Yani kent bağlamında kimlik, hem insanların kent ile hem de birbirleriyle etkileşime girebildiği bir kültürel ortamda kendisini gösterecektir.

³⁵ a.g.e., s. 102-105.

³⁶ Derya Oktay, “Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış”, *İdealkent*, cilt 2, sayı 3, 2010, s. 10-11.

Kent kültürü söz konusu olduğunda, kenti oluşturan maddi ve sosyal çevreler bağlamında aralarında bir ilişki olan iki farklı unsurdan söz edilebilir. Buna göre kent, maddi çevrenin bir unsuru olarak belirli bir mekân çerçevesinde bir kültürel etkileşim alanına sahipken, aynı zamanda bu alan içerisinde etkileşime giren insanların kültürel özelliklerinin mekân ile ilişkili olduğu bir kimliğin de yansıtıcısıdır. Dolayısıyla kültür belirli bir mekânda yaşayan insanlar için bütünleştirici bir mekanizma olduğu gibi aynı zamanda kimlik açısından o mekânda yaşamayan insanları ayrıştırıcı ve dışlayıcı bir araç görevi de görmektedir. Bu açıdan mekân ciddi bir öneme sahiptir. Çünkü insanlar, ancak belli bir mekân çerçevesinde kendine özgü bir eylem alanına sahip olarak kendi kimliğini oluşturabilir ve yaşayabilir. Bu nedenle aynı mekânı farklı kimliklere sahip grupların sahiplenmesi bir çatışmayı beraberinde getirecektir. Nitekim bugün, “farklı grupların aynı yeri sahiplenmesi ve kimlik iddiasında bulunması durumunda yaşanan çatışmaların en belirgin örnekleri Kudüs ve Saray Bosna kentleridir.”³⁷

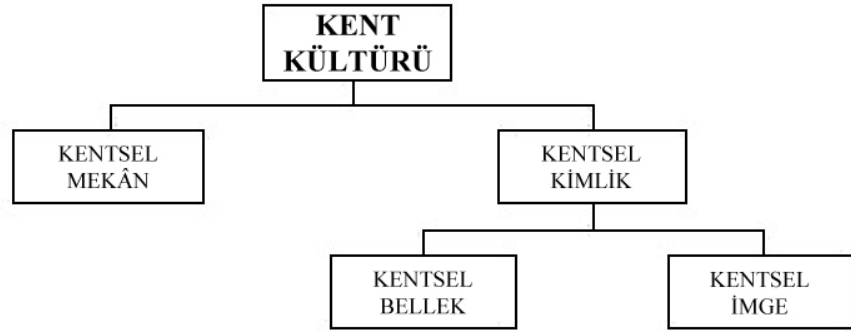
Bir kentte mekân ile kimlik arasındaki ilişkinin biçimini kent imgesinin insan zihninde bıraktığı birtakım izler belirlemektedir. Bu izlerin insan zihninde depolanıp saklanması ile yeri ve zamanı geldiğinde bunlar hatırlanarak hem mekân ile hem de diğer insanlar ile etkileşim gerçekleştirilir. Bu bağlamda imge (veya görüntü) ile bellek (veya hafıza), kentsel kimliği oluşturan iki temel unsurdur. Buna göre imge, bir insanın eylemleri doğrultusunda diğer insanların zihninde oluşan birtakım anlamlandırılmış görüntüleri tanımlarken³⁸ bellek ise geçmişten günümüze kadar meydana gelmiş bütün imgelerin insan zihninde depolanmasını ifade etmektedir.³⁹ Buna bağlı olarak kentsel kimlik ise kentsel mekânda bulunan fiziksel unsurların insan zihninde yarattığı kentsel imge ile geçmişten bugüne kadar taşınan kentsel imgelerin arasındaki ilişkiden ortaya çıkan bir sonuçtur. Burada kentsel bellek merkezi bir rol üstlenmektedir. Zira kentsel bellek, kentsel mekân ile kentsel imge arasında bir bağ kurmaktadır. Bu nedenle aynı kentsel mekânda yaşayan insanlar aynı kentsel imgeye sahip olsa da kentsel bellekleri birbirinden farklı olduğu sürece aynı kentsel kimliği benimsemeyecektir. Dolayısıyla ancak ortak kentsel belleğe sahip olan insanlar hem kent ile hem de ortak belleğe sahip olan diğer insanlar ile bütünleşerek bir kent kültürü oluşturabileceklerdir.

³⁷ Nuri Bilgin, **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar, 2007, s. 221.

³⁸ a.g.e., s. 29.

³⁹ a.g.e., s. 211.

Kentsel kimlik, kendisini meydana getiren kentsel bellek nedeniyle geçmişin izlerini taşımaktadır. Buna bağlı olarak kentsel kimlik, ancak geçmişin ona sağladığı imkanlar doğrultusunda inşa edilebilir. Fakat diğer yandan, kentsel mekânın sürekli değişmesi nedeniyle kentsel bellek, kentsel kimlikte bir çelişki meydana getirmektedir. Bu durumda insanlar, geçmişle bugün arasında bir süreklilik sağlamak amacıyla tarih ile oynayarak bugüne uygun bir geçmiş inşa etmektedir. Böylece geçmiş ile bugünü birbirine bağlayan yeni bir gelenek icat edilir. Eric Hobsbawm, icat edilmiş geleneği, geçmişe belli bir referansta bulunarak yeni durumlara uyarlanmış ve geçmiş durumları akla getirerek süreklilik yaratan yapay ve uydurma gelenekler olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Bu açıdan bakıldığında kentsel bellek, değişen kentsel mekân ile uyumlu olabilmek için kendisini sürekli mevcut duruma uyarlamak zorundadır. Buna göre kent kültürünü oluşturan temel unsurlar Ogburn'ün kültür ayrımı doğrultusunda ele alınarak kentsel mekân maddi kültür, kentsel kimlik maddi olmayan kültür, kentsel bellek uyarlayıcı kültür ve kentsel imge ise manevi kültür ile ilişkilendirilebilir.

Şekil 2.2: Kent kültürünü oluşturan temel unsurlar.

Kaynak: İşbu şekil tarafımdan çizilmiştir.

Kentsel mekânın yeniden inşa edilmesi kentin hem biçimsel hem de içerik olarak yeniden üretilmesi ile mümkündür. Kentsel mekânın yeniden üretilmesi de toplumdaki kentsel belleğin icat edilen geleneklere bağlı olarak yeniden kurgulanması ile sağlanır. Bu bakımdan, kentsel belleği şekillendiren faktörün kentsel mekânın üretilmesi olduğu söylenebilir. Kentsel bellekte meydana gelen değişimle kentsel mekânın üretilmesinin önü açılır ve yeniden üretilen kentsel mekân ile kente yeni bir kimlik kazandırılır. Bu noktada üretim, bilinçli bir toplumsal eylemin kentteki bütün unsurları belirli bir çıkar amacıyla aralarındaki ilişkiyi yeniden tanımlamasıyla gerçekleşir.

⁴⁰ Eric Hobsbawm, **Geleneğin İcadı**, Agora Kitaplığı, 2006, s. 3.

Herhangi bir kentsel mekân ile doğal mekânı birbirinden ayıran temel fark doğal mekânı oluşturan unsurların “kendiliğinden” var olmasıdır. Buna göre doğadaki bütün unsurlar emek harcanmadan kendi başına “doğal güçler” sayesinde meydana gelmiştir. Buna karşın kentsel mekânda var olan unsurlar insanların belli çıkarları doğrultusunda bir emek harcanarak meydana getirilmiştir. Yine de bu unsurlar doğada kendiliğinden var olan nesneleri kullanarak oluşturulmuştur. Bu açıdan doğal mekân kentsel mekânın “hammaddesidir.” Dolayısıyla kentsel mekânı tanımlayan şey, bu unsurların bir üretim sürecinin sonucunda bir araya gelerek ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda hiçbir kentsel mekân emekten ve işlevsellikten ayrı düşünülemez. Buna bağlı olarak kentsel mekân bir nesneye indirgenemeyecek kadar karmaşık bir ilişkiler yumağından oluşmaktadır. Bu ilişkiler ise devlet ve onu oluşturan kurumların ihtiyaçlarına göre şekillenir. Devlet kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde bir mekân tasavvur eder ve kentsel mekânı bu tasavvura göre düzenler. Öte yandan üretilen mekân, aynı zamanda bir üretim aracı hâline gelir. Üretilen yeni mekân, kazandığı yeni kimlikle birlikte o mekânda yaşayan insanların belleklerini de yeniden kurgular. Kentsel belleğin yeniden kurgulanması ile artık mekân ile kimlik iç içe geçmiş olur. Bu bakımdan kentsel mekânı, onu oluşturan ilişkilerden ayırmak neredeyse imkansızlaşır. Bu durumda kentsel mekânda meydana gelen değişimler onu oluşturan ilişkilerden bağımsız bir şekilde mekândaki zamansal değişim ortaya konarak gösterilmeye çalışılır. Fakat burada da zaman mekânın içinde hapsolmuştur. Zaman sadece mekânlar üzerinde bir iz bırakır, görülmez ve okunmaz. Böylece kentsel mekân kendisini oluşturan bütün unsurları yutup silikleştirerek görsel bir belleğe indirgemiş olur.⁴¹

Her ne kadar bellek sinir sisteminin bir parçası da olsa, teknoloji yoluyla insanın biyolojik sınırının dışına çıkarak maddi nesnelerde de vücut bulabilir. Buna göre insan eyleminin ürünü olan bütün maddi nesneler, az ya da çok insan belleğinin bir parçasını kendisinde yansıtmaktadır. Bu durum, kent söz konusu olduğunda, kentsel mekândaki yapılarda kendisini göstermektedir. Bu bağlamda kentsel mekândaki yapılar teknolojik gelişmeler sonucunda değişerek kentsel belleğin de değişimine neden olmaktadır. Bu açıdan kentteki değişimler, ancak teknolojinin kentsel mekândaki değişimlerde olan tarihsel rolü ele alınarak değerlendirilebilir.

⁴¹ Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, Sel Yayıncılık, 2014, s. 106-113.

2.2. TARİHSEL AÇIDAN TEKNOLOJİ İLE KENT İLİŞKİSİ

Kent ile teknoloji arasında doğrudan bir ilişki vardır. Buna göre ikisi de insanın doğaya uyum sağlamak için gerçekleştirdiği birtakım amaçlı eylemlerin bir sonucudur. Hatta insanın kenti bir araç olarak kullanarak kendisini doğada bir mekân bağlamında var edebilmesi açısından kent, teknolojinin bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Bu bakımdan kentin kendisi başlı başına bir icattır. Yine de doğa ile olan kopmaz bağı ve insanı en başından beri çepeçevre kuşatması nedeniyle kent, diğer teknolojik ürünlerin aksine kendine özgü bir tarihsel değişim sürecine sahiptir. Dolayısıyla kentin değişim sürecinde teknolojinin üstlendiği rol, ancak kent ile teknoloji arasındaki tarihsel ilişki içerisinde ele alınabilir.

Lewis Mumford, kent ile teknoloji arasındaki ilişkinin kentte meydana getirdiği değişimleri tarihsel bir bakış açısı ile analiz etmiştir. Ona göre ilk yerleşim yerleri, ya insanın ölüye olan saygısı nedeniyle mezarlıkların yakınında, ya barınmak veya ritüel yapmak amacıyla kullanılan mağaralarda ya da belli mevsimlerde yiyecek ve korunma ihtiyaçlarını karşılamak için sulak ve tepelik alanlarda ortaya çıkmıştır. Tarihsel açıdan bu yerleşim yerlerinden hangisinin önce var olduğu belirsiz bir konu olmasına rağmen, her birinin uzun bir süre geçici yerleşim için kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü bu yerlerin hepsinin az ya da çok dinî inançlar ile bir ilişkisi vardır. İlk iki yerleşim yerinin din ile olan ilişkisi bariz iken, hayatı idame ettirmek amacıyla sulak alanlarda toplanan insanların üreme ve üretmeye yönelik anlamlı ve değerli bir hayat yaşama çabası, kent gelişimindeki ekonomik temellerin de insanların dinî kaygılarından ayrı bir şekilde ele alınamayacağını göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kentin ilk nüvesinin insanların dinî törenler için toplandığı alanlarda ortaya çıktığı söylenebilir.⁴²

Kentin ortaya çıkışında inancın oynadığı merkezî rol, kent ile teknoloji arasında meydana gelen ilişkiyi de belirlemiştir. Buna göre, dinî ritüel ve törenler sayesinde bir süre yemek, içmek, uyumak gibi biyolojik ihtiyaçlarından uzaklaşan insanlar, doğanın sunduğu imkanlar doğrultusunda özgür bir şekilde nesnelere biçim vererek hem kendi inançlarını doğaya yansıtmışlar hem de hayatı idame ettirebilmek amacıyla nesnelere çeşitli işlevler kazandırmışlardır. Bu bağlamda, nesnelerin dinî niteliğinden ayrı olarak kazandığı işlevler, birtakım teknolojik gelişmelerin yaşanmasına öncülük etmiştir.

⁴² Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 17-21.

İnsanların ilk kullandığı nesneler daha çok taş, odun, hayvan kemikleri ve deniz kabukları gibi doğada mevcut olan “doğal” nesnelerdir. El değmemiş bir şekilde kendi başına var olan nesneler insanlar tarafından bir amaç doğrultusunda biçimlendirilerek manevi ve maddi ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır. Birincil nesneler olarak tanımlanabilecek doğal nesneler yardımıyla kazmak, kesmek ve kırmak gibi birtakım insan eylemini kolaylaştıran kazma, bıçak ve balta gibi ikincil nesneler şeklinde ifade edilebilecek “yapay” nesnelerin icadı mümkün olmuştur. Dolayısıyla erken dönemde insanlar ancak doğada mevcut bulunan nesnelerin keşfi yardımı ile yeni nesneler icat edebilmiştir. Fakat teknolojik yenilik sadece keşif ve icatlar ile sınırlı kalmamış, kentin sağladığı insan yoğunluğu ve diğer kentler ile olan ticari ilişkiler sayesinde birikim ve yayılım yoluyla da yeni icatlar yapılabilmektedir.

Mumford, kent ile teknoloji arasındaki bu erken dönem ilişkiyi, dağdan denize doğru bir nehir boyunca uzanan vadi bölgesi örneği üzerinden açıklamıştır. Çünkü tarihteki tüm büyük kültürler uzun bir nehrin oluşturduğu su yolu üzerinden birbirleri ile yaptıkları alışverişler sonucu gelişmiştir. Buna göre, bir nehir hattı boyunca dağdan denize doğru sırasıyla madenci, avcı, ormancı, çoban, çiftçi ve balıkçının kullandığı aletler kent hayatının şekillenmesinde büyük rol üstlenmiştir. Madencinin kullandığı kazma ve çekiç gibi aletler yardımıyla insanlar nesnelere şekil vererek hem barınmak için dağlarda mağaralar oymuş hem de kente su getirebilmek için su kanalları inşa etmiştir. Ayrıca bu aletler avcı için öldürme işlevi de kazanarak bir çeşit silah görevi görmüş ve avcının avını takip ederek önceden zapt edilmiş yerlerde diğer insanlarla çatışma ve savaşların yaşanması olasılığını artırmıştır. Ormancının kullandığı balta, bir yandan kentte inşa edilen yapılarda kullanılmak üzere materyal tedariki sağlamış bir yandan da ormanları seyrelterek hayvancılık ve tarıma uygun arazilerin açılmasına olanak tanımıştır. Açık arazide hayvanlarını otlatan çoban, hayvanlarından elde ettiği yün ile iplik eğirerek giyecek, çadır ve kilim üretirken, çiftçi ise çapa, kazma, saban, kürek ve tırpan gibi aletler yardımıyla toprağı işleyerek ektiği tohumlardan elde ettiği mahsulleri çömlek, küp ve şişelerde saklamıştır. Son olarak nehrin deniz ile buluştuğu noktada balıkçı, balık yakalayabilmek için ağlar örerek dokumacılık yapmış ve tuttuğu balıkları koyabilmek için nehir kenarındaki sazlardan sepetler üretmiştir.⁴³

⁴³ Mumford, **Teknik ve Uygarlık**, s. 70-72.

Mumford'un vadi bölgesi örneğinin gösterdiği üzere belirli uğraşlarda özelleşen insanlar, aralarında yaptıkları alışverişler sonucu işbölümü yaparak kent hayatının ilk temellerini atmışlardır. Bu durum, hem teknolojinin hem de kültürün zenginleşmesini sağlayarak toplumsal refahın hızla artmasına yol açmıştır. Fakat toplumsal işbölümü, hiyerarşik bir toplumsal yapıyı da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak, belli bazı muhafazakâr eğilimler ortaya çıkmıştır. Her meslekî grubun sahip olduğu meslekî ve teknik bilgiyi kaybetmemek için kendi içine kapanması diğer gruplar ile olan ilişkileri de sınırlandırmıştır. Örneğin bir çiftçi elde ettiği mahsullerden bir kısmını oduncuya vererek ondan ihtiyacı olan kazma, kürek gibi aletler almıştır. Bu sayede hem çiftçi çiftçilik bilgisini kendisine saklayarak üretim yapmaya, hem de oduncu odunculuk bilgisini kendisine saklayarak aletler yapmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda meslekî alışverişin sınırlı olması, teknolojik değişimin de uzun bir süre sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Erken dönem kent hayatında oldukça etkili olan din, teknolojik değişimin yavaş gerçekleşmesindeki başka bir nedendir. Mumford'a göre erken dönem kent hayatında kökleşen animist inanç, teknolojik yenilik yapılmasını da büyük ölçüde engellemiştir. Doğada bulunan her varlığın bir ruha sahip olduğu düşüncesi, insanların istediği her şeyi doğaya dayatmasını neredeyse imkânsız bir hâle getirmiştir. Ne var ki bu durum hiçbir teknolojik yenilik yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Yaratıcı bir güç olarak Ruh'un oluşturduğu düzen, insanların yaptığı çeşitli tören, ritüel ve mitler sayesinde korunarak kısıtlı da olsa bir değişim sağlanmıştır. Böylece hem doğal düzenin devamı garanti altına alınmış hem de insanların ihtiyaçlarını karşılayarak doğaya uyarlanması mümkün olmuştur. Yine de büyük ve nisbeten kısa olan erken dönem kent hayatındaki teknolojik değişimler, X. yüzyıla kadar metallerin kullanımı dışında göreceli olarak küçük değişimler olarak kalmıştır.

Mumford'a göre, doğayı kontrol etmeye başlayan insan zamanla kendi arzularını ve korkularını da doğaya aktararak doğayı dışsallaştırmıştır. Bu noktada, insana dışsal kuvvetler uygulayan doğa bir tehdit olarak görülmeye başlanmış ve insanlar doğayı ya din ile disipline etmeye ya da silahlar ile fethetmeye çalışmıştır. Dolayısıyla insanın doğa ile kurduğu kutsal ittifak, doğanın aleyhine olacak şekilde bozulmuştur.⁴⁴

⁴⁴ a.g.e., s. 41-43.

Bookchin'in kentin gelişimini toplumsal ekolojik bir çerçevede ele aldığı görüşe paralel bir şekilde Mumford da ortaçağın sonunda dinin kent hayatında giderek etkisini kaybettiğini ve zayıflayan animist inanç sonucunda teknolojik gelişmelerde ciddi bir sıçrama yaşandığını belirtmiştir. Zira ona göre Descartes olmak üzere Galileo, Leibniz, Pascal ve Newton gibi bilim adamlarının ruh ile bedeni birbirinden ayıran mekanik görüşleri ile yeni bir çağ başlamıştır.⁴⁵ Bu aynı zamanda maddi olan ile maddi olmayan şeklinde yapılan bir ayrımın yaygınlaştığı dönemdir. Artık insan doğaya uyarlanmayı bırakarak doğayı kendisine uyarlamaya başlamıştır. Bu durum kentteki toplumsal yapının da bir değişim geçirmesine neden olmuştur. Bu noktada Mumford'un belirttiği üzere, Ortaçağın sonuna kadar kentte yaşayan insanları besleyen çoban ve çiftçinin önemi giderek zayıflamış, onların yerini elindeki silahlarla doğaya hükmetme gücüne sahip olan avcılar almıştır. Çiftçinin kullandığı aletler uzun yıllar boyunca neredeyse hiç değişmezken, avcının elinde olan silahlar hızlı bir şekilde geliştirilmiştir. Böylece doğanın kutsal organik düzeni alt edilerek yerine mekanik bir düzen inşa edilmiştir.⁴⁶

Bir yandan Bookchin'in analiz ettiği kapitalizmin yükselmesi, diğer yandan ise Mumford'un analiz ettiği mekanik düzenin inşa edilmesi ile ilk modern devletler tarih sahnesine çıkmıştır. Bu iki gelişme de ayrılamayacak derecede birbirlerine bağlıdır ve herhangi birine öncelik atfetmek imkânsızdır. Nitekim Mumford da geliştirilen silah teknolojisi sonucunda topluma kadar yayılan askerî disiplinin makine sanayisi için bir temel oluşturduğunu belirterek sanayileşmeyi hızlandırıldığını belirtmiştir. Kentlerde giderek sayısı artan kışlalar fabrika rutinini insanlara aşıl原因 bir eğitim yeri olmuştur. Hatta Fransız Devrimi'nden sonra getirilen zorunlu askerlik uygulamaları ile ordu ve fabrika birbirlerinin yerine kullanılabilir terimler hâline gelmiştir.⁴⁷ Bu noktada, ordu ile sanayinin karşılıklı olarak birbirlerini desteklemesi kentin konumunda da birtakım değişimlere neden olmuştur. Modern devletlere kadar görece sınırlı bir nüfusa sahip olan kentlerin giderek kalabalıklaşması sonucu kentler giderek genişlemeye başlamış ve bu zamana kadar savaş dışı bir konuma sahip olan kentler doğrudan savaş alanlarına dönüşmüştür. Böylece devletin tamamı savunulacak bir kent hâline gelmiştir.⁴⁸

⁴⁵ a.g.e., s. 44.

⁴⁶ a.g.e., s. 90.

⁴⁷ a.g.e., s. 91.

⁴⁸ Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, s. 445-446.

Geliştirilen silah teknolojileri ile beraber askerin kent üzerinde artan etkisi kentin ekonomik, siyasi ve kültürel yapısını da değiştirmiştir. İnsanın doğaya hükmetme hırsı yüzünden giderek artan ve sürekli hâle gelen çatışma ve savaşlar sonucunda askerlik geçici bir durum olmaktan çıkmış ve asker ile silaha olan kitlesel talep artmıştır. Buna bağlı olarak kentlerde, hem artan silah talebini karşılayacak fabrikalar açılmış hem de savaştan insan gücüne olan ihtiyaç doğrultusunda büyük bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Öte yandan kentlerde askerin ve askerî disiplinin giderek artan varlığı yeni bir siyasi düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu zamana kadar gücünü tüccar, zannatkâr ya da rahip ile paylaşmak zorunda kalan asker kent içinde mutlak bir otorite hâline gelmiştir. Gücünü top ve tüfekten alan sürekli ordu, kendi arzu ve iradesinden başka hiçbir şeyi umursamayan ve yasa tanımayan bir yönetici sınıf yaratmıştır. Fakat askerin kentte artan varlığı sadece kentin kurumsal yapısını değiştirmekle kalmamış, kentteki kültürel zihniyeti de derinden etkilemiştir. Kentteki mevcut askerî düzen her şeyi sayısallaştırarak kelimenin her iki anlamında (hem denetlemek hem de yönetmek) kenti kontrol edilebilir bir biçime sokmuş ve kentin nitel (içeriksel) yapısını gözardı etmiştir. Böylece kent hayatına her şeyi sayıya indirgeyen bir kültürel zihniyet hâkim olmuştur.⁴⁹

Kent hayatında her şeyi sayısallaştıran nicel zihniyetin baskın olması teknolojiyi de doğrudan etkilemiştir. Sanayi Devrimi ve hemen sonrası dönemde buhar motorları, çarklar ve dişliler gibi teknolojik unsurlar yardımıyla elde yapılan işleri makineleştiren aletler ortaya çıkmışken bu dönemin sonunda makineler ile sayıları bütünleştiren ve adeta ikisini tek vücut hâline getiren yeni teknolojik aletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktada, programlama yoluyla verilen bir dizi aritmetik veya mantık komutlarını işleyen hesaplayıcı (*calculator* ya da *computer*) adında makineler yapılmıştır. Temel olarak 0 ve 1’den oluşan kodları kullanan bu makineler yardımıyla hesaplaması uzun sürebilecek birçok işlemin kısa sürede yapılması mümkün olmuştur. Ayrıca yapılan bu işlemler kayıt altına alınarak yeniden işlenebilmiştir. Hesaplama ve kayıt özellikleri sayesinde bu makineler kısa zamanda popüler olmuş ve geliştirilerek kişisel kullanıma uygun bir hâle getirilmiştir.⁵⁰

⁴⁹ a.g.e., s. 447-448.

⁵⁰ Bilgisayar – Wikipedia, (Çevrimiçi), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgisayar>, 22.06.2021.

Hesaplayıcı olarak adlandırılan bu makinelerin yaygınlaştığı sürece nicelliği de vurgulayan bir şekilde “Dijital Devrim” denmiştir. Bu süreçte her şeyin sayısallaşarak dijitalleşmesi aynı zamanda iletişim alanında da yeni bir devrime yol açmıştır. Bu ana kadar sadece işlem yapmak için kullanılan makineler artık herhangi bir bilgiyi de 0 ve 1’den oluşan sayılara dönüştürerek işleyebilir ve depolayabilir duruma gelmiştir. Buna bağlı olarak bu döneme ise “Enformasyon Devrimi” adı verilmiştir. Bilginin işlenebilir hâle gelmesi ile aktarılabilmesi de kolaylaşmış ve böylece ülkeler arasında kurulan bir uluslararası ağ (*international network* ya da kısaca *internet*) sayesinde bilgilerin hızlı bir şekilde iletilebilmesi mümkün olmuştur. Bu durum kentleşme sürecini de doğrudan etkilemiştir. Sanayi Devrimi’nden Enformasyon Devrimi’ne kadar olan süreçte kentler belli bir merkezin etrafında şekillenirken Enformasyon Devrimi sonrasında kentlerin yapısı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre yeni enformasyon teknolojileri üretimden tüketime birçok farklı alandaki hizmetlerin dünyanın dört bir yanına hızlı bir şekilde ulaşmasını mümkün kılmıştır. Sanayileşmiş kentlerdeki fabrikasyona dayalı ekonomi faaliyetleri çevreye doğru kaymış, buna rağmen bu kentler merkezi rollerini korumayı sürdürmüşlerdir. Enformasyon Devrimi sonrasında ortaya çıkan bilgiye dayalı yeni ekonomi faaliyetleri belli birtakım kentlerde yoğunlaşmış ve makine sanayisinin eski faaliyetleri az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki kentlere dağılmıştır. Bunun sonucunda ise sanayi faaliyetlerini yürüten kentler bu faaliyetleri düzenleyen kentlere bağlanmış ve dünya bir “küresel kent” hâline gelmiştir.⁵¹

Kenti oluşturan toplumsal katmanlar ile birlikte ele alındığında teknolojinin kent hayatındaki rolü günümüz modern toplumsal yapısının temelini oluşturmaktadır. Buna göre hem her şeyi metalaştıran kapitalist anlayışın benimsenmesi hem de teknolojik gelişmelere bağlı olarak askerî disipline dayalı mekanik bir toplumsal düzen kurulması toplumsal ilişkilerin yüzeyselleşmesine neden olan bir kent kültürü ortaya çıkarmıştır. Her şeyi sayısallaştıran bu kültürün ortaya çıkardığı yeni teknolojiler ise bütün kentleri birbirine bağlayarak dünyayı tek bir kente dönüştürmüştür. Fakat bu, bir kentte ortaya çıkan bir sorunun bütün dünyayı etkilemesine yol açan bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Ogburn’ün kültürel gecikme kuramı, kent ile toplum arasındaki ilişkileri analiz ederek ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışan bir yaklaşım sunmaktadır.

⁵¹ Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi I**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 508-510.

2.3. KENT HAYATINDA KÜLTÜREL GECİKME

Değişimin sürekli ve kaçınılmaz olması açısından kent, hem doğa ile olan bağı hem de kentte yaşayan insanların kent üzerindeki etkileri nedeniyle değişim konusu içerisinde ele alınabilecek unsurların başında gelmektedir. Tarihsel bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde, modern kentler ile sonuçlanan birtakım değişimler, teknoloji ile ekonomiyi değişimin en büyük belirleyicisi durumuna getirmiştir. Bu bakımdan, hızla değişen teknoloji, kenti ve kent hayatını da hızlı bir değişime uğratmıştır. Böylece kent hayatında meydana gelen değişimler, teknolojik değişimlerin sosyal değişimlerdeki etkileri açısından analiz edilebilir bir noktaya indirgenmiştir.

Kent hayatındaki değişimler, teknolojinin sosyal yapıdaki etkisine bakılarak ele alınabilir. Bu bağlamda Ogburn'ün kuramsal yaklaşımı, kent hayatında meydana gelen sosyal değişimi teknoloji bağlamında analiz eden başlıca yaklaşımlardan biridir. Buna göre Ogburn, teknolojik değişimlerin sosyal değişimlerdeki rolünü belirli bir sistem yaklaşımı içinde analiz etmiştir. Tıpkı fabrikadaki makineler gibi mekanik bir düzene sahip olan modern devletlerde, kent hayatı da bir makine gibi analiz edilebilir duruma gelmiştir. Buna bağlı olarak Ogburn, modern kent hayatını bir makine gibi kenti içeren parçalar arasındaki ilişkilere bakarak değerlendirmiştir. Bu noktada, sistemin doğru bir şekilde işleyebilmesi amacıyla parçalar arasındaki uyuma odaklanan Ogburn, parçalar arasındaki uyumsuzlukları “kültürel gecikme” olarak adlandırmıştır.

Toplumu bir makine gibi gören yaklaşımda her kültürel parça, makinenin birer dişlisi gibi hareket etmektedir. Nasıl ki bir dişli hareket etmeden diğer dişliler hareket edemiyorsa bir kültürel parça değişmeden diğer parçalar değişmemektedir. Bu durumu Ogburn “zincirleme etki” kavramı ile ifade etmiştir. Buna göre, örneğin, sanayileşme ile çalışan kadın oranının artmasında doğrudan değil zincirleme bir etki söz konusudur. Sanayileşmenin artması kent nüfusunu arttırmaktadır; artan kent nüfusuna bağlı olarak doğum oranları düşmeye başlamaktadır; küçülerek çekirdek bir yapı kazanan ailelerde kadınların daha çok boş zamanı olmaktadır; böylece boş zamanı artan kadınların ev dışında çalışmaları mümkün olmaktadır. Tabii ki bu sıralamada her bir parça arasında tek bir ilişki yoktur; örneğin kadının boş zamanının artmasında sadece çocuk bakımı süresinin azalması değil aynı zamanda aile içi üretim ile eğitimin sanayileşmenin bir sonucu olarak aile dışına çıkması da “kavuşum” etkisi olarak bu durumu etkilemiştir.

Zincirleme etki bağlamında, teknolojik değişimin kent hayatındaki etkisi genel olarak bir sınıflandırma altında formüle edilebilir. Bu doğrultuda Ogburn, teknolojik değişimlerin sırasıyla önce ekonomik organizasyonu, sonra sosyal kurumları ve en son sosyal felsefeyi değiştiren genel bir örüntüyü takip ettiğini belirtmiştir.⁵² Yukarıdaki örneğe göre, teknolojik değişim yeni bir sınıai kapitalizm ortaya çıkartarak ekonomik organizasyonu değiştirmiştir. Sanayileşmeye bağlı olarak kent nüfusunun artması ile sosyal bir kurum olan aile küçülerek çekirdek aile sayısının artmasına neden olmuştur. Çekirdek aile içerisinde boş zamanı artan kadınların iş hayatına daha fazla katılması ise toplumda kadınlara yüklenen bazı toplumsal kodların değişmesi ile sonuçlanmıştır. Fakat bu süreç sadece teknolojinin oldukça etkili olduğu modern toplumlarda işlemesi bakımından tarihin her anında ve her yerde geçerli değildir. Yine de teknolojinin ilk olarak ekonomik organizasyonu değiştirmesi açısından, kapitalist modern toplumlar doğrultusunda yapılan tarihin ekonomik yorumunun aslında tarihin teknolojik yorumu olduğu söylenebilir. Nitekim hem Bookchin'in hem de Mumford'un görüşlerine göre değerlendirildiğinde kapitalizm ile teknoloji arasında kopmaz bir bağ olduğu tarihsel açıdan yukarıda gösterilmiştir.

Her ne kadar değişimin öncüsü olması nedeniyle teknoloji sosyal değişimin itici kuvveti de olsa teknolojik değişimleri de başlatan başka bir itici kuvvet vardır. Ogburn tarihin ekonomik yorumunun zayıf ve yetersiz olduğunu belirterek sosyal değişimleri meydana getiren psikolojik faktörlerin bu analizde göz ardı edildiğini vurgulamıştır. Ona göre, en azından modern toplumlarda para kazanma arzusu insanın tüm dürtülerini tatmin eden bir ekonomik motivasyon kaynağıdır.⁵³ İnsanın psikolojik mekanizmasını oluşturan bilinçaltı, bastırma, maskeleye, yer değiştirme, sembolizm, izdüşüm ve son olarak rasyonalizasyon gibi işlevler yoluyla ekonomik organizasyondaki değişimler analiz edilebilir. Bu doğrultuda Ogburn, toplumsal katmanları kent hayatı içerisindeki karşılıklı ilişkileri gösterecek şekilde analiz ederek modern toplumda yaşayan insanın psikolojik durumunu tarihsel bir bakış açısı yardımı ile “kentte yaşayan mağara adamı” benzetmesi üzerinden açıklamıştır.

⁵² W. F. Ogburn, “Technology and Governmental Change”, **The Journal of Business of the University of Chicago**, cilt 9, sayı 1, 1936, s. 4.

⁵³ W. F. Ogburn, “The Psychological Basis For The Economic Interpretation of History”, **The American Economic Review**, cilt 9, sayı 1, 1919, s. 291.

İnsanın biyolojik evrimi ile kültürel evrimi arasında bir bağ olmadığını belirten Ogburn, “mağara adamı” kavramını insanın biyolojik özelliklerine göre değil belli bir kültürel hayat tipini karşılayacak şekilde kullanmıştır. Çünkü insan doğasının kültürel kavramlar üzerinden açıklanması yanıltıcı olabilir. Dolayısıyla birbirinden farklı olan binlerce kültürde insanın psikolojik mekanizmasının aynı işlemesi açısından kültürel faktörler ile psikolojik faktörler arasındaki ilişkiye odaklanmak daha akla yatkın gibi görünmektedir.⁵⁴ Örneğin bir insan, hem spor hem de avcılık yaparak kendisini çeşitli uyaranlar yönünden tatmin edebilir. Bu durum, spor ile avcılık arasında bir bağlantı kurulmasını gerektirmez. Buna karşın modern uygarlıkta, avcılığın “ilkel” görülmesi nedeniyle avcılık ile spor arasında yapay bir bağ kurularak Ogburn’ün kalıntı kavramı çerçevesinde avcılık hâlâ yaşatılmaya çalışılmaktadır. Yani avcılıkla hayatını sürdüren mağara adamı, spor ile ilişkilendirerek modern toplumda avcılığına devam etmektedir. Böyle bir örnek çoğaltılabilir ve bütün modern toplumlara uygulanabilir.

İnsan doğasını oluşturan farklı psikolojik işlevler doğrultusunda insanlar sürekli kendilerini tatmin ederek yaşadıkları hayatı daha anlamlı ve değerli bir hâle getirmeye çalışmaktadır. Fakat oldukça yavaş değişimin yaşandığı ilk toplumların aksine modern toplumdaki hızlı değişimler insanın psikolojik açıdan tatmin edici şekilde yeni şartlara uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada “mağara adamı” benzetmesinden de kastedilen aslında insanın modern toplumlardaki hızlı değişimlere aynı hızda karşılık veremeyerek yeni şartlara psikolojik açıdan tam olarak uyum sağlayamamasıdır. Buna bağlı olarak, psikolojik faktörler ile kültürel faktörler arasındaki ilişki doğrultusunda eski kültürel parçalar modern toplumlara uyarlanarak varlıkları sürdürülmeye çalışılır. Burada insanın “bencil” dürtüleri büyük bir rol oynamaktadır. Fakat bir yandan insanın bencil dürtüleri bir yandan da toplumun refahı söz konusu olduğunda hem psikolojik hem de kültürel bir çatışmanın yaşanması kaçınılmazdır. Çünkü bir toplumun hayatta kalması ancak toplumdaki insanların ortak hareket etmesi ile mümkün olabilir. Buna bağlı olarak her toplumda bencil davranmayı kısıtlayan sosyal kontrol mekanizmaları aracılığıyla insanın bencil dürtüleri bastırılmaya çalışılmaktadır. Ne var ki, insanların dürtülerinin bastırılması da nevroz, psikoz ve anksiyete gibi psikolojik hastalıkların artarak bireysel uyumsuzluğun derinleşmesine neden olmaktadır.

⁵⁴ Ogburn, **Social Change**, s. 290.

Kent hayatı açısından değerlendirildiğinde, bir yandan modern uygarlığın insana sağladığı özgürlük alanında bencilce hareket edilmesi bir yandan da sosyal kontrol mekanizmaları yardımıyla hareket alanının sınırlandırılması Simmel'in de belirttiği üzere insanı kent hayatında bir denge aramaya zorlamıştır. Bu durumda insanın bencil dürtülerini geri plana atarak fedakâr ya da erdemli davranışlar sergilemesi toplumsal açıdan iyi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bencil dürtülerini bastıran insan, başka yollarla bencilce davranarak özgürce gösteremediği bencil dürtülerini maskeleymiştir. Modern toplumlarda, insanın bencil dürtülerinin nerede ve ne zaman ortaya çıktığı belirsizleşmiş ve bu durum, modern insanı sürekli tetikte olmaya mecbur etmiştir. Nitekim insanın değişmeyen doğası, insanı psikolojik açıdan kültüre uyarlayamadığı zamanda ya kültürü insana ya da kültürü kültüre uyarlamaya çalışmıştır. Ama kültürün bir dış uyaran olarak bağımsız bir şekilde tamamen kontrol edilemez olması, kültürü insana uyarlamayı engellemektedir. Kültürü kendisine uyarlayamayan insan, son çare olarak kültürü kültüre uyarlamak zorunda kalmaktadır. Ancak bu sayede insan hem doğaya hem de topluma uyum sağlayabilmiştir.

Yukarıda Ogburn'ün de belirttiği üzere insan ile kültür arasındaki ilişkiler ancak bir toplumdaki kültürel parçaların birbirleri arasındaki uyumu ve dengesine bağlıdır. Fakat insanın psikolojik mekanizması kültürel parçalar arasındaki uyumu çoğu zaman bozmaktadır. Bu noktada psikolojik faktörlerin etkisinden dolayı hem eski kültürel parçaların sürdürülmeye devam edilmesini tanımlayan kalıntıların hem de değişimlere uyarlanmaya isteksizliği ifade eden eylemsizliğin payı büyüktür. Bu doğrultuda, kent hayatında bireysel uyumsuzlukların artması, kent kültürünü oluşturan parçalarda bazı değişimler yaşanmasına neden olmaktadır. Fakat insanın eski kültürel alışkanlıklarını devam ettirmek istemesi kendi kontrolü dışında değişen diğer kültürel parçalar ile olan uyumu da zorlaştırmaktadır. Bu durum, kültürlerin arasındaki bağlantıyı zayıflatarak birbirlerinden farklılaştırmaktadır. Çünkü bireysel uyumsuzlukların toplumda giderek yaygınlaşması kültürel parçalar arasındaki uyumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak, kültürel şartlar ile psikolojik şartlar arasında bir korelasyon ortaya çıkmaktadır ve bu korelasyon, sosyal değişimin çok yavaş gerçekleştiği kırsal hayatın aksine hızlı değişimlerin yaşandığı kent hayatında daha fazla görülmektedir. Kısacası kültürel şartları tam olarak kontrol edemeyen kentteki “mağara adamı”, mevcut kültür içerisinde bir tavır takınarak kültürü ile psikolojisini uyumlandırmaya çalışmaktadır.

Ogburn'ün kuramsal yaklaşımı içerisinde bireysel uyum ile toplumsal uyumun birarada bulunduğu uyarlayıcı kültürel parçalar kritik bir öneme sahiptir. Çünkü hem maddi hem de sosyal çevre ile olan bağlantısından dolayı insanlar ancak uyarlayıcı kültürel parçalar sayesinde psikolojik ve sosyolojik açıdan bir denge sağlayabilirler. Bu bağlamda, uyarlayıcı kültürel parçaların bütününe ifade eden sosyal mirasta yer alan aile, eğitim, yönetim gibi sosyal kurumlar ile insanlar değişime uyarlanmaktadır. Bu doğrultuda, kent hayatı söz konusu olduğunda, Ogburn'ün yaklaşımında bir sosyal kurum olarak yönetim, kent içerisindeki kültürel parçalar arasındaki ilişkiyi dengeli ve uyumlu olacak bir şekilde düzenleyen en önemli uyarlayıcı kültür parçasıdır.

Ogburn'e göre bütün sosyal kurumlar gibi yönetim de değişimlere oldukça yavaş tepki göstererek maddi kültürdeki değişimlerin gerisinde kalmaktadır. Bu doğrultuda Ogburn, ilk olarak, özellikle ABD çerçevesinde, yönetimlerin değişimlerdeki konumu ile ilgili birtakım gözlemlerde bulunmuştur. Buna göre, en başında tarımsal bir üretime dayanan örgütlenmeye sahip birçok yerel bölge bulunmaktaydı. Bu yerel bölgelerdeki nüfusun neredeyse tamamı çiftçilik ile meşguldü ve hepsi çok basit teknolojik araçlar ile çalışmaktaydı. Buna bağlı olarak kısıtlı bir üretim hacmine sahip olan yerel bölgeler içerisinde gelirler de çok kısıtlı olmaktaydı. Öte yandan ulaşım teknolojilerinin de hızlı ve yaygın olmaması diğer yerel bölgeler ile ticaret yapma olanağını sınırlandırdığı için tarımsal gelirlerin artırılmasını engelliyordu. ABD söz konusu olduğunda, bu tip yerel bölgeler en çok tarıma elverişli toprağa ve iklim şartlarına sahip güney eyaletlerinde yoğunlaşmıştı. Diğer yandan, kuzeyde ise sanayileşmiş ve hammaddeye dayalı kitlesel üretimin yapıldığı birçok yerel bölge ortaya çıktı. Bu iki bölge arasında yaşanan bazı gerginlikler zamanla bir iç savaşa dönüştü ve savaşı kuzeyin kazanması ile tarımsal ekonomiye dayalı güney hızlı bir sanayileşmeye maruz kaldı. Bu noktadan sonra hızlı sanayileşmeye ayak uyduramayan tarımsal bir örgütlenmeye dayalı yerel yönetimler giderek önemini kaybetmiş ve nüfusun yoğunlaştığı sanayileşmiş kentlerdeki merkezî yönetimlerin önemi artmıştır. Yine de yerel yönetimler ortadan kalkmamış, varlıklarını eski sınırları içerisinde sürdürmeye devam etmiştir. Geliştirilmiş ulaşım teknolojileri sayesinde merkezden yerele kadar yayılan merkezî kent yönetimleri yerelin işlevlerini kendisinde toplayarak yereli kendisine bağlı bir hâle getirmiştir.⁵⁵

⁵⁵ a.g.e, s. 4-6.

Değişimlere tepki vermekte yalnız yerel yönetimler değil merkezî yönetimler de geç kalmaktadır. Hatta yerel yönetimler ile kıyaslandığında, birçok kültürel parçadan oluşması nedeniyle merkezî kent yönetimleri, yerel yönetimlere göre değişimlere daha geç cevap vermektedir. Bu bağlamda Ogburn, merkezî yönetimlerinin yapısı ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, sanayileşme ile beraber merkezî yönetimlerin gücünü tüm kente ve topluma yaymasının sonucunda, merkezî yönetimler hem yerel yönetimlerin hem de bir sosyal kurum olarak diğer sosyal kurumların işlevlerini kendi bünyesinde toplamıştır. Bu durum, merkezî yönetimlerin oldukça hantal bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Buna göre merkezî yönetimler, örneğin, aile kurumunun eğitim işlevini okullar ile ya da üretim işlevini fabrikalar ile dışsallaştırarak toplumsal bir düzeye taşımıştır. Dolayısıyla tüm bu işlevlerin uyum içerisinde çalışması birbirleri ile olan ilişkilerin uyumlu olmasını da gerektirmiştir. Fakat dış bir faktör olarak maddi kültürde meydana gelen değişimler bu işlevlerin uyumlu çalışmasını sürekli kesintiye uğratmıştır. Sanayileşme ile beraber giderek büyüyen yönetsel yapı, maddi kültürün meydana getirdiği değişimlere göre düzenlemeler yapmakta çoğu zaman gecikmiştir. Bu noktada Ogburn, merkezî yönetimlerin geç tepki verdiği birkaç örnek sıralayarak bunlar üzerinden sosyal değişim sürecinde ortaya çıkan kültürel gecikmeleri analiz etmiştir.

Genel itibariyle Ogburn'ün verdiği örneklerden özellikle ikisi, bütün toplumlar açısından geçerli olması nedeniyle dikkat çekicidir. Buna göre, ilk olarak, teknolojinin meydana getirdiği uzmanlaşmaya bağlı olarak toplumda birbirinden farklılaşan birçok meslek ve çıkar grubu ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda toplum, hem dikey hem de yatay olarak hiyerarşik bir yapıya bürünmektedir. Buna karşın yönetimler ise içindeki grupların sahip olduğu muhafazakâr yönelimlerden dolayı çok zor değişen yapısı ile toplumdaki bütün grupları temsil etmekten oldukça uzak bir niteliğe sahiptir. Nitekim yönetim içinde kendisine yer bulamayan diğer çıkar grupları, yasal yönetimin dışında başka şekilde örgütlenerek bir tür dolaylı yönetim kurumları oluşturmaktadır. Bu kısmî yönetimler, bulundukları yerin yasasına bağlı olarak hukukî bir temele dayanmaktadır. Böylece merkezî yönetimin temsil etmediği alanlarda faaliyet gösteren bu yönetimler, merkezî yönetimin değişimlere uyum sağlamasında ona yardımcı olmaktadır.⁵⁶

⁵⁶ a.g.e., s. 7-9.

Yönetimin değişime uyum sağlamasını zorlaştıran bir diğer dikkat çekici unsur ise hukuktur. Ogburn'e göre hukukun değişimlerde kendine has bir işlevi vardır. Buna göre hukuk, toplumun bu zamana kadar yaşattığı âdet ve gelenekleri bir araya getirerek yönetimin onlara biçimsel nitelik kazandırdığı bir toplumsal işleve sahiptir. Durağan toplumlarda değişim zaten ya hiç olmadığı ya da çok yavaş olduğu için bu toplumlar açısından insanlar doğrudan yaşadıkları toplumun âdet ve gelenekleri üzerinden bir hayat sürmektedir. Buna karşın değişken modern toplumlarda, her değişimin ardından bu değişimlere uygun olacak bir şekilde yeni yasalar çıkarılması gerekmektedir. Zira değişen parçalar arasında bir uyumun sağlanması ancak bu parçalar arasındaki ilişkiyi düzenleyecek yasaların yapılması ile mümkündür. Fakat hem yönetimlerin büyük ve hantal yapısı hem de yönetim içindeki çıkar gruplarının muhafazakâr yönelimleri yeni yasalar çıkarılmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla yeni yasalar çıkarmakta geciken yönetimlerin olduğu toplumlarda da kültürel gecikmenin görülmesi kaçınılmazdır.⁵⁷

Kültürel gecikme kuramı açısından ele alındığında, yerleşim yeri olarak köy ile kent arasında bir farklılık olduğu söylenebilir. Buna göre, bir bütün olarak hareket eden ve geleneklerin baskın olduğu köy hayatında psikolojik faktörler nedeniyle değişime uyum sağlamak zorlaşırken, birbirinden farklı birçok parça içeren ve hepsi arasındaki ilişkiyi hukuki bir yolla düzenleyen kent hayatında kültürel faktörler nedeniyle uyum sağlamak zorlaşmaktadır. Bu bağlamda, köy hayatı söz konusu olduğunda geleneksel nedenlerden dolayı bir gecikme ortaya çıkarken kent hayatı söz konusu olduğunda ise yönetsel bir gecikme ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, köy-kent sürekliliği açısından bu gecikmeler arasında zincirleme bir etkiden de söz edilebilir. Bu doğrultuda, köy ile kent arasındaki sosyal değişim ilişkisi teknoloji çerçevesinden değerlendirildiğinde bir kentleşme ve kentlileşme örüntüsü ortaya çıkarılabilir. Değişen maddi kültür parçaları ile ona bağlı olan uyarlayıcı kültür parçaları arasındaki etkileşimin uyumlu olmaması bir kültürel gecikme örüntüsü ortaya çıkarmaktadır. Sanayileşme sürecinde olan bütün toplumlarda gözlemlenebilecek bu örüntüler sayesinde bir toplumun sosyal değişim süreci analiz edilebilir. Bu açıdan, Türkiye'de meydana gelen sosyal değişim süreci de kent hayatında meydana gelen kültürel gecikmelerin bir örüntüsü çıkarılarak analiz edilebilir ve Türkiye'nin toplumsal yapısı hakkında birtakım çıkarımlar yapılabilir.

⁵⁷ a.g.e., s. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN KENTLEŞME SÜRECİNDE MEYDANA GELEN KÜLTÜREL GECİKMELER

Her ne kadar Sanayi Devrimi başta İngiltere olmak üzere Batı’da ortaya çıkmış da olsa zamanla İngiltere’den çevre ülkelere, oralardan da bütün dünyaya yayılmış ve tüm dünyadaki toplumsal yapıları yeniden şekillendirmiştir. Sanayi Devrimi’nin etkisi altına giren ülkelerden birisi olarak Türkiye de kendisine özgü bir sanayileşme süreci geçirerek birtakım sosyal değişimler yaşamıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de meydana gelen sosyal değişimler sanayileşmeye bağlı olarak analiz edilebilir.

I. Dünya Savaşı’nın hemen ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, vârisi olduğu Osmanlı İmparatorluğu’ndan Batı’ya kıyasla oldukça geri kalmış bir toplumsal yapıyı miras almıştı. Bir yandan birçok farklı grubun oluşturduğu ve yıpranmış bir nüfusun meydana getirdiği demografik yapı, bir yandan çok fazla dış borçtan oluşan ve tarımsal üretime dayalı çökmüş ekonomik yapı ve bir yandan da neredeyse nüfusun tamamının okuma yazma bilmediği kültürel yapı yeni kurulan devletin çözmesi gereken başlıca sorunlar olarak önünde durmaktaydı. Dağılmış bir imparatorluğun “kalıntıları” üzerine kurulan yeni cumhuriyet, bütün bu sorunlarla mücadele ederek geri kaldığı Batı’ya bir an önce yetişmek arzusunu taşımakta ve tekrar eski gücüne kavuşarak Batı içerisinde bir yer edinmeyi amaçlamaktaydı. Bu bağlamda, Batı referans alınarak Türkiye’nin toplumsal yapısını değiştirmek için birtakım köklü reformlar yapıldı.

Türkiye ilk yıllarında oldukça hızlı bir yenilenme süreci yaşadı. Yaklaşık on beş yıl boyunca yapılan reformların ardı arkası kesilmedi. Fakat bu kadar hızlı bir değişim sürecinin toplumsal etkileri o zaman için öngörülebilir değildi. Dolayısıyla yapılan her reformun başarılı olup olmadığı sosyolojik açıdan tam olarak kestirilemiyordu. Buna göre Türkiye’de hızlı yenilenmenin neden olduğu “yerinde saymaya” dayanarak bir tür kültürel gecikmeden söz edilebilirdi. Nitekim Türkiye’de kültürel gecikmenin ilk etkileri 1940’ların sonunda tarımdaki makineleşmeye bağlı olarak kendisini gösterdi. Bu dönemde Türkiye yeni bir sanayileşme sürecine girdi ve her sanayileşme sürecinde olduğu gibi bu durum en başta Türkiye’nin kentleşme ve kentlileşme sürecini etkiledi.

Türkiye’de sanayileşme süreci Batı’da olduğu gibi belli bir sınıfın öncülüğünde gerçekleşmemiş, özellikle ilk yıllardaki sanayi reformları doğrudan devlet tarafından yürütülmüştür. Fakat ülkenin kısa sürede gelişerek Batı’yı yakalama çabası toplumsal sorunların da ihmal edilmesine neden olmuştur. Bu durum toplumun maddi kültürü ile uyarlayıcı kültürünün aynı hızda değişmemesine ve toplumda kültürel gecikmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda modern Türkiye’nin toplumsal yapısı kültürel gecikmelerin yarattığı birtakım zincirleme etkilerle şekillenmiştir.

Türkiye’deki kentleşme sürecini analiz edebilmek için öncelikle meydana gelen kültürel gecikmeyi ve onun neden olduğu etkilere bakmak gerekmektedir. Buna göre bir gecikmeden söz edebilmek için ya belirli bir zaman aralığı ya da belirli değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyerek kıyas yapılmalıdır. Birinci bölümde bahsedildiği üzere gecikmede zamansal kıyas yapmanın kronolojik bir değeri vardır. Dolayısıyla burada değişkenlerin değişim oranları kıyaslanmıştır. Her bir değişkenin etkileri ile sonuçları tartışılarak değişkenler arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu etkiler geçmişten günümüze kadar sürdürülerek tarihsel süreklilik sağlanmıştır. Böylece değişimin zamansal açıdan bir bütün olarak analiz edilebilmiştir.

Bu analiz Türkiye’nin 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Türkiye bu dönem boyunca kent hayatında birçok farklı sosyal değişim yaşamıştır. Türkiye’de teknoloji nedeniyle kent hayatında büyük sosyal değişimlerin yaşandığı bu dönem günümüzün toplumsal koşullarını da şekillendirmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye’deki belli başlı kentlerde bu koşulları gözlemleyebilmek mümkündür. Bu bağlamda İstanbul, tarihsel önemi ve zengin geçmişi ile Türkiye’de kent hayatında meydana gelen sosyal değişimlerin analiz edilebileceği başlıca kenttir. Buna bağlı olarak İstanbul, bu analizde kent hayatındaki sosyal değişimlerin analiz edileceği kent olarak seçilmiştir. İstanbul’un tarihsel önemi sayesinde geçmişten günümüze kadar toplanan verilere ulaşmak daha kolay olmaktadır. Bu açıdan kullanılan veriler ikincil kaynaklardan dolayı gözlem tekniği ile toplanarak tarihsel yöntem aracılığı ile analiz edilmiştir. Zira geçmişin olaylarının günümüz koşullarındaki etkileri ancak tarihsel yöntem kullanarak analiz edilebilir. Bugünden geçmişe doğru toplanan bütün veriler geçmişten bugüne doğru neden-sonuç ilişkisi içerisinde inşa edilerek günümüzün toplumu hakkında birtakım çıkarımlar yapılabilir. Bu doğrultuda tarih ile sosyolojinin karşılıklı ilişkisi bu analizin çıkarımlarında merkezi bir role sahiptir.

Bir toplumun geçmişteki durumunun çeşitli kayıtlar, yazılı belgeler ve kalıntılar üzerinden değerlendirilerek olay ve olgular arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırma yöntemine tarihsel yöntem adı verilir. Bu açıdan tarihsel yöntem, geçmişteki olay ve olguları olduğu gibi aktaran geleneksel anlamdaki tarihten ayrılmaktadır.¹ Buna bağlı olarak tarihsel yöntemde veriler dolaylı gözlem gibi geçmişten günümüze kadar gelen etkilerin kalıntılarını takip eden teknikler ile elde edilir ve bunlar arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılır. Bu bağlamda, kenti oluşturan toplumsal katmanlar arasındaki ilişkiler üzerinden genel bir kent hayatı analizi yapmak mümkündür. Kentlerin süperorganizma katmanına karşılık nüfus, sosyal miras katmanına karşılık altyapı ve kültür katmanına karşılık yaşam tarzı özellikleri yardımıyla bütün kentler konusu ne olursa olsun ortak bir çerçevede değerlendirilebilir. Bu üç kentsel katman ile kentlerdeki sosyal değişim süreci ve bu süreçte meydana gelen kültürel gecikmeler hakkında bazı genellemelere ulaşılabilir.

Tarihsel yöntem kullanılarak bir toplumdaki kültürel gecikmeyi analiz etmek iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama gözlem ile veri toplama sürecinden oluşurken ikinci aşama ise veriler üzerinden analiz sürecinden oluşur. Zaten bilimsel araştırma süreci de bu tarz aşamalardan oluşmaktadır, fakat kültürel gecikmede bu iki aşama birbirinin tersi süreçlerdir. Ogburn'ün toplumu süperorganizma, sosyal miras ve kültür şeklinde farklı katmanlara ayırması araştırma sürecindeki farklılıkların nedenidir. Buna göre en başta kültür, ya da kent hayatında yaşam tarzı, kültürel gecikmenin ilk gözlemlendiği katmandır. Buna bağlı olarak veri toplama süreci kültürden başlayarak en alt katmana kadar sürdürülür. Elde edilen veriler ise süperorganizma katmanından başlayarak aksi yönde kültür katmanına kadar analiz edilir. Bu noktada sosyal miras her iki sürecin de arasında olması nedeniyle merkezi bir role sahiptir. Nitekim maddi kültürü barındıran sosyal mirasın kuramdaki önemi yukarıda vurgulanmıştır. Bu şekilde alttan üste doğru bir analizle kültürel gecikmenin neden ve nasıl gerçekleştiği analiz edilerek toplumsal olay ve olgulardaki insan faktörü göz ardı edilmemiş olur. Zira toplumlarda meydana gelen sosyal değişimleri insan faktöründen ayrı olarak kendi başına değerlendiren her türlü yorumun içinin boş olacağı açıktır. Bu bağlamda sosyal değişim analizini insan faktörü ile başlatmak bu analizin çıkarımlarına bir temel oluşturmayı sağlayacaktır.

¹ Sevtap Ünal, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2019, s. 65.

3.1. NÜFUSA BAĞLI KÜLTÜREL GECİKMELER

Her sosyal araştırma en başta araştırmanın yapıldığı toplumun çeşitli demografik özelliklerini belirleyerek işe başlar. Bunun temel olarak iki nedeni vardır. Birincisi, her araştırmacı gibi sosyolog da araştırmasına konu olan araştırma nesnesini tanımak ister. Nasıl ki bir fizikçi ilk olarak araştırmasında ele aldığı nesnenin şeklini, kütlesini ve hacmini belirleyerek deney yapıyorsa bir sosyolog da ilk olarak ele aldığı toplumun demografik yapısını belirleyerek analiz yapar. İkincisi, bir toplum kendisini meydana getiren insanların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medenî durum ve gelir düzeyi gibi tüm toplumu kapsayan demografik değişkenler sayesinde bir bütün olarak analiz edilebilir. Buna bağlı olarak her toplum, konudan bağımsız bir şekilde belli bir çerçeve içerisinde değerlendirilebilir.

3.1.1. Yüksek Doğurganlık Hızı

Bir toplumun demografik yapısı aynı zamanda o toplumdaki toplumsal olay ve olguların yapısını da belirler. Zira hiçbir toplum kendisini meydana getiren insanlardan bağımsız olarak kendi başına var olmamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin nüfus yapısı da Türkiye'deki toplumsal konuları etkilemiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'ndan sonra cumhuriyet ilan edildiğinde savaşta ülkedeki nüfusun yaklaşık yüzde yirmisi hayatını kaybetmişti. Ayrıca savaştan yeni çıkan nüfus frengi, trahom ve sıtma gibi çeşitli bulaşıcı hastalıklara yakalanarak ciddi bir fiziksel kayba uğramıştı. Buna bağlı olarak yeni kurulan ülkede yapılacak reformların uygulanmasını sağlayabilecek bir insan gücü kıtlığı yaşanmaktaydı. Dolayısıyla ülkenin sağlıklı bir nüfus ihtiyacı bütün ihtiyaçlardan daha öncelikliydi. Buna bağlı olarak ülkenin nüfus ihtiyacını karşılamak amacıyla halk sağlığı çalışmalarına öncelik verildi. Ülkenin acil insan gücü sorununu çözebilmek için bilimin yol göstericiliğinde bazı halk sağlığı politikaları geliştirildi ve uygulandı. Buna göre, başta sıtma olmak üzere birçok hastalık ile mücadele etmek için 1924 ile 1948 yılları arasında 61.592 hektarlık bir bataklık alan kurutuldu.² 1924'ten itibaren hastane olmayan ilçe merkezlerine halkın ücretsiz olarak muayene olabileceği “dispanser” adında küçük muayene merkezleri kurulmaya başlandı.³ Diğer yandan bu

² İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş”, **Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt 2, sayı 6, 2019, s. 13.

³ İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut ve Ömer Rıfkı Önder, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, sayı 48, 2011, s. 740.

yıllarda konunun bilimsel yönüne katkı sağlamak amacıyla da çeşitli politikalar hayata geçirildi. 1924 yılında İstanbul ve Sivas'ta hem tıp okulları hem de tıp öğrenci yurtları açılarak sağlık çalışanı yetiştirilmeye başlandı. 1927 yılında ise “Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü” adıyla bir kurum açıldı ve başta verem olmak üzere çiçek ve kuduz aşılı geliştilererek halk sağlığının sürekli bir şekilde korunması amaçlandı.⁴ 1940'lı yıllara kadar büyük bir kararlılıkla uygulanan sağlık politikaları sayesinde Türkiye'nin nüfusu çok kısa zamanda ciddi bir toparlanma gösterdi ve bu yıllardan itibaren Türkiye'de hızlı bir nüfus artışı görölmeye başlandı.

Tablo 3.1: Yıllara Göre Türkiye'nin Kır Nüfusu ile Kent Nüfusu

Yıl	Kır Nüfusu	Değişim (%)	Kent Nüfusu	Değişim (%)
1940 ^a	13474701	-	4346249	-
1950 ^a	15702851	16,54	5244337	20,66
1960 ^a	18895089	20,33	8859731	68,94
1970 ^a	21914075	15,98	13691101	54,53
1980 ^a	25091950	14,50	19654007	43,55
1990 ^a	23146684	-7,75	33326351	69,57
2000 ^a	23797653	2,81	44006274	32,05
2010 ^b	17500632	-26,46	56222356	27,76
2020 ^b	5878321	-66,41	77736041	38,27

Kaynak: a) Genel Nüfus Sayımları, TÜİK; b) ADNKS Sonuçları, TÜİK

Yapılan sağlık yatırımlarına bağlı olarak hem ülkedeki doğurganlık hızı hem de ortalama yaşam süresi arttı. Buna göre 1945 ile 1950 arasındaki kaba ölüm hızı binde 25-27 seviyesindeyken kaba doğum hızı binde 46 seviyesindeydi. Her ne kadar kaba ölüm hızı düşük görünse de bebek ve çocuk ölüm hızında henüz bir azalma olmamıştı. Buradaki azalma yetişkinlerdeki ölüm hızında meydana gelmekteydi. Bu durum Türk aile yapısında bir değişim yaşanmasını tetikledi. O dönem geleneksel tarım düzenine sahip Türkiye'de kırsal kesimde geniş aile yapısı yaygındı. Çünkü akrabalık sistemi içinde zorda kalan aile bireylerinin ihtiyaçları el birliği ile karşılanabiliyordu. Ayrıca ataerkil yapıya sahip olan kırsal aile yapısında aile reisleri ailenin yaşlı erkekleriydi. Aile reislerinin ömürlerinin uzaması ile aile içerisinde baba-oğul çatışmaları artmaya başladı.⁵ Bu noktada hızlı nüfus artışına uyum sağlayamayan Türk aile yapısında bir kültürel gecikme yaşandı ve kırsal kesimdeki geniş aileler parçalanmaya başladı.

⁴ Gamze Nesipoğlu, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, cilt 21, sayı 1, 2018, s. 171.

⁵ Ferhunde Özbay, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, 2017, s. 56.

Kırsal yapıda meydana gelen hızlı değişim sonucunda aile reisleri çareyi ailedeki genç erkeklerin aileden çok erken ayrılmalarına izin vererek buldu. O zamana kadar erkekler ancak evliyseler ve babaları öldüyse ayrı ev açabiliyorlardı. Fakat aile içinde artan gerilimleri azaltmak için aile reisleri zamanla oğullarını kendi başlarının çaresine bakmak konusunda teşvik etmeye ve hatta bu konuda onları zorlamaya başladılar. Bu durum 1950'lerin başında oldukça belirgin olmaya başladı. Giderek parçalanarak geniş aileler zamanla ya sadece genç erkeklerden ya da genç erkeklerle eşleri ve belki küçük çocuklarından oluşan çekirdek ailelere dönüştü. Bu yıllardan itibaren kendisini köye bağlayacak olanaklardan yoksun kalmaya başlayan genç erkekler çareyi kentlere göç etmekte buldu ve 1950'lerde köylerden kentlere doğru göç yaşandı.⁶

3.1.2. Köyden Kente Göç

Birçok farklı tanımlamasının bulunmasına karşın temel olarak insanların sosyal, ekonomik, siyasi ve doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmesi şeklinde tanımlanan göç⁷, Türkiye'nin toplumsal yapısının değişmesinde de doğrudan etkili oldu. Öyle ki TÜİK verilerine göre sadece 1950 ile 1952 arasındaki iki yıllık dönemde bile köylerdeki en fazla 3 kişiden oluşan hane sayısında yaklaşık yüzde 3 oranında bir azalma görülmektedir. Yine de aynı dönemde 10 ve üstü kişiden oluşan hane sayısı yaklaşık yüzde 35 oranında bir artış göstermiştir. Fakat burada belirtmek gerekir ki toplumsal yapının değişken olduğu buna benzer dönemlerde yapısal geçişkenlikleri sayısal açıdan gözlemlemek mümkün olmayabilir. Çünkü hem doğurganlık hızındaki artışın hem de geniş ailelerdeki parçalanmanın sürdüğü düşünülürse geniş ailelerdeki artış hızının daha fazla olması ve ortalama ömrün uzaması ile birlikte bu ailelerdeki parçalanmanın da daha yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Buna bağlı olarak her ne kadar çekirdek aile sayısındaki azalma düşük görünse de geniş ailelerdeki parçalanma nedeniyle bu oran baskılanmış olabilir. Dolayısıyla köylerden kentlere göç sanılandan çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olabilir. Bu bağlamda kırdan kentlere doğru meydana gelen göç hızını belirlemek için göçün diğer ayağı olan kentlerdeki nüfus değişimine bakmak köy ile kent arasındaki demografik ilişkiyi daha açık bir şekilde gösterecektir.

⁶ a.g.e., s. 56-57.

⁷ Yusuf Adıgüzel, **Göç Sosyolojisi**, Nobel Yayıncılık, 2018, s. 3.

Türkiye’de göç alan illerin başında İstanbul, Ankara ve İzmir gibi iş, eğitim ve sağlık başta olmak üzere ülkenin en gelişmiş altyapılarına sahip kentleri gelmekteydi. Bu noktada İstanbul, sahip olduğu yoğun iş olanakları nedeniyle Ankara ve İzmir’den bir adım daha öndeydi. Bu durum İstanbul’u ülkenin iç göç hareketlerinde bir çekim merkezi haline getirdi. Böylelikle köylerden kopan genç erkek nüfusun da ilk tercihi İstanbul oluyordu. 1950’lerde kırsal kesimde yaşanan çözülme ve kopuşa bağlı olarak İstanbul’a yaşanan ilk büyük göç dalgasında ağırlığı genç erkek nüfus oluşturunuyordu. Kente ilk gelen bu erkekler burada yerleşik bir düzen kurduktan sonra ailelerini de yanlarına alıyordu. Aile göçü şeklinde gerçekleşen bu süreçte kadın ve çocukların da kente gelmesi ile kent nüfusu ciddi bir artış göstermeye başladı. Çünkü göçle gelen bu yeni nüfus kendisi ile beraber çok yüksek bir doğurganlık da taşımaktaydı.⁸ Buna bağlı olarak İstanbul nüfusu 1950’lerden günümüze kadar oransal açıdan azalarak da olsa artmaya devam etmiştir. İstanbul’un nüfus artışının oransal açıdan azalmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri artan nüfus artış hızını azaltmak için kullanılan doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasıdır. Bir diğeri ise nüfus artış hızının düşmesine bağlı olarak kente göç edebilecek nüfus potansiyelinin azalmasıdır. Bu noktada Tablo 3.1 ile Tablo 3.2 kıyaslandığında bu durum görülebilir. Buna göre 1960’tan itibaren hem kır nüfusunda hem de İstanbul nüfusunda oransal bir azalma görülmektedir. Bu durumun tek istisnası 1990-2000 dönemidir. Bu dönem içerisinde hem 1995 yılında Yalova’nın İstanbul’dan ayrılıp il olmasına hem de 17 Ağustos 1999’da Gölçük’te meydana gelen depreme bağlı olarak kır nüfusunda geçici bir artış gözlenmiştir.

Tablo 3.2: Yıllara Göre İstanbul’un Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu

Yıl	Nüfus	Değişim (%)	Nüfus Yoğunluğu	Değişim (%)
1940 ^a	991237	-	178	-
1950 ^a	1166477	17,68	216	21,35
1960 ^a	1882092	61,35	329	52,31
1970 ^a	3019032	60,41	528	60,49
1980 ^a	4741890	57,07	830	57,20
1990 ^a	7309190	54,14	1280	54,22
2000 ^a	9044859	23,75	1770	38,28
2010 ^b	13255685	46,55	2495	40,96
2020 ^b	15462452	16,65	2910	16,63

Kaynak: a) Genel Nüfus Sayımları, TÜİK; b) ADNKS Sonuçları, TÜİK

⁸ Özbay, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, s. 135.

2000 yılında nüfusu 21 milyona ulaşacak İstanbul dünya 3'üncüsü olacak

GİTTİKÇE kalabalıklaşan, büyüyen kentler, artan işsizlik sonucu gelen sefalet ve öldürücü hava kirliliği...

Pek çok kişi kent hayatındaki bu olumsuz gidişi bir tür "kıyamet alameti" sayıyor ama bu büyümenin sorunlar yaratmakla birlikte umutları da yeşerttiğini öne sürüyorlar. Kentlerin, sakinlerin içine karabasanlar çöktüren gidişatı artık eskisi gibi olumsuz değil. Karşılaşılan zorluklar için tek çare kent sakinlerinin hemşehri ruhu içinde hareket etmesi...

Büyüyen, büyüdükçe devleşen kentlerin içinde İstanbul yer almıyor ama şehircilik uzmanlarına göre İstanbul'un geleceği pek parlak değil. Bunun başlıca sebebi göç... Göç İstanbul nüfusunu 2010 yılında 21 milyon 59 bin'e ulaştıracak ve nüfus artışı metropolde azmanlaştırmca uçsuz bucaksız kent yeni biyolojik varlık gibi üreyecek. Buna rağmen kent kültürünü kaybetmiş biyografisine ciddi boşlukların bunalımını yaşayan İstanbul herşeye rağmen bir umut kapısı olmaya devam edecek. Öyle bir umut kapısı ki, 21 milyonluk nüfusu ile 2 bin yılındaki İstanbul dünyanın en kalabalık ülkeleri sıralamasında Tokyo ve Sao Paulo'dan sonra 3. sıraya yerleşecek.

	Şimdiki nüfusu	2000 yılında
Tokyo	258	28.0
Sao Paulo*	19.2	22.6
New York	16.2	16.8
Mexico Citly	15.3	16.2
Şanghay	14.1	17.4
Bombay	13.3	18.1
Los Angeles	11.9	13.2
Buenos Aires	11.8	12.8
Seul	11.6	13.0
Pekin	11.4	14.4
Rio De Janeiro	11.3	12.2
Kalküta	11.1	12.7
Manila	9.6	12.6
Kahire	9.0	10.8
Bangkok	7.6	9.9
İstanbul	9.0	21.1

Resim 3.1: İstanbul nüfusunun 20 milyonu aşacağı öngörülmektedir.

Kaynak: 25 Mart 1993 tarihli Milliyet Gazetesi

İstanbul'a aralıklarla yaşanan kitlesel göçlerin de etkisiyle İstanbul'un nüfusu sürekli artmıştır. Bu durum 2000'li yıllarda İstanbul nüfusunun 20 milyonu aşacağı gibi birtakım öngörülere neden olmuştur (bkz. Resim 3.1). Ama son TÜİK verilerine göre bugün İstanbul'un nüfusu ancak 15 milyonu aşmıştır ve İstanbul son birkaç yıldır göç alan değil göç veren bir kent konumuna gelmiştir. Zaten o dönemki haberlerin içeriğine bakıldığında nüfus artışından ziyade nüfus artışına bağlı olarak İstanbul'da ortaya çıkan sorunların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum başta İstanbul'da yaşayanlar olmak üzere özellikle kentli modern kesimin birtakım rahatsızlıklarını dile getiren reaksiyoner tepkiler olabileceği gibi kentlere göçü engelleyebilmek amacıyla bu sorunlara dayanarak bilinçli bir şekilde kurgulanmış anlatılar da olabilir. Fakat her ne olursa olsun İstanbul nüfusunun artışından dolayı birtakım sorunların ortaya çıktığı açıktır. Kent nüfusunun artmasına bağlı olarak yaşanan mekansal yayılımın sonucunda ortaya çıkan ulaşım sorunu da bunlardan biridir.

3.1.3. Trafik Kazaları

1950’lerde hızlanan göçe bağlı olarak İstanbul nüfusunun da hızla artması kentin sınırları içerisinde merkezden çevreye doğru yayılan yeni yerleşim alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu bağlamda yerleşim alanlarında ulaşım ihtiyacı artmıştır. Fakat nüfusun hızlı artması sonucunda kent içi ulaşım sistemleri kısa sürede yetersiz kalmaya başlamıştır. Gerek göçten kaynaklanan kent içi nüfus dinamikleri gerekse o dönemki siyasi otoritelerin kararları doğrultusunda doğu-batı yönünde genişleyen kent yerleşimi, kentin engebeli arazisi nedeniyle yüzde 90’nın üzerinde karayolu ulaşımına bağımlı bir hâle gelmiştir.⁹ Fakat sayıları giderek artan motorlu kara taşıtları kent içi ulaşımı olumsuz etkilemiş ve kentteki taşıt trafiğini yoğunlaştırmıştır. Nüfusun artış hızına yetişemeyen merkezi ve yerel yönetimler trafik sorununa çözüm üretmekte her zaman geri kalmış ve nüfus artış hızını ve kentin yayılmasını önlemeden sadece ulaşım altyapısına yönelik birtakım geçici yöntemler ile sorunu çözmeye çalışmıştır.

Resim 3.2: Yönetimler İstanbul trafiğini düzenlemede yetersiz kalıyordu.

Kaynak: 9 Aralık 1992 tarihli Milliyet Gazetesi

Yönetimlerin ulaşım sorununa sadece teknik bir açıdan yaklaşıp ulaşımın sosyal yönünü göz ardı etmeleri, günümüzde bile ulaşım sorununun çözümsüz kalmasına yol açmıştır. Bu noktada yönetimde yaşanan bir kültürel gecikme ulaşım sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürel gecikme sonucunda ise kent içi ulaşımında meydana gelen trafik kazası sayısı artmıştır. Bu bağlamda, yaşanan trafik kazalarının bir nedeni de yönetimlerin doğru ve yeterli çözümler üretememesidir.

⁹ Güngör Evren, “İstanbul Ulaştırmasının Dünü, Bugünü”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, sayı 413, 2001, s. 19.

Gerek istatistiksel veriler gerekse yapılan birçok araştırma trafik kazalarındaki birinci faktörün sürücü hataları olduğunu göstermektedir. Buna göre trafik kazalarını önlemenin tek yolu sürücülere gerekli trafik eğitimini vermek ve sürücü hatalarından kaynaklı kazaları azaltmak gibi görünmektedir. Türkiye’de trafik kazasına karışanların yarısından fazlasının lise altı eğitime sahip olduğu göz önüne alındığında bu düşüncenin bir haklılık payı vardır. Zaten ortaya çıkan bu sonuç da kentin demografik yapısı ile uyumludur. Buna göre İstanbul nüfusunun da yarıya yakını lise altı bir eğitime sahiptir. Ancak yapılan bir çalışma¹⁰ göstermektedir ki İstanbul’da taşıt kullananlar zaten trafik kurallarını iyi bilmektedir. Yine de İstanbul’un kendisine özgü trafik kuralları vardır. Bu kurallar zamanla kendiliğinden oluşmuş ve herkesçe kabul görmüştür. Uluslararası standartlara göre oluşturulmuş trafik kurallarının aksine İstanbul’daki kurallar kentin ve kent halkının ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Çünkü bu kuralları ortaya çıkaran yönetimin gecikmiş uygulamalarıdır. Kent halkı yönetimin gecikmiş uygulamalarına karşılık oluşan boşluğu kendi kurallarını koyarak doldurmuştur. Buna rağmen Avrupa merkezli bir yaklaşımla bu kurallar yanlış kabul edilir ve kent içi trafiğe bir “düzenli düzensizliğin” hâkim olduğu söylenir. Bu noktada düzensizlik, kuralsızlık ile eşdeğer görülmektedir. Dolayısıyla trafik kazalarının nedeni de kuralsızlık olarak kabul edilir. Fakat uluslararası standartlara bağlı olmasa da sürücülerin birtakım kurallara uyduğu açıktır. Buna bağlı olarak trafik kazalarını eğitimsizliğe bağlamak yetersizdir. Trafik kazalarını başka demografik değişkenler ile açıklamak gereklidir. Nüfus söz konusu olduğunda nüfus artış hızı demografik yapıyı en çok etkileyen değişken olarak trafik kazalarını da açıklamakta etkili olacaktır.

Tablo 3.3: İstanbul’daki Motorlu Kara Taşıtı ve Toplam Trafik Kazası Sayısı

Dönem	Motorlu Taşıt Sayısı	Değişim (%)	Toplam Trafik Kazası	Değişim (%)
1941-1950 ^a	8221	-	6088	-
1951-1960 ^a	32948	300,78	12320	102,37
1961-1970 ^a	93370	183,39	11494	-6,70
1971-1980 ^b	293897	214,77	74131	544,95
1981-1990 ^b	605933	106,17	219438	196,01
1991-2000 ^b	1307857	115,84	1115740	408,45
2001-2010 ^b	2794236	113,65	2227518	99,64
2011-2020 ^b	4187776	49,87	2465382	10,68

Kaynak: a) Türkiye İstatistik Yıllıkları, TÜİK; b) Ulaştırma İstatistikleri, TÜİK

¹⁰ Yağmur Nuhrat, “Trafik Deneyimleri ve Düzen Söylemi İçinden İstanbul’u Üretmek”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 21, sayı 38, 2020.

Tablo 3.3'te görüldüğü gibi İstanbul'daki motorlu taşıt sayısının artması aynı zamanda İstanbul'da yaşanan trafik kazalarının da sayısını artırmıştır. Zira artan ulaşım ihtiyacını karşılamak için daha çok insan taşıt sahibi olmaya başlamıştır. Öte yandan Türkiye'de yönetimlerin hem yoğunlaşan trafik sorununu çözmek için altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi hem de ekonomik çıkarlara bağlı olarak özel araç satışını desteklemesi trafiğe çıkan taşıt sayısının artmasında etkili olmuştur. Buna göre trafiğe çıkan taşıt sayısının artması sonucunda trafik kazası sayısının da artması beklenen bir durumdur. Her ne kadar eğitimsizlik veya kurlsızlık trafik kazalarının esas nedeni olarak görülse de yukarıda belirtildiği gibi kent içi ulaşımın herkesçe bilinen kendisine özgü kuralları vardır. Ayrıca eğitimsizlik ya da kurlsızlık trafik kazalarının artmasını tek başına açıklayamaz. Kurlsızlığın genel kabul gördüğü bir toplumda trafik kazaları artıyorsa bu daha çok insanın kural tanımaz olduğu anlamına gelmez, daha çok insanın taşıt sahibi olduğu anlamına gelir. Çünkü daha önce birinci bölümde de bahsedildiği üzere bir değişim ancak başka bir değişim ile açıklanabilir. Buradaki değişim de artan nüfusa bağlı olarak trafiğe çıkan taşıt sayısındaki artıştır. Bu bağlamda, İstanbul'daki trafik kazalarının nedeninin trafiğe çıkan taşıt sayısındaki artış olduğu söylenebilir. Bu da yönetimlerin artan iç göçü ve kent nüfusunu kontrol altına alamamasından doğan bir kültürel gecikmenin sonucudur.

3.1.4. Çevre Kirliliği

İstanbul'un hızlı nüfus artışına bağlı kültürel gecikmenin tek sonucu artan trafik kazaları değildir. Hem nüfusun artması hem de trafikteki taşıt sayısının artması kentin hava kalitesini de olumsuz etkilemiştir. Buna göre İstanbul'da yaşayan nüfusun ısınma ihtiyacını karşılamak için kullandığı kömür, fuel-oil, doğalgaz ile beraber taşıtları için kullandığı benzin ve LPG türü fosil yakıtlar nedeniyle kentin havasına yüksek oranda sera gazı salınımı olmaktaydı. Öyle ki 1990'lı yıllarda İstanbul'daki hava kirliliği çok yüksek seviyelere ulaşmıştı. Bu yakıtların yakılması sonucu açığa çıkan kükürt dioksit (SO₂), karbon monoksit (CO) ve azot oksitler (NO_x) gibi hava kirletici gazlar nedeniyle İstanbul'daki hava kalitesi düşmekteydi. Öte yandan artan nüfusa bağlı olarak artan atık miktarı da İstanbul'un havasındaki zehirli metan gazı (CH₄) oranını artırıyordu. Artık bunlar İstanbul'un halk sağlığını tehdit eden unsurlar hâline gelmişti.¹¹

¹¹ Orhan Sevimoğlu, "İstanbul Hava Kalitesinin İyileştirilmesi Çalışmalarıyla Beraber Sera Gazı Salınımının Kontrolü", **6. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2015, s. 213.

Resim 3.3: Kentteki hava kirliliği en çok çocukları etkiliyordu.

Kaynak: 21 Ocak 1993 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

1990'lı yılların başında İstanbul'da yüksek kükürt içerikli fosil yakıtların yaygın olarak kullanılmasından dolayı havadaki kükürt dioksit oranı azami seviyenin oldukça üstüne çıkmıştı. Buna göre havada azami $20 \mu\text{g}/\text{m}^3$ seviyesinde olması gereken kükürt dioksit değeri 1992 yılında $219 \mu\text{g}/\text{m}^3$ seviyesine ulaşmıştı. Halk sağlığını ciddi şekilde etkileyen bu durum karşısında yönetimler doğalgaz kullanımını yaygınlaştırmanın bir çözüm olacağını düşünerek bu konudaki çalışmalara ağırlık verdiler. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde 1994'te 215 bin olan İstanbul'daki doğalgaz abonesi sayısı yaklaşık on kat artarak 2004'te iki milyonun üzerine çıktı. Bunun sonucunda ise 1992'teki kükürt dioksit değeri 2004'te yaklaşık on kat azalarak $22 \mu\text{g}/\text{m}^3$ seviyesine düştü.¹² Fakat doğalgaz da bir tür fosil yakıttır ve yakılması ile çeşitli sera gazları açığa çıkarır. Yoğun miktarda azot içeren doğalgaz, yanması sonucunda havadaki oksijenle tepkimeye girerek zehirli azot oksitleri ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla İstanbul'un havasındaki kükürt dioksit miktarının azalmasına karşın yaygın doğalgaz kullanımına bağlı olarak azot oksitlerin miktarı artmıştır. Buna bağlı olarak kentin hava kalitesinde bir değişim olmadığı söylenebilir. Hatta yapılan bir çalışmaya¹³ göre İstanbul'da bir yıl hava solumak ile bir yılda 16 paket sigara içmek arasında çok fark yoktur. Nitekim yapılan başka bir çalışma¹⁴ da bu durumu destekler niteliktedir. Buna göre sadece 2017 yılında hava kirliliğine bağlı olarak İstanbul'da 5851 kişi hayatını kaybetmiştir.

¹² a.g.e., s. 213.

¹³ "İstanbul havasını solumak yılda 16 paket sigaraya eşit", (Çevrimiçi), <https://www.diken.com.tr/istanbul-havasini-solumak-yilda-16-paket-sigaraya-esit/>, 17.04.2021.

¹⁴ Temiz Hava Hakkı Platformu, **Hava Kirliliği ve Sağlık Etkileri: Kara Rapor**, 2019, s. 40.

3.1.5. Salgın Hastalıklar

İstanbul gibi kentlerdeki hızlı nüfus artışı birtakım halk sağlığı sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Zira zamanla artan kent nüfusu halk sağlığını tehdit edebilecek riskleri de artırmaktadır. Fakat İstanbul gibi megakentlerdeki nüfus hareketliliğinin çok fazla olması bu risklere karşı tedbir almayı güçleştirmektedir. Ayrıca gerek alınan gerekse verilen göçler nedeniyle kentin demografik yapısının da sürekli değişmesi bu durumu etkilemektedir. Dolayısıyla İstanbul'un halk sağlığı konularında oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu durum özellikle salgın benzeri bazı halk sağlığı sorunlarında oldukça açık bir şekilde görülebilmektedir.

Salgın, bulaşıcı bir hastalığın bir canlı popülasyonu içerisinde belli bir periyotta yayılma sürecidir.¹⁵ Bu bağlamda, yoğun nüfusa sahip kentlerde herhangi bir bulaşıcı hastalığa sahip insanlar bu hastalığı kent içerisindeki başka insanlara da bulaştırarak bir salgına neden olabilirler. Hatta bu salgın kent sınırlarını da aşarak ülke içerisinde yayılabilir. Kimi durumlarda ise salgın ülke sınırlarını da aşıp bütün dünyaya yayılarak pandemi hâline gelebilir. Nitekim dünya tarihinde birçok pandemi yaşanmıştır. En son pandemi ise 2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak sadece üç aylık bir süre içerisinde tüm dünyaya yayılan COVID-19 olmuştur.

COVID-19 ortaya çıktığında dünya geçmişe göre daha özel bir duruma sahipti. Buna göre, dünya nüfusu yaklaşık sekiz milyar olmuştu ve bu nüfusun yarıya yakını da kent merkezlerinde yaşamaktaydı. Öte yandan, ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve küreselleşme sürecine bağlı olarak neredeyse bütün ülkelerin birbirine bağlanması ile küresel çapta nüfus hareketleri de artmıştı. Bu durum, Çin'de çıkan bir hastalığın çok kısa bir sürede dünyaya yayılmasında etkili oldu. Türkiye'de ise ilk hasta 11 Mart 2020 tarihinde ortaya çıktı ve daha bir ay dolmadan 1 Nisan tarihinde tüm illerde hastalığın tespit edildiği açıklandı. Hastalığın bu kadar hızlı yayılmasında toplumsal etkileşimin önemli bir etkisi vardı. Zira kentlerde toplanan nüfus ile beraber hastalığın bulaşması da kolaylaşmaktaydı. Öte yandan ulaşım ağının gelişmesi de hastalığın diğer bölgelere çok kısa sürede yayılmasına neden oldu. Ayrıca hastalığın çabuk yayılması ile paniğe kapılan yönetimlerin hızlı kararlar almakta gecikmesi de hastalığın yayılmasında etkili oldu ve hastalık kısa sürede bir salgına dönüştü.

¹⁵ Salgın – Wikipedia, (Çevrimiçi), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Salgın>, 17.04.2021.

Tablo 3.4: İstanbul'daki COVID-19 Vaka ve Vefat Sayıları

Ay (2020)	Vaka Sayısı	Değişim (%)	Vefat Sayısı	Değişim (%)
Temmuz	6144	-	80	-
Ağustos	4136	-32,68	74	-7,50
Eylül	5239	26,67	176	137,84
Ekim	13274	153,37	212	20,45

Kaynak: COVID-19 Durum Raporları, Sağlık Bakanlığı

İstanbul, yüksek nüfus yoğunluğu nedeniyle hastalığın ilk ortaya çıktığından bu yana en çok vaka ve vefatın görüldüğü kentti. Fakat bu durumda İstanbul'un demografi özelliklerinin yanı sıra hastalığın kendi özelliklerinin de etkisi büyüktü. Buna göre bu hastalığa yakalanan insanların yaklaşık yüzde 80'lik kısmı hiçbir belirti göstermeyen "asemptomatik" hastalardı. Dolayısıyla hasta olduğunu fark etmeyen insanların halkın içinde dolaşması da hastalığı hızla yaydı. Öte yandan hasta olduğunu bilseler bile bu durumu gizleyen insanlar da oldu. Bazı çalışmalara¹⁶ göre insanların halk sağlığını riske atarak bu şekilde davranmasındaki temel motivasyon insanın ilkel köklerinden gelen kabileden dışlanma korkusuydu. Yani hâlâ kentte yaşayan "mağara adamları" ile birlikteydik. Bu bağlamda yönetimler, hasta olsun ya da olmasın herkesi mecbur kalmadıkça sokağa çıkmamaya çağırdı. Hatta bu konuda "Evde Kal" ve "Hayat Eve Sığar" gibi bazı kampanyalar yapıldı. Yine de nüfusa oranla sadece çalışmak zorunda olanlar düşünüldüğünde bu kampanyaların çok başarılı olduğu söylenemez. Bu durum Tablo 3.4 üzerinden de okunabilir. Buna göre İstanbul'da tatil dönemi olan Temmuz ve Ağustos ayları arasında vaka ve vefat sayıları düşerken bu dönemin bitmesiyle birlikte sayılar tekrar artmaya başlamıştır.

İstanbul'un barındırdığı kalabalık nüfus yönetimlerin salgın gibi bir halk sağlığı sorununu çözmelerinde büyük bir engel oluşturmaktadır. Sadece salgın değil, trafik ve hava kirliliği için de aynı durum söz konusudur. Fakat kentte meydana gelen sorunları ortaya çıkaran toplumsal olguları göz ardı eden yönetimler bu sorunları altyapıya önem vererek çözmeye çalışmıştır. Yine de başta İstanbul olmak üzere Türkiye'deki bütün yönetimlerin sorunlara karşı takındığı teknikçi bakış açısı sorunları çözmekte yetersiz kalmış ve hem yönetimlerin kendisi bir kültürel gecikme yaşamış hem de bu durum toplumda bazı kültürel gecikmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda altyapı konusu kültürel gecikme analizinde merkezi bir role sahiptir.

¹⁶ Martin Lindstrom, **Buyology**, Optimist Yayınları, 2020, s. 24.

3.2. ALTYAPIYA BAĞLI KÜLTÜREL GECİKMELER

Doğada hayvanlar hayatta kalabilmek için buldukları ile beslenirler, fakat birçok canlıdan farklı olarak insanlar hayatta kalabilmek için üretirler. İnsanlar üretirken ise kaçınılmaz olarak birtakım ilişkiler içine girerler. İşte bu üretim sürecindeki ilişkilerin bütünü altyapı olarak adlandırılır. İnsanların mevcut şartlar altında üretim ilişkilerine katılmasından dolayı altyapı bir toplumsal yapının temeli olarak görülür. Bu bağlamda altyapıya temel (*base*) de denir.¹⁷ Üretim ilişkileri sonucu meydana gelmesi nedeniyle altyapı bir toplumun ekonomik yapısını oluşturmaktadır. Temel olarak ele alındığında hukuk ve kültür gibi formel ve informal toplumsal yapılar altyapı üzerine inşa edilirler. Dolayısıyla altyapıya bağlı olarak bir üstyapı oluşur. Kısacası Marksist tabirle “altyapı üstyapıyı belirlemektedir.”

Özellikle modern kapitalist toplumlar söz konusu olduğunda, altyapı ile üstyapı arasındaki ilişki neredeyse deterministik bir doğaya sahiptir. Fakat yine de her zaman için altyapının üstyapıyı belirlemesi söz konusu değildir. Aksi durumda hiçbir sosyal değişim gerçekleşemezdi. Bu noktada üstyapıyı oluşturan din, ahlâk, siyaset, hukuk ve kültür gibi toplumsal yapılar arasında formel ve informal yapılar şeklinde bir tür ayrım yapmak konuyu açıklığa kavuşturacaktır. Esasen bu yapılar arasında Ogburn’ün kültür ayrımı ile bağlantılı bir ilişki vardır. Buna göre altyapı bir toplumun maddi kültürü içerisinde değerlendirilirken üstyapı ise toplumun maddi olmayan kültürüne karşılık gelmektedir. Öte yandan maddi olmayan kültür içerisinde ise formel yapılar uyarlama kültürün bir parçasıyken informal yapılar manevi kültürün parçasıdır. Yani altyapının belirlediği esas üstyapı daha çok hukuk gibi formel yapılardır. Buna göre, örneğin, bir feodal sistemde kapitalist hukuk kurallarının işlemesi altyapı yetersizliğinden dolayı olanaksızdır. Bunu yapabilmek için öncelikle altyapıyı kapitalist sisteme uygun hale getirmek, bunun için de çeşitli altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Genel olarak altyapı yatırımları, bir ülkedeki ekonomik süreçlerin aksamaması için üretim araçları ile teknolojiyi, işgücünü ve ekonomik organizasyonu tesis eden tüm yatırımları içermektedir. Oldukça kapsayıcı ve büyük olmaları ile çoğunlukla tek bir seferde yapılmalarından dolayı altyapı yatırımları devlet tarafından gerçekleştirilir.¹⁸

¹⁷ Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 1993, s. 13.

¹⁸ Yusuf Bayraktutan, “Kalkınma ve Altyapı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt 47, sayı 3, 1992, s. 83-84.

Bu bakımdan devlet büyük bir sorumluluğa sahiptir. Çünkü ülke içerisinde yeterli bir altyapının bulunmaması başta ekonomi olmak üzere ona bağlı olan üstyapıda da bazı sorunlara neden olacaktır. Yani bir toplumsal yapının uyumlu bir şekilde işleyebilmesi ancak devletin ülkede gerekli olan asgari altyapıyı sağlaması ile mümkündür.

Türkiye üzerinden değerlendirildiğinde ise savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak altyapı yetersizliği Türkiye'nin öncelikli konularından biriydi. Buna göre, yukarıda da bahsedildiği üzere, ülkedeki ekonomik sürecin devam edebilmesi için gereken işgücü ihtiyacının bir an önce karşılanması amacıyla ilk dönemde sağlık yatırımlarına ağırlık verilmişti. Fakat nüfusun kontrolsüz bir şekilde artması birçok sorunu da beraberinde getirdi. Bu noktada yapılan sağlık yatırımlarının birtakım kültürel gecikmelere neden olduğu açıktır. Dolayısıyla kültürel gecikmelerin altyapıya bağlı olarak ortaya çıktığı görülebilir. Yine de nüfus hem bir toplumsal yapıyı oluşturan hem de değiştiren bir faktör olması nedeniyle ortaya çıkan kültürel gecikmelerin kökenini ve özelliklerini belirlemek bakımından önemlidir. Bu yüzden burada Türkiye örneği üzerinden nüfusla altyapı arasında ilişki kurarak kültürel gecikmenin maddi kültür tarafı açıklanacaktır.

3.2.1. Tarımsal Dönüşüm

Türkiye Cumhuriyeti'ni kurulduğunda ülkenin üretim altyapısının büyük kısmını tarım oluşturmaktaydı. Buna bağlı olarak ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunu da tarımsal alanlarda yaşayan köylü nüfus oluşturmaktaydı (bkz. Tablo 3.1). Bu durum, o dönem ülkeyi yöneten CHP'nin tarım ve köy politikalarına ağırlık vermesine neden oldu. Buna göre, CHP'nin halkçılık ilkesi gereğince köylünün güçlendirilmesine önem verildi. Bu doğrultuda bir yandan köylü nüfusun yeteneğini geliştirmek amacıyla "Köy Enstitüleri" adı altında eğitim kurumları açılarak köylünün modern araç ve tekniklerle verimliliğinin yükseltilmesi, bir diğer yandan ise "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" ile tarımsal üretimin artırılması hedeflendi. İlk aşamada Köy Enstitüleri uygulaması çok başarılı oldu. Yasanın çıkarıldığı 1940'tan 1944'e kadar yirmi Köy Enstitüsü kuruldu. Ayrıca bu süreçte birçok köy okulu da enstitüye dönüştürüldü. Bu enstitülerde 1938-1939 eğitim yılı içerisinde 446.962 olan öğrenci sayısı 1945-1946 yılında 918.276'ya yükseldi. Yine aynı dönemde yıllık 13.264 olan mezun sayısı 99.411'e yükseldi ve buralarda eğitim görenlerin emeğiyle 723 bina yapıldı.¹⁹

¹⁹ Tekeli, "Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş", s. 22.

Köy Enstitülerinde elde edilen başarılar tek başına yeterli değildi. Aynı zamanda bunların tarımsal üretimde de bir karşılığının olması gerekmektedir. Türkiye, tarımsal üretimin yapılabilirliği açısından çok bereketli topraklara sahipti. Fakat, daha önce de bahsedildiği üzere, Türkiye'nin sorunu işgücü kıtlığıydı. Sağlık politikalarının başarısı sonucunda nüfus artarken topraksız köylü aile sayısı da artmaktaydı. Hâl böyle olunca ülkede toprak sahibi olanların toprağını işleyen ve buradan belirli bir pay alan köylü nüfusu da arttı. Bu durum toprağın az nüfusun çok olduğu doğu ve güneydoğu anadolu bölgelerinde ağalık, toprağın bol nüfusun az olduğu orta ve batı anadolu bölgelerinde ise ortakçılık gibi birbirinden farklı mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Buna karşın CHP, halkçılık ilkesine dayanarak her ailenin kendi toprağını işlemesini istiyordu. Bu doğrultuda cumhuriyetin ilk yıllarında bir çalışma hazırlandı. Yapılan bu çalışmaya göre Türkiye'de toprağı olmayan aile oranı yüzde 4,89, toprağı yetersiz aile oranı ise yüzde 33,21 olarak tespit edildi. Bu da bir milyon kadar aile demekti.²⁰ Buna bağlı olarak bir yasa hazırlandı ve 1945'te "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" çıkarıldı.

Resim 3.4: Topraklandırma Yasası'nın çıkarılması bayram ilan edilmişti.

Kaynak: 12 Haziran 1945 tarihli Akşam Gazetesi

Tarım alanında yapılan altyapı çalışmaları topraklandırma ile sınırlı kalmadı. Bu doğrultuda 1948'de ABD tarafından II. Dünya Savaşı sonrasında Batı dünyasını tekrar imar etmek için hazırlanan Marshall yardımları kapsamında alınan traktörler ile tarım altyapısı desteklendi. Buna göre, o dönemde bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin Batı'nın gıda ihtiyacını karşılayacağı düşünülmüş ve bu yardımın Türkiye'nin tarımsal altyapı gelişimine katkı yapacağı planlanmıştı.

²⁰ a.g.e., s. 23.

Tablo 3.5: Türkiye’de Traktör Sayısı ve Tarımsal İstihdam

Dönem	Traktör Sayısı	Değişim (%)	Tarımsal İstihdam ¹	Değişim (%)
1940-1944	956	-	8085000	-
1945-1949	9170	859,21	9120000	12,80
1950-1954	37743	311,59	10830000	18,75
1955-1959	41896	11,00	11847000	9,39
1960-1964	51781	23,59	12573000	6,13
1965-1969	96407	86,18	13537000	7,67
1970-1974	200466	107,94	14985000	10,70
1975-1979	440502	119,74	16320000	8,91
1980-1984	556781	26,40	17260000	5,76
1985-1989	672845	20,85	9179000	-
1990-1994	757505	12,58	8058000	-12,21
1995-1999	924471	22,04	7829000	-2,84
2000-2004	1009065	9,15	7400000	-5,48
2005-2009	1073538	6,39	5240000	-29,19
2010-2014	1243300	15,81	4717000	-9,98
2014-2019	1354912	8,98	4635000	-1,74

¹ 1985'ten itibaren sayım yöntemi değişmiştir.

Kaynak: Tarım İstatistikleri, TÜİK

Marshall yardımları kapsamında Türkiye’ye Avrupa için ham madde sağlama görevi verilmişti. Fakat o zamana kadar iç piyasaya dönük bir üretim altyapısına sahip ülkenin dış piyasaya dönük üretim yapabilecek kapasitede gelişmiş bir teknik altyapısı yoktu. Buna bağlı olarak Türkiye’ye parasal yardımların yanında teknik altyapının da geliştirilmesi amacıyla traktör yardımı yapıldı. Böylece ilk traktörler 1949’da gelmeye başladı ve her yıl traktör yardımı yapılmaya devam etti. Gelen yeni traktörler sayesinde üretim kapasitesi de artmaya başladı. Fakat bu, tarım alanında istihdamın da azalmaya başlamasına neden olmuştur. Her ne kadar Tablo 3.5’te 1985’e kadar istihdam artıyor gibi görünse de bu, o dönem yapılan sayımın yönteminden kaynaklanmaktadır. Buna göre tarım dışında başka meslek kollarında çalışanlar da bu sayımlara dahil edilmiştir. Yine de burada oransal açıdan bakıldığında azalma eğilimi görülebilmektedir. Fakat oransal azalma da sert şekilde olmamıştır. Bunun birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, yukarıda da bahsedilen, kırsal alandaki demografik yapının özellikleridir. Zira kırsal alanda geniş aile yapısının yaygın olması traktörlerin istihdama etkisini azaltmaktaydı. Buna rağmen demografik yapıda meydana gelen değişimler ile traktörün olumsuz etkileri zamanla daha görünür olmaya başladı. Öte yandan hem demografik yapıdaki değişim hem de traktör kullanımının artması ile kırsal alandaki mülkiyet ilişkileri de kökünden değişmiştir.

Yapılan her politik uygulamanın olumlu sonuçlar doğuracağını iddia etmek pek mümkün değildir. Hele ki bu politikalar toplumsal yapıdan bağımsız olarak yapılıyor ise o zaman uygulamaların başarısız olma ihtimali daha yüksektir. Nitekim o dönemki kültürel faktörler, yapılan altyapı yatırımlarını boşa çıkarmıştır. Buna göre Türkiye’de köylerin sosyal anatomisi, aile sistemleri, dinsel hayat, örfler ve gelenekler ile yaygın hukuk normları tespit edilmeden tarım politikalarındaki ağırlık tek yöne, yani toprak unsuruna kaydırılmıştır.²¹ Örneğin bu doğrultuda yapılan eğitim yatırımları ile kırsal kesimde eğitilmiş nüfusun oranı artmaya başlamıştı. Bu nüfusu ise daha çok 15-19 yaş arası erkekler oluştuyordu. Fakat çoğu köyde ilköğretim dışında bir eğitim kurumu yoktu. Dolayısıyla eğitime devam etmek isteyen gençler köyden göç etmek zorunda kalıyordu.²² Öte yandan artan nüfusla birlikte topraklar da parçalanarak küçülüyordu. Bu durumdaki aileler, tarımsal işletmenin bulunduğu topraklarını bu toprakları işleme gücüne sahip çocuklarına bırakıyordu. Buna bağlı olarak miras dışında kalan gençler de bir işgücü fazlası oluşturarak kentlere göç etmeye başladı. Bir de tarımsal üretimde traktör kullanımının yaygınlaşması ile durum daha karmaşık bir hâl aldı. Zira köylerde ağalık ve ortakçılık gibi farklı türlerde mülkiyet ilişkileri bulunmaktaydı ve traktör kullanımının artması ile mülkiyet ilişkileri traktör sahibi olanların lehine değişiverdi. Burada topraksız işçi köylülerin yerini traktör sahibi olanlar aldı. Traktör sahibi olanlar traktörlerini toprak sahibi olanlara kiralayarak gelir elde ediyorlardı. Kısa sürede bu durum öyle bir noktaya geldi ki artık traktörsüz verimli üretim yapılamaz hâle geldi. Dolayısıyla güç toprak sahiplerinden traktör sahiplerine geçti. Öyle ki traktör sahibi olanlar ekilecek ürünleri belirleyebiliyor ve toprak sahibine faizsiz borç verebiliyordu. Bu bağlamda kırdaki mülkiyet ilişkileri traktör sahibi olanlar lehine ciddi bir dönüşüm geçirdi. Sayısı oldukça az olan büyük işletmeler masrafları karşılama konusunda sorun yaşamadılar. Fakat çoğunluğu oluşturan küçük işletmeler masrafları karşılayabilmek için tefeci ve tüccarlara borçlanmaya başladılar. Bu noktada küçük işletmelerin çoğu borçlarını ödeyemeyerek topraklarını kaybetti ve küçük işletmesi olan aileler değişime uyum sağlayamayarak gençlerle beraber kentlere göç eden diğer kesimi oluşturdular.²³

²¹ Orhan Türkdoğan, **Türkiye’de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1970, s. 83-85.

²² Özbay, **Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus**, s. 65.

²³ Tekeli, “Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş”, s. 27-29.

3.2.2. Gecekondulaşma

Kırdan göç edenlerin ilk tercihleri sanayi ve hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı üç büyük kent olan İstanbul, Ankara ve İzmir'di. Buna göre bu üç büyük kentte göçün ilk büyük etkileri kentleşme sürecinde kendisini gösterdi. Çünkü kentlere yeni gelenlerin öncelikli ihtiyacı barınmaydı. Fakat söz konusu dönem içerisinde yaşanan ekonomik sorunlar ve artan konut talebi ucuz konut bulunmasını güçleştirmekteydi. Bu bağlamda kente yeni gelenler ucuz konut sorununu kendi yolları ile çözdüler ve bunun sonucunda kentlerde hızlı bir gecekondu artışı yaşandı. Bu noktada kente ilk göçen öncülerin daha çok çekirdek aile yapısına sahip olması da bu gecekondulaşma sürecini kolaylaştırdı. Çünkü “gecekondu yapılar bittikten sonra içinde yaşanan bir konut olmaktan çok, içinde yaşanarak genişletilen ve geliştirilen konuttur.”²⁴ Dolayısıyla gecekondu sahibinin dinamik yapı, içinde yaşayan ailenin yapısına göre şekillenmeye olanak tanımaktadır. Buna bağlı olarak ilk göçenlerin çekirdek aile yapısına sahip olması gecekonduların çoğunlukla tek odalı şekilde inşa edilmelerine neden olmuştur. Bu durum gecekondulaşmanın hem hızlanmasını hem de yaygınlaşmasını pekiştirmiştir.

MESKEN SIKINTISINI ÖNLEMELİK İÇİN 187 BİN EV DAHA LÂZİM
BUGÜN ŞEHİRDE 400.000 AİLEYE MUKABİL 212.871 MESKEN MEVCUT.
AİLELERDEN ÜÇTE BİRİ TEK ODADA OTURUYOR

Resim 3.5: 1950’lerde İstanbul’un konut ihtiyacı büyük bir sorun hâline gelmişti.

Kaynak: 3 Mart 1959 tarihli Milliyet Gazetesi

Gerek İstanbul’da gerekse bütün Türkiye’de gecekondu sayısı o kadar hızlı bir şekilde artmaktaydı ki gecekondu sayısı hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün değildi. Bu bağlamda farklı yıllarda birbirinden bağımsız olarak yapılmış çalışmalarda elde edilen verilere göre, 1951’de yaklaşık 8500 olan İstanbul’daki gecekondu sayısı 1960’da 100 bine, 1982’de 182 bine ve 2009’da 250 binin üzerine çıkmıştı.²⁵ Bu kadar hızlı gecekondu artışında Türkiye’nin ekonomik sorunlarının büyük bir etkisi vardı.

²⁴ İlhan Tekeli, **Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 73.

²⁵ Zeki Zikrullah Kırmızı, “İstanbul Ulaşımı ve İETT Tarihsel İstatistikleri”, (Çevrimiçi), https://okumaninsonunayolculuk.com/pdf/kentici_ulasimi_okumak/istanbul_ulasimi/istanbul_ulasim

Gecekondu, adı üzerinde, bir gecede inşa edilen yapılara verilen bir isimdir. Bu yapılar boş bulunan herhangi bir arazi üzerine izin alınmadan inşa edilirler. Bu yüzden yönetimler tarafından yapısal bir sorun olarak kabul edilirler. Öte yandan bazı sosyal bilimciler açısından ise gecekondu, halkın kendi konut ihtiyacını kendisi karşıladığı için bir çözüm olarak görülür.²⁶ Fakat ister sorun olarak isterse çözüm olarak görülsün, gecekonduların yapısal bir boşluğu doldurdukları açıktır. Bu bağlamda, bir “tampon mekanizma” olarak gecekondulaşma yaygınlaşmıştır. Tampon mekanizma, değişim sonucunda daha çabuk değişen ile daha yavaş değişen yapılar arasında ortaya çıkan boşluğu doldurarak eski denge durumunu sürdürmeye çalışır ve toplumsal çözümü önlemeyi amaçlar.²⁷ Buna göre o dönem yaşanan ekonomik sorunlar kentlere göç eden kırsal nüfusun barınma ihtiyacını karşılamasına engel oluyordu. Zira o dönem oldukça yüksek enflasyon nedeniyle maaşlar düşmüştü ve bu durum, işçi ile memurların konut kiralarnı ödeyemez bir hâle getirmişti. Ayrıca konuta artan talep nedeniyle bir yandan konut kiralarnı bir yandan da arsa fiyatları çok yükselmişti. Buna bağlı olarak 1949’da 50 Lira’ya satılan İstanbul’daki arsalar 1965’te 50.000 Lira’ya satılır olmuştur.²⁸ Bu durumda kentlere göç edenler kendi çözüm yollarını aradılar ve gecekondu ile barınma ihtiyaçlarını karşıladılar.

Tıpkı her modernleşme sürecini yaşayan toplumda olduğu gibi Türkiye’de de gecekondu ilk olarak ekonomik bölgelerin etrafında gelişmiştir. Bu gelişme süreci, Ernest Burgess’in “ortak merkezli kentleşme modeli” çerçevesinde açıklanmaktadır. Örneğin Türkiye’de hızlı göç alan illerin başında gelen İstanbul’da ilk gecekondu Taksim, Karaköy, Galata, Eminönü ve Sirkeci etrafında toplanmıştı. Zira bu semtler o dönemde İstanbul’un “merkezi iş alanını (MİA)” oluşturmaktaydı.²⁹ Bu doğrultuda İstanbul’da Mecidiyeköy, Taşlıtarla, Alibeyköy, Esenler ve Zeytinburnu hattı boyunca birçok gecekondu mahallesi ortaya çıktı.³⁰ Yani gecekondulaşma ile ekonomik altyapı arasında çok sıkı bir ilişki vardı.

[istatistikleri/istanbul_ulasim_istatistikleri_pdf_dizini/ist_ulasiminin_tarihsel_istatistikleri_cilt_1.pdf](#), 29.04.2021.

²⁶ Kemal Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Timaş Yayınları, 2019, s. 46.

²⁷ Mübeccel B. Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, Bağlam Yayınları, 2006, s. 96.

²⁸ Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, s. 92.

²⁹ Kıray, **Kentleşme Yazıları**, s. 11.

³⁰ Tekeli, **Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek**, 75-78.

Türkiye’de ortaya çıkan hızlı gecekondulaşma süreci kırsal alanda yaşanan bazı kültürel gecikmelerin kent hayatındaki bir uzantısıydı. Hızlanan göç hareketlerine aynı hızda tepki veremeyen yönetimler, 1980’lere kadar imar aflarıyla gecekondulaşmayı kontrol altında tutmaya çalıştılar. Öte yandan gecekonduların ekonomik altyapı ile olan ilişkisi düşünüldüğünde imar aflarının işlevsel bir yanı da vardı. Buna göre ulaşım enerji ve haberleşme altyapısının gelişmiş olmasından dolayı sanayileşmenin İstanbul ve çevresinde yoğunlaşması, yaşanan göçün ve buna bağlı olarak gecekondulaşmanın İstanbul’da yoğunlaşmasına neden olmuştu. Bu bakımdan gecekondulaşmanın kentin merkezi iş alanının çevresinde gerçekleşmesi burada bulunan işyerlerine ucuz işgücü sağlamasına yardımcı oluyordu. Öte yandan, gecekonduda yaşayanlar kendi yaptıkları gecekondularda yaşadıkları için kira baskısına da maruz kalmıyordu. Yani burada birbirini destekleyen iki yönlü bir durum söz konusuydu. Kente yeni göç edenler bir yandan yüksek kiralar yüzünden gecekonduda yapıyor, diğer yandan kendi konutlarında yaşadıkları için gelirlerini artıracak bir baskı oluşturmamaya gecekonduda yaşamaya devam ediyorlardı.³¹ Dolayısıyla gecekondular alt gelir gruplarının yaşadığı bir mekân hâline geliyordu. Bu bağlamda gecekonduda yaşamak alt gelir gruplarının iyileşmesini baskılıyordu. Bu durum ülkenin “geri kalmışlığın kısır döngüsü” içinde hapsolmasına neden oluyordu. Bu açıdan gecekondulaşmanın artması ülkenin ekonomik altyapısını da aşındırmaya başlamıştı. Nitekim 1980’lerde serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ile yönetimlerin gecekondulara olan yaklaşımı değişti ve gecekonduda sorununa yönelik yeni çözümler üretilmeye başlandı.

24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye’nin ithal ikameci ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmesi ülkedeki üretim ve tüketim biçimlerini de değiştirdi. Bu yıllara kadar kentin merkezinde olan sanayi alanları 1980 sonrasında kentlerin dışına taşındı. Kentin dışına taşınan sanayi alanlarının yerini ise finans, kültür ve yönetim merkezleri aldı. Bu durumda merkezin hemen çevresinde yayılan gecekonduda mahalleleri ekonomik işlevlerini kaybetmeye başladı. Buna bağlı olarak 1980’lerden itibaren gecekonduları kontrol etmeye çalışan politikaların yerini gecekonduları dışlayan politikalar aldı. Bu bağlamda gecekonduda alanları yeni yatırım alanları olarak görülmeye başlandı.³²

³¹ Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, s. 43.

³² Mustafa Koçancı ve Cem Ergun, “Kent Yoksulluğunun Kentsel Dönüşüm Üzerinden Okunması”, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 23, sayı 1, 2018, s. 57-58.

Serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte kentsel yatırımlar ekonomik gelişim için önem arz etmeye başladı. Buna göre ekonominin gelişiminin ancak kentin gelişimi ile mümkün olabileceği düşünülüyordu. Dolayısıyla 1980’den itibaren kent, doğrudan piyasanın ilgi alanına girdi. 1980’e kadar kentleri şekillendiren yönetimler artık yerini özel sektöre bırakmaya başladı. Fakat bu noktada arsa ve konut düzenlemeleri ile ilgili planlamalarda merkezi bir rolü olan yerel yönetimlerdeki yetkilerin merkezileştirilerek tek bir elde toplanması ve bu sayede özel sektörün kentsel alanlara yatırım yapmasının kolaylaştırılması gerekiyordu. Hemen bu doğrultuda çalışmalar yapıldı ve 1 Mart 1984 tarihinde çıkarılan bir yasa ile Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kuruldu. TOKİ’nin başlıca amacı hem yaptığı yeni sosyal konutlar ile giderek artan gecekondulaşmayı durdurmak hem de o zamana kadar yapılmış gecekonduları yıkarak onların yerine yeni konutlar inşa etmektir. Böylece ekonomik gelişmesi baskılanan ve geri kalmışlığı kısır döngüye girmiş Türkiye bu döngüden kurtulacak ve hızlı bir ekonomik gelişim yakalanacaktı.³³

Resim 3.6: Gecekondularla mücadele amacıyla 1984’te TOKİ kuruldu.

Kaynak: 2 Mart 1984 tarihli Milliyet Gazetesi

1980’den itibaren gecekondulara iktisadî bir anlam atfedildi. Artık gecekondular barınma alanından çok alınıp ve satılır bir meta olarak görülmeye başlandı. Bu durum gecekonduların piyasa yapısı içerisinde bir değer kazanmasına yol açtı. Özellikle kent merkezindeki gecekondular mahalleleri gerek kaybettikleri işlevsellikleri gerekse kentin en çok ranta sahip bölgelerinde olmaları nedeniyle piyasanın odağı hâline geldi. Buna bağlı olarak gecekondular mahalleleri kentsel dönüşüm adı altında çeşitli planlamalara dahil edildi ve bir “soylulaştırma” sürecine tâbi tutuldu.³⁴

³³ Özlem Güzey, “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-Liberal Kent Politikaları, Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondular Alanları”, *İdealkent*, sayı 7, 2012, s. 66-67.

³⁴ Zeynep Arslan-Taç, “Gecekondular, Konut ve Kentsel Dönüşüm Projeleri ile Türkiye’nin Finansallaşan Kentleşmesi”, *Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi Bildiri Kitabı*, 2019, s. 60.

3.2.3. Soylulaştırma

Soylulaştırma (*gentrification*) kavramı genel olarak alt sınıfların ikâmet ettikleri konutların orta ve üst sınıflar tarafından satın alınarak yerine bu sınıflara özgü yeni ve lüks konutların yapılmasını ifade eder. Doğal olarak bu durumda alt sınıflar ile orta ve üst sınıfların yer değiştirmesi söz konusudur. Zira kent dışındaki banliyölerde yaşayan orta ve üst sınıflar kent merkezindeki gecekondu alanları yerine yapılan konutlara geçerek bu bölgelerde yaşayan alt sınıfların giderek kent merkezinin dışında yaşamasına neden olur. Buna bağlı olarak kentin sosyal, kültürel ve iktisadî yapısında da bazı değişimler yaşanır. Buna göre kent merkezindeki gecekondu alanları temizlenir ve kente yapılan yeni konut ve iş merkezleri ile kente iktisadî bir kimlik kazandırılır. Böylece kentin bir marka hâline gelmesi sağlanarak piyasa için önemli bir merkez olması amaçlanır.³⁵

Türkiye ekonomisi içindeki başat rolü nedeniyle soylulaştırma sürecine tâbi olan ilk kentlerden biri İstanbul'du. Bu bağlamda İstanbul'un MİA'sını oluşturan Kadıköy, Beyoğlu ve Fatih ilçeleri soylulaştırma sürecinin de ilk başlatıldığı yerlerdi. Bu dönemde özellikle ilçelerin boğaza bakan semtlerinde yaşanan bu süreç 1990'dan sonra ilçelerin bütününe yayıldı. 2005'e kadar yürütölen bu süreç daha sonra farklı bir boyut kazandı. 2005'ten itibaren TOKİ'nin yanında bakanlık ve belediyelerin de devreye girmesi ile bu süreç oldukça hızlandı. Bu kapsamda İstanbul bütünüyle bu sürece dahil edildi. Buna bağlı olarak kentin tamamı âdeta bir şantiye alanına dönüştü. Bu doğrultuda kentin içerisinde yeni bir göç hareketi yaşanmaya başladı. Zira oturduğu konut bu sürece dahil edilenler süreç bitene kadar başka semtlere taşınmak durumunda kaldı. Fakat bu sürecin tüm kente yayıldığı düşünöldüğünde kent içerisinde sürekli bir nüfus hareketinin yaşanması kaçınılmazdı. Öte yandan yapılan konutların yeni ve lüks olması fiyatlarının da artmasına yol açıyordu. Dolayısıyla mülk sahibi olanlar dışında buralarda ikâmet edenlerin geriye dönmesi çok mümkün değildi. Bu durum buralarda yapılan birçok çalışma ile ortaya konuyordu. Örneğin, bu sürecin içerisinde olan Fatih ilçesinin Sulukule ile Kadıköy ilçesinin Fikirtepe semtlerinde yapılan çalıřmalar³⁶ göstermektedir ki daha önce buralarda yaşayanların büyük bir kısmı artık buralara geri dönmeyi düşünmemektedir.

³⁵ Ali Çeker ve Rauf Belge, "İstanbul'da Kentsel Dönüşüm Kapsamında Gerçekleşen Bir Olgu: Soylulaştırma", **Türk Coğrafya Dergisi**, sayı 65, 2015, s. 78.

³⁶ a.g.e., s. 82-84.

Soylulaştırma süreci ile Türkiye’de 1950’lerde ortaya çıkan kültürel gecikmeler 1980’lerden sonra daha fazla derinleşmeye ve kalıcı bir hâle gelmeye başladı. Çünkü yönetimler ekonomik ihtiyaçlara önem vererek toplumun sosyo-kültürel ihtiyaçlarını göz ardı ettiler. Nitekim 1950-1980 arası dönemde ortaya çıkan kültürel gecikmelere karşı toplum kendi çözüm yollarını üretirken yönetimler geri planda kalmışlardı. Buna bağlı olarak bu dönemde kentlere göç edenler kent hayatı ile kendilerine göre bir uyum sağlamışlardı. Fakat 1980’den sonra yönetimlerin piyasa lehine bu süreçte aktif olarak yer almaya başlaması ile bu uyum süreci sekteye uğradı. Bu bağlamda, zaten var olan kültürel gecikmeler daha fazla derinleşti. Örneğin soylulaştırma sürecine tâbi tutulan gecekondular, toplumun kentteki ucuz konut sorununa kendince bulduğu bir çözümdü. Buna karşın gecekonduların “kentsel dönüşüm” adı altında yıkılarak bu sürece dahil edilmesi ile ucuz konut sorunu tekrar gündeme geldi. Soylulaştırmanın sonucu olarak konut fiyatlarının artması bunda en önemli etkendi. TÜİK verilerine göre, 2005 yılında İstanbul’da ilk yüzde yirmilik gelir grubunda olanların konut harcamaları gelirlerinin yüzde 37’sini oluştururken 2019 yılında bu oran yaklaşık yüzde 39’a çıkmıştı. Diğer taraftan ise beşinci yüzde yirmilik gelir grubunda olanların konut harcamaları 2005’te yüzde 28 iken 2019’da yüzde 24’e kadar düşmüştü. Dolayısıyla soylulaştırma süreci alt gelir gruplarını olumsuz bir şekilde etkilemiş ve mevcut kültürel gecikmelerin kalıcı hâle gelmesine neden olmuştur.

Türkiye’de kültürel gecikmelerin ortaya çıkmasında yönetimlerin ekonomiyi ön planda tutan kalkınmacı zihniyeti ile bunu gerçekleştiren baş vurduğu teknikçi bakış açısının rolü büyüktür. Yönetimlerin bu tutumu hem kendilerinin hem de toplumun bir kültürel gecikme yaşamasına neden olmaktadır. Zira yönetimler birtakım politikaların geliştirildiği ve uygulandığı kurumlardır ve bu haliyle yönetimlerin yaşadığı kültürel gecikmelerin toplumsal değişimdeki etkileri büyüktür. Bu açıdan toplumdaki kültürel gecikmelerden ayrı olarak yönetimlerde meydana gelen kültürel gecikmelere bakmak oluşan ve/veya oluşabilecek kültürel gecikmelerin analizinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye’deki yönetimlerin soylulaştırma politikaları buna örnek verilebilir. Buna göre 1980’den sonra kentler soylulaştırma süreci kapsamında piyasa koşullarına uygun bir biçimde yeniden inşa edilmeye başlanmışken 1990’ların ortalarından itibaren bilişim alanında yaşanan gelişmeler piyasa koşullarını yeniden düzenlemeye başlamıştı. Fakat yönetimlerin bu süreci piyasa lehine yönetmesi yeni kültürel gecikmelere neden oldu.

1990’larda bilgisayar ve internetin hayatımıza girmesiyle piyasa koşulları yeni bir döneme girmeye başladı. İnternetin sağladığı imkanlar sayesinde üretici ile tüketici fiziksel açıdan ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar sadece 1 ve 0’dan oluşan iki sayının ifade ettiği dijital bir mekânda bir araya gelerek alışveriş yapabilmekteydi. Buna bağlı olarak alışveriş için fiziksel bir mekâna ihtiyaç duyma zorunluluğu ortadan kalkıyordu. Dolayısıyla internet üzerinden dijital bir mekânda gerçekleşen online alışveriş fiziksel bir mekânda gerçekleşen geleneksel alışveriş şekline ciddi bir alternatif oluşturdu. Öte yandan fiziksel bir mekânla sınırlı olmaması sayesinde online alışveriş birçok seçeneği aynı anda sayısız insana sunabilmekteydi. Bu durum daha az maliyetle daha çok kâr elde edebilmenin de yolunu açıyordu. Bu bağlamda birçok ülkede bilişim altyapısına yoğun yatırımlar gerçekleştirildi ve online alışverişin yaygınlaştırılması sağlandı.

2000’lere doğru bütün dünyada bilişim teknolojileri yaygınlaşırken Türkiye de bu durumdan payını aldı. Buna göre Türkiye’de ilk internet kullanımı 12 Nisan 1993 tarihinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi bünyesinde kurulan bir sistem ile gerçekleşti. 1996’ya kadar İstanbul Teknik, Boğaziçi, Ege ve Bilkent üniversitelerinin bu sisteme bağlanması ile internet kullanımı yaygınlaşmaya başladı. 1997’de internet üzerinden ticaret yapılabilmesi mümkün hâle geldi. Bu yıldan itibaren alışveriş merkezlerinin de internete bağlanmasının sonucunda Türkiye online alışveriş ile tanıştı. 2000’li yılların başında Türkiye’nin ilk online alışveriş siteleri ortaya çıktı. Aynı yıllarda ise Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 10’u internet kullanıcısı hâline gelmişti.³⁷ Böylece Türkiye online alışveriş altyapısında büyük bir yol katetti.

Resim 3.7: 2000’li yıllarda Türkiye’de internet kullanımı yaygınlaşmaya başladı.
Kaynak: 24 Aralık 2000 tarihli Milliyet Gazetesi

³⁷ Türkiye’de İnternet – Wikipedia, (Çevrimiçi),
https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_internet, 04.05.2021.

Tablo 3.6: Türkiye’de Online Alışveriş Yapanlar (16-74 yaş arası)

Yıl	Alışveriş Yapanlar	Değişim (%)	Nüfusa Oran (%)	Değişim (%)
2011	4401436	-	8,4	-
2013	6390112	45,18	11,8	40,48
2015	10307281	61,30	18,4	55,93
2017	14419968	39,90	24,9	35,33
2019	20426819	41,66	34,1	36,95

Kaynak: Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmaları, TÜİK

2010'lara gelindiğinde internetten düzenli bir şekilde alışveriş yapanların sayısı artmaya devam ediyordu. Buna bağlı olarak alışveriş yapmak için çarşıya, pazara ve alışveriş merkezlerine (AVM) gitme zorunluluğu da azalıyordu. Buna karşın İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin birçok kentinde ise AVM sayısı giderek artmaktaydı. Bu durum alışverişin dijital mekâna taşınmasına karşıt bir şekilde fiziksel mekânların artması demekti. Zira yönetimlerin soylulaştırma sürecinde AVM'ler kentlere marka değeri oluşturmakta büyük bir rol oynuyordu. Ayrıca ticari ilişkilerin gerçekleştiği bir mekân olarak AVM'lerin işlevsel bir yanı vardı. Yine de yukarı belirtildiği gibi online alışverişin geleneksel alışverişten daha avantajlı olması AVM'lerin işlevini de giderek yitirmesine neden oluyordu. Bu doğrultuda, Türkiye’de yönetimlerin AVM'lere önem vermesi ile online alışveriş konusunda bir kültürel gecikme meydana geliyordu. Tabii ki Türkiye’de yönetimler online alışverişe gereken önemi verdiler. Tablo 3.6’da da bu durumun yansımaları online alışveriş yapanların oranındaki artışta görülebilir. Yine de bu dönem içinde Tablo 3.7’de görüldüğü üzere AVM sayısının artmaya devam etmesi kentlerde yeni sorunlar ortaya çıkardı. Örneğin İstanbul’da özellikle merkezdeki açık alanlara AVM ve siteler yapılması Türkiye gibi deprem ülkesi olan bir ülkede acil toplanma alanlarının azalmasına yol açtı. Öte yandan bu durum hem kent içindeki yeşil alanların azalmasına hem de kent içi trafiğin artmasına neden oldu. Zaten nüfus artış hızından kaynaklanan motorlu taşıt sayısındaki artış bir yandan otopark ihtiyacını da artırıyordu. Dolayısıyla bu alanlara AVM yerine otopark yapılsaydı kentin otopark ihtiyacı karşılanabilirdi. Ayrıca trafiğin kent içinde yoğunlaşması da önlenirdi. Fakat yönetimlerin 1980’de benimsediği yeni kalkınmacı bakış açısı ile kentlerde başlattığı soylulaştırma hareketi oluşan yeni koşullara uyum sağlamasını engelliyordu. Burada yönetimlerin kentin gelişmesi ile ekonominin gelişmesi arasında kurulan bağın giderek teknoloji tarafına yoğunlaşmasını görememesi ve kentlerde yeni sorunlara neden olan politikalara devam etmesi ile bir kültürel gecikme ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.7: Türkiye’de ve İstanbul’da AVM Sayısı

Yıl	Türkiye	Değişim (%)	İstanbul	Değişim (%)
2000	42	-	11	-
2005	88	109,52	26	136,36
2010	232	163,64	65	150,00
2015	362	56,03	117	80,00
2020	436	20,44	125	6,84

Kaynak: Türkiye Gayrimenkul Sektörü Raporları, GYODER

Yönetimlerin AVM artışına destek vermesinin tek nedeni alışveriş değildi. Zira AVM’lerin inşaatçılıktan mağazacılığa, eğlenceden kültüre kadar birçok farklı alanda ekonomik faaliyet gösteren iş kollarını bir araya getiren bir işlevi vardı. Bu bakımdan AVM’ler sadece ekonomik mübadelenin yapıldığı alışverişe indirgenemeyecek kadar geniş bir ekonomik alanın merkezinde bulunuyordu. Bu bağlamda AVM’ler istihdam konusunda da önemli bir role sahipti. Buna göre AVM sayısının artması demek aynı zamanda istihdamın artması demekti. Fakat istihdamın niteliklerine bakıldığında çoğu vasıf gerektirmeyen işlerden oluşmaktaydı. Özellikle mağaza personeli olabilmek için çok fazla nitelik gerekmiyordu. Burada genç, bakımlı ve iletişim becerisi yüksek birisi olmak personel olmak için yeterliydi.³⁸ Dolayısıyla bu durum, nüfusu artmaya devam eden Türkiye’de yönetimlerin istihdam artışını AVM’ler ile karşılamaya çalışmasına neden olmuştur.

3.2.4. İşsizlik

İstihdam sorunu Türkiye’nin nüfus ile ilişkili fakat alyapıya bağlı ortaya çıkan kültürel gecikmelerinden bir tanesidir. Buna göre, nüfusu hızla artan Türkiye’de hem miras yoluyla toprakların bölünmesi hem de tarımsal üretimde traktörlerin kullanılmaya başlanması sonucunda kırsal alanda bir işgücü fazlası oluşmuştu. Ortaya çıkan bu işgücü fazlası daha sonra İstanbul gibi iş imkanlarının çok olduğu düşünülen kentlere göç etmeye başladı. Ama kentler oluşan bu göç dalgasını emebilecek, buralara göçenleri kendi bünyesine katabilecek hızda bir değişime uğramadı. Zira Türkiye’de sanayileşme ile göç hareketleri aynı dönemde başlamıştı ve sanayileşme ile göç hızı arasında yüzde 10 gibi bir fark vardı.³⁹ Dolayısıyla bu durum kentlerde işsizlik yaratan bir kültürel gecikme yaşanmasına yol açtı.

³⁸ Gökhan Bulut ve Ezgi Kaya Hayatsever, “AVM’lerde Emek: Sınıf İçi İletişim Ekseninde Bir Değerlendirme”, **Emek Araştırma Dergisi**, cilt 9, sayı 13, 2018, s. 95-96.

³⁹ Kıray, **Kentleşme Yazıları**, s. 21.

Türkiye'nin ekonomik altyapısı tarım sektörüne dayandığı için sanayileşmedeki hamleler de 1950'ye kadar bu sektöre bağlı olarak gerçekleştirilmekteydi. Fakat gerek Marshall yardımlarıyla gelen traktörlerin kullanılmaya başlanması, gerekse 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Türkiye'nin sanayileşmesinde yeni bir döneme girildi. Bu dönemde sanayi sektörü, tarımda makineleşme ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak pazarın genişlemesi sonucu bir canlılık kazandı. Fakat bu döneme kadar yeterli sermaye birikiminin olmaması özel girişimcinin sanayi sektörüne yatırım yapmasını kısıtlamaktaydı. Bu nedenle 1950 yılında özel girişimciye kredi sağlamak amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Bu banka aracılığıyla 1950 ile 1962 arası dönemde başta tüketim sanayi olmak üzere girişimcilere yaklaşık 500 milyon TL kredi sağlandı. Kredi alanların bölgesel dağılımında büyük çoğunluğu ise ulaşım ve enerji gibi altyapı olanaklarının bolluğundan dolayı Marmara Bölgesi oluşturmaktaydı. Bu durum kaçınılmaz olarak özel sanayinin bu bölgede yoğunlaşması ile sonuçlandı.⁴⁰

Sanayileşme sürecindeki Türkiye'de sermaye sıkıntısı hızlı bir şekilde çözüldü fakat bu durum başta işsizlik olmak üzere ülkedeki birçok yapısal sorunu derinleştirdi. Çünkü yönetim liberal görüşleri gereği özel girişimciye müdahale etmedi ve bu durum özel girişimcinin ülkenin ihtiyacı olduğu alana değil de en kârlı gördüğü alana, yani tüketim alanına yatırım yapmasına neden oldu. Bu alana yatırım yapmak için çok fazla paranın gerekmemesi bunda etkiliydi.⁴¹ Buna bağlı olarak Türkiye'de beklenen büyük sanayileşme gerçekleşmedi, fakat küçük işyerlerinin sayısı hızlı bir şekilde arttı. TÜİK verilerine göre, örneğin 1950'de 79713 olan 10 kişiden az işçi çalıştıran küçük işyeri sayısı 1960'ta 120825, 1970'te 170479 ve 1980'de ise 177159 olurken aynı dönemde 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 1950'de 2618, 1960'ta 5503, 1970'te 4820 ve 1980'de ise 8710 olmuştu. Burada 1970'e kadar küçük işyerleri sayısında hızlı bir artış yaşanmışken büyük işyerleri sayısında aynı hızda bir artış gerçekleşmemişti. Öte yandan 1970-1980 arasındaki dönemde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle büyük işyerleri sayısında ciddi bir azalma yaşanmışken oransal açıdan da olsa küçük işyerleri sayısının artış hızı da yavaşlamıştı. Dolayısıyla bu durum başta İstanbul olmak üzere Türkiye'deki kentlerde işsizliğin artmasına yol açtı.

⁴⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 2001, s. 109-110.

⁴¹ Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, 1976, s. 231.

Türkiye’de sanayileşmenin piyasanın ihtiyaçlarına yönelik değil de yatırımcının ihtiyaçlarına yönelik bir şekilde gerçekleşmesi kentlerde istihdam artışının göç artışını emecek bir hızda gerçekleşmemesine neden oluyordu. Yukarıdaki verilere de bakılırsa Türkiye’de sanayinin gelişimi hızlı istihdam yaratacak şekilde büyük işyerlerinin değil daha ziyade yavaş istihdama neden olan küçük işyerlerinin artışı şeklinde olmaktadır ve küçük işyerlerinin istihdam kapasitesinin düşük olması buralardaki iş olanaklarını da hemen tüketmekteydi. Zaten kente göç eden emeğin tamamen homojen olmaması da buralarda çalışabilecek nüfusu belirli bir seviyede tutmaktaydı. Zira bu işyerlerinde çalışabilmek için bazı konularda bilgili olmak gerekmektedir ve kırdan göç eden nüfusun çoğunluğunun bildiği sadece toprak işleriydi. Buna bağlı olarak işgücü talebinin azlığından dolayı iş bulamayan ya da vasıfsız olduğu için işe giremeyen bir işgücü fazlası açığa çıktı. Bu durum kentlerde seyyar satıcılık veya işportacılık gibi insanların işçi-işveren ilişkisi içinde çalışmadığı marjinal sektörlerin artmasına neden oldu. Birer tampon mekanizma olarak işlev gören bu tür sektörler çok değişkendi ve burada çalışanlar küçük fırsatları bile değerlendirme çabasındaydı. Dolayısıyla marjinal sektörlerde çalışan insanlarda belli bir sınıf bilinci oluşmamaktaydı. Ayrıca çoğunluğu kırdan göçenlerin oluşturduğu bu grup, kendisini geldiği köyle kıyasladığı için “görelî yoksulluk” durumu da söz konusu olmuyordu.⁴² Bu, gecekondulaşma ile bağlantılı olarak Türkiye’nin geri kalmışlığını kısır döngüye sokan başka bir durumdu.

3.2.5. Yoksulluk ve Sosyal Güvencesizlik

Türkiye’de ortaya çıkan kültürel gecikmeler gelirlerin yeteri kadar artmamasına da neden olmaktadır. Buna göre hem gecekondulaşmanın kira baskısını azaltması hem de istihdamın nüfus artış hızından yavaş olması nedeniyle marjinal sektörlerin artması elde edilen geliri azaltıyordu. Bu durum İstanbul özelinde Tablo 3.8’de de görülebilir. Fakat bu durum milli gelirde bir artışın olmadığı anlamına gelmiyordu. Buradaki esas sorun hızlı nüfus artışıydı ve aynı hızda bir istihdamın yaratılamaması bu sorunu ortaya çıkarıyordu. Öte yandan gelir dağılımındaki eşitsizlik de bu durumu pekiştirmekteydi. Zira 1950 yılında yaratılan toplam değerden emeğin aldığı pay 100 Lira ise sermayenin payı 178 Lira civarındaydı. Buna karşın 1968 yılına gelindiğinde emeğin payı sabitken sermayenin payı 377 Lira seviyesine ulaşmıştı.⁴³

⁴² İlhan Tekeli, **Bağımlı Kentleşme**, Mimarlar Odası Yayınları, 1977, s. 61-62.

⁴³ Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, s. 232.

Tablo 3.8: Türkiye’de Kişi Başı Gelir ve İstanbul TÜFE Değerleri

Yıl	Kişi Başı Gelir (\$) ^a	Değişim (%)	İstanbul TÜFE ^b	Değişim (%)
1960	509,42	-	87	-
1970	489,93	-3,83	143	64,37
1980	1564,24	219,28	2608	1723,78
1990	2794,35	78,64	123632	4640,49
2000	4337,47	55,22	43927564	35430,90
2010	10742,77	147,67	237055276	439,65
2020	8538,16	-20,52	614583298,3	159,26

Kaynak: a) Dünya Bankası; b) İstanbul Ticaret Odası (1963=100)

Gelir dağılımının adaletsiz olması özellikle alt gelir grubunda bulunan yoksulları çoğu konuda risklere karşı savunmasız kılıyordu. Gelirlerin düşük olması oluşabilecek zararların karşılanmasında birtakım zorluklar çıkarabilirdi. Nitekim bu durum en çok sağlık konusunda kendisini göstermektedir. Elde edilen geliri artırmanın başlıca yolu çok çalışmaktır ve bu da ancak ne kadar sağlıklı olunabilirse o kadar mümkündür. Öte yandan elde edilen gelir de sağlığı korumanın bir teminatıdır. Bu bakımdan gelir ile sağlık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Bu açıdan yoksullar sağlık konusunda oldukça dezavantajlı bir gruptur. Buna göre gerek yaşadıkları gecekondu mahallelerindeki kötü çevre koşulları gerekse bu koşulların getirdiği yaşam tarzı yoksul insanların sağlığını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yönetimlerin piyasa lehine aldığı tavır da bu durumu yoksullar aleyhine pekiştirmiştir. Her ne kadar Türkiye’de yönetimlerin benimsediği kalkıncı anlayışın temel amacı insanların sağlıklı ve güvenli şekilde yaşamalarını sağlamaksa da Türkiye’de bu anlayışın sadece ekonomik gelişime indirgenmesi bu amacın gerçekleşmemesine yol açmıştır. Bu durum ister istemez yoksulların sağlığa olan bakışını da etkilemiştir. Yoksul insanların dezavantajlı bir konumda bulunmaları onlarda zamanla vazgeçmişlik, umursamazlık, sorumsuzluk, plansızlık ve en sonunda günü birlik yaşama şeklinde davranış kalıplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁴ Bu bağlamda Türkiye’de ortaya çıkan kültürel gecikmeler ile sağlık arasında bir ilişki söz konusudur. Nüfus ile sağlık arasındaki ilişki yukarıda analiz edilmişti. Bu noktada, yine nüfusla bağlantılı bir şekilde, altyapıdan kaynaklanan sağlık sorunları da COVID-19 pandemisi üzerinden analiz edilebilir. Böylece hangi altyapı sorunlarının salgının yayılımını etkilediği gösterilebilir.

⁴⁴ Burhan Baloglu, “Sağlık ve Sosyal Sınıflar”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı 31, 2005, s. 153.

Türkiye’de 11 Mart 2020 tarihinde ilk vakanın tespit edilmesinden kısa bir süre sonra hastalık bütün ülkeye yayıldı. Burada hastalığın yayılmasındaki faktörlerden biri kentlerdeki nüfus yoğunluğunun fazla olmasıydı. Bir diğer faktörse kentlerdeki yüksek nüfus hareketliliği idi. Kentlerdeki nüfus hareketliliğini artıran başlıca faktörse çalışan nüfusun meydana getirdiği ulaşım trafiği idi. Özellikle İstanbul gibi nüfusu yoğun olan kentlerde hareketliliğin yoğun olması salgının yayılım hızını artıran bir etkiye sahipti. Bu bağlamda hem hastalığın yayılım hızını azaltmak hem de ekonomik faaliyetlerin durmasını önlemek amacıyla “uzaktan çalışma” yaygınlaştırıldı. Fiziksel mekânlarda gerçekleştirilen işlerin dijital mekânlara taşınarak gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan uzaktan çalışma ile insanlar fiziksel açıdan daha az etkileşime girmekte ve hastalığa yakalanma riskini de azaltmaktaydı. Bu bağlamda uzaktan çalışmanın yaygınlaşması ile Türkiye’de pandemi öncesi yüzde 14 olan uzaktan çalışma oranı pandemi sonrası yüzde 68’e kadar çıktı.⁴⁵ Böylece insanların sağlık ve güvenliği koruma altına alınarak ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi sağlandı.

Her ne kadar uzaktan çalışma yaygınlaşsa da işlerin tamamı uzaktan çalışmaya uygun değildi. Özellikle fabrikalarda çalışan mavi yakalı işçiler ile hizmet sektöründe çalışan servis elemanları veya mağaza personelleri gibi insanlarla yüz yüze iletişimde olan işçilerin uzaktan çalışmasına imkan yoktu. Yani bu işçilerin çalışmak için fiziksel bir mekâna ihtiyacı vardı. Dolayısıyla bu işçilerin çalışabilmesi için bir yerden bir yere gitmesi zorunluydu. İstanbul gibi nüfusun yoğun olduğu bir kentte bu yer değiştirme durumu daha yoğun yaşanmaktaydı. Bu nedenle İstanbul’da bu tür işlerde çalışanların hastalığa yakalanma riski çok yüksekti. Fakat bu işlerde çalışanların daha çok alt gelir grubunda olması onları mevcut risklere rağmen çalışmak zorunda bırakmaktaydı.

Tablo 3.9: İstanbul ilçelerinin “Evde Kal” kampanyasına katılımı ve gelir sıraları

En Çok Katılanlar ^a	Ortalama Gelir Sırası ^b	En Az Katılanlar	Ortalama Gelir Sırası
Beşiktaş	1	Sultanbeyli	37
Kadıköy	2	Sancaktepe	33
Bakırköy	3	Esenyurt	30
Şişli	4	Pendik	29
Üsküdar	6	Bağcılar	28
Ataşehir	8	Beykoz	18
Fatih	10		

Kaynak: a) "Evde Kal" Araştırması, Veloxity; b) Mahallem İstanbul Projesi, İstanbul Üniversitesi

⁴⁵ Elif Bilginoğlu, “Covid-19 Pandemisi Sırasında Uzaktan Çalışmanın Artan Önemi: Bilinen Yanlıklar ve Doğruları”, **Çalışma ve Toplum**, cilt 2, sayı 69, 2021, s. 1121.

Gelir seviyesi düşük insanların uzaktan çalışmaya imkan vermeyen mesleklerde çalışması onları salgın gibi bir riske karşı oldukça savunmasız bir duruma sokuyordu. Öte yandan yönetimlerin salgının risklerine karşı gerekli maddi yardımları yapmaması da bu durumu pekiştiriyordu. Zira bir çalışmaya göre⁴⁶ Türkiye’de açıklanan pandemi yardımlarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı sadece yüzde ikiydi ve bu oran diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktü. Dolayısıyla bu, düşük gelirli insanların çalışmasını zorunlu kılıyordu. Bu durum en çok İstanbul’da kendisini göstermekteydi. Buna göre Tablo 3.9’da pandemi süresince yapılan “Evde Kal” kampanyasına en çok katılımın olduğu ilçelerin aynı zamanda ortalama gelir seviyesinin en yüksek olduğu ilçeler olduğu görülürken en az katılımın olduğu ilçelerin ise ortalama gelir seviyesinin en az olduğu ilçeler olduğu görülmektedir. Burada gelir seviyesi nüfus hareketliliğinin kontrol edilmesinde olumlu ya da olumsuz bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan gelir seviyesinin düşük olması insanların alınan salgın tedbirlerine uymalarını önleyen bir kültürel gecikme meydana getirmiştir.

İstanbul’da nüfus artış hızından yavaş bir sanayileşmenin gerçekleşmesi oluşan istihdam açığından dolayı gelirleri düşürmüş ve bu da düşük gelirli insanların meydana gelen değişimlere uyum sağlamasını zorlaştıran bir durum ortaya çıkarmıştır. Nitekim düşük gelirli olan insanlar mevcut koşullara uyum sağlayabilmek amacıyla birtakım yeni davranış kalıpları geliştirmişler ve bu kalıplar da zamanla yeni bir zihniyet hâline gelmiştir. Diğer taraftan oluşan yeni zihniyet insanların gelir seviyelerini artırmalarını baskılayan bir durum yaratmıştır. Gecekondulaşmanın kira baskısını azaltması nedeni ile geliri artıracak bir eylemde bulunulmaması bunun bir örneğidir. Dolayısıyla altyapı ile beraber zihniyet de insanların gelir seviyesini etkiler. Çünkü insanların bir şeylere attettikleri anlam, değer ve önem eylemlerini de şekillendirir. Bir toplumun zihniyeti ise o toplumun yaşam tarzında kendisini dışa vurur. Bu bağlamda bir toplumun yaşam tarzına bakılarak o toplumun genel yapısı hakkında bir izlenim edinilebilir. Bu açıdan yaşam tarzı, sosyoloji için yapısal sorunların incelenebileceği “kültürel” bir araştırma zemini sunmaktadır. Bir toplumda “kültür” olarak manevi kültürünün yansıması olan yaşam tarzı, maddi kültürü oluşturan “süperorganizma” olarak nüfus ile “sosyal miras” olarak altyapı arasındaki ilişkinin analiz edilmesindeki son aşamadır.

⁴⁶ DİSK ve Genel-İş, **COVID-19 Salgını ve Sosyal Koruma Raporu**, 2020, s. 2.

3.3. YAŞAM TARZINA BAĞLI KÜLTÜREL GECİKMELER

Buraya kadar kent içerisinde nüfus toplumun “süperorganizma” katmanı, altyapı ise “sosyal miras” katmanı bağlamında değerlendirildi. Son aşamada ise yaşam tarzı toplumun “kültür” katmanına karşılık gelmektedir. Buna göre yaşam tarzı, insanların herhangi bir düzen içerisinde belirli tutum, davranış ve alışkanlıklara bağlı olarak hem fiziksel hem de sosyal açıdan gerçekleştirdikleri eylemlerin tümünü ifade etmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla yaşam tarzı, hem nüfus gibi biyolojik temelli bir katmanda hem de altyapı gibi ekonomik organizasyonu düzenleyen bir katmanda etkili olması bakımından tıpkı kültür gibi oldukça kapsayıcı bir özelliğe sahiptir.

Yaşam tarzı kavramını sosyolojide ilk olarak Max Weber kullanmıştır. Kavramı sosyal tabakalaşma çerçevesinde statü belirleyici bir faktör olarak ele alan Weber’e göre, statü grubu üyeleri tarafından beklenen yaşam tarzı genellikle ekonomik olarak belirlenmektedir.⁴⁸ Bu açıdan Weber’in yaşam tarzı yaklaşımı Marx’ın altyapı-üstyapı ilişkisine benzemektedir. Yani belirli bir yaşam tarzı daha çok ekonomik bir altyapıya bağlı olarak şekillenmektedir. Nitekim feodal sistemin hâkim olduğu toplumda feodal yaşam tarzı, kapitalist sistemin hâkim olduğu toplumda ise kapitalist yaşam tarzı açığa çıkmaktadır.

Belli bir yaşam tarzı içerisinde gerçekleştirilen eylemlerin tıpkı kültürde olduğu gibi hem maddi hem de maddi olmayan iki farklı yönü vardır. İnsanların bir şeye atfettiği anlam, değer ve önemdeki farklılıklar aynı zamanda yaşam tarzında da bazı farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum kültürün farklılıkları öne çıkaran özelliği ile uyumludur. Fakat buradan yaşam tarzında ortaya çıkan farklılıklara bağlı olarak birtakım sosyolojik genellemeler yapılamacağı sonucu çıkarılamaz. Zira gerçekleşen eylemler kadar gerçekleşmeyen eylemler de sosyolojinin konusudur. Bu açıdan toplumsal bir eylem, gerçekleşip gerçekleşmediği ölçüde değil bizzat toplumsal bir eylem olması bakımından sosyolojiktir.⁴⁹ Dolayısıyla belli bir yaşam tarzını ortaya çıkaran maddi ve maddi olmayan koşulların yanında herhangi bir yaşam tarzını ortaya çıkaramayan durumlar da sosyolojik analize değerlidir.

⁴⁷ Beğlü Eke, “Yaşam Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, sayı 18, 1980, s. 95.

⁴⁸ Max Weber, **Ekonomi ve Toplum II**, Yarın Yayınları, 2012, s. 300.

⁴⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İçtimaiyat**, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947, s. 97.

Türkiye'nin kentleşme süreci kültürel gecikmeye bağlı olarak gerçekleştiği için bu durum kendisini birebir yaşam tarzındaki gelişmelerde de göstermiştir. Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye gibi geç kapitalistleşen toplumlarda kırdan kente göçenlerin kent ile bütünleşemedikleri görülmektedir. Kent sosyolojik açıdan oldukça değişken bir olgu olduğuna göre bütünleşmeyi engelleyen durumların ortaya çıkarılması gerekmektedir.⁵⁰ Bu açıdan, kentlerdeki bütünleşme sorunlarının kaynağı olarak nüfus ve altyapıya bağlı gerçekleşen kültürel gecikmelerin yaşam tarzları üzerindeki etkisi analiz edilmelidir.

3.3.1. Köylülük ve Ağalık

II. Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılında Türkiye nüfusunun oldukça büyük bir kısmı köylerde yaşamaktaydı. Buna bağlı olarak Türkiye'de yaygın olan yaşam tarzı köylülüktü. Geçimini topraktan sağlayan köylülerin gerek iklim şartlarına bağlı olması gerekse saban ve çift gibi yavaş teknolojileri kullanması nedeniyle yaşam tarzlarında durağanlık ve kadercilik zihniyetleri baskındı. Ayrıca geçimini sağlaması bakımından köylü için toprağın büyük bir önemi vardı. En başta toprak, köylünün yaşamını devam ettirmesinin bir teminatıydı. Zira hem topraktan çıkanlar ile bir gelir elde ediyor, hem de elde ettiği geliri tekrar toprağa yatırarak gelirinin sürekliliğini sağlıyordu. Fakat bu durum sermayenin yerinde kalmasına neden oluyordu. Dolayısıyla köylü, hâl ve tavrı ile toprağa bağlı, mal varlığı ile toprağa dayalı bir insandı.⁵¹

Toprağın köylüler için bu derece önemli olması toprak üzerinden ortaya çıkan mülkiyet ilişkilerinin de köylü yaşam tarzını etkilemesine neden olmuştur. Bu noktada köylerde üç çeşit mülkiyet ilişkisi söz konusudur; belli bir soy üzerinden miras yoluyla toprağın mülkiyet hakkını elinde bulunduran beylerin olduğu patrimoniyal (*feodal* veya *derebey*) mülkiyet, devlete ait araziye işleyen köylünün elde ettiği gelirin bir kısmını görevli bir memura vergi olarak ödediği prebendal (*arpalık*) mülkiyet ve hukukî olarak toprağın alınıp satılabilen bir meta hâline geldiği merkantil mülkiyet. Bu üç mülkiyet ilişkisi arasında evrimsel bir gelişim süreci yoktur. Dolayısıyla üç mülkiyet ilişkisi de aynı anda var olabilir. Burada önemli olan bu ilişkilerin nasıl uygulandığıdır. Örneğin merkantil ilişkide mülk sahibi ister üretimi ıslah eder, isterse sadece kârını düşünür.⁵²

⁵⁰ Kıray, **Kentleşme Yazıları**, s. 92.

⁵¹ Sabri Ülgener, **Makaleler**, Derin Yayınları, 2006, s. 257.

⁵² Eric R. Wolf, **Köylüler**, İmge Kitabevi, 2000, s. 88-95.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de özellikle doğu ve güneydoğu illerinde toprak ağalığına dayalı bir mülkiyet ilişkisi söz konusuydu. Cumhuriyet’e kadar çeşitli yollarla bölgedeki topraklara sahip olan büyük aşiretler bu bölgelerde feodal bir sistem kurmuşlardı. Bu sistem içerisinde köylü ile ağa arasındaki ilişkiler de belirli kurallara tâbiydi. Buna göre köylü ağanın toprağını işler, ağaya vergi öder ve hatta ağanın bütün angarya işlerini yapardı. Bunun karşılığında ise ağa köylünün güvenliğini sağlardı. Bu bakımdan ağa ile köylü arasında bir patronaj ilişkisi söz konusuydu. Yine de bu ilişki köylü aleyhine eşitsiz bir ilişkiydi ve bu durum tarım üretimine olumsuz yansıyordu. Bu noktada devlet bu eşitsizliği ortadan kaldırarak tarım üretimini artırmayı amaçladı. Bunun için devlet yardımıyla köylülerin ağalardan toprak satın alması sağlandı. Fakat toprak satın alan köylülerin toprağı işletebilecekleri yeterli sermayesi bulunmuyordu. Dolayısıyla ağadan borç almak durumunda kalan köylüler tekrar ağaya bağımlı oldu. Ortakçılık içerisinde kendisini gösteren bu yeni durumda köylüler üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için ağaya borçlandı. Nüfusun az toprağın çok olduğu yerlerde her iki tarafa da yetecek kadar gelir elde edildiği için buralarda ortakçılık sürdürüldü. Fakat nüfusun çok toprağın az olduğu yerlerde yeteri kadar gelir elde edilemediği için köylü borcunu ödeyemez duruma geldi ve zamanla tekrar yoksullaşarak tekrar ağanın kölesi hâline geldi.⁵³

Köyde görülen bu mülkiyet ilişkileri köylü aile yapısına da yansımıştı. Ataerkil bir yapıya sahip olan köylü aileler içerisinde belli bir hiyerarşi vardı. Buna göre yaşlı gençten, erkek kadından, evli bekârdan daha yüksek bir statüye sahipti. Bu bakımdan en yüksek statüde ailenin yaşlı erkekleri bulunuyordu. Aile içi hiyerarşide en üstte olan yaşlılar bir yandan başta üretim olmak üzere ailedeki bütün işlevleri denetlerken diğer yandan ailedeki gelir akışından da sorumluydular. Bu noktada köylü ailelerdeki gelir akışı gençlerden yaşlılara doğruydı. Dolayısıyla tıpkı ağa ile köylü ilişkisinde olduğu gibi aile içerisinde de yaşlı ile genç arasında bir patronaj ilişkisi söz konusuydu. Fakat bu ilişkiler gerek sağlık yatırımlarına bağlı olarak ortalama ömrün uzamasından dolayı genç ile yaşlılar arasındaki aile içi gerilimlerin artması gerekse tarımdaki makineleşme ile işsizliğin artması yüzünden bozuldu ve bu, kente göçü tetikleyen bir etki yarattı.⁵⁴

⁵³ İsmail Hüsrev Tokin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, 1990, s. 176-188.

⁵⁴ Özbay, **Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus**, s. 43-47.

3.3.2. Sahte Kentlilik

Göç ederek kırdan kente gelen köylüler topraktan da kopmuş oldular. Köylü için yaşam güvenliğinin sigortası demek olan topraktan kopmak yıkıcı bir etki bıraktı. Bu bakımdan kente göçen köylülerde bir güvenlik boşluğu oluştu. Fakat güvenlik duygusu kente uyum sağlamak için en önemli duyguydu. Buna bağlı olarak güvenlik ihtiyacını karşılamak amacıyla köylüler tarafından çeşitli tampon mekanizmalar geliştirildi. Bu mekanizmalardan ilki gecekonduydur. Toprağa bağlı olarak yaşayan köylü için konut sahibi olmanın köyde toprak sahibi olmaktan çok da farkı yoktu. Fakat gecekonduların başkasının toprağı üzerinde izinsiz bir şekilde yapılması ve her an yıkılma tehlikesinin olması mevcut güvenlik boşluğunu daha da büyüttü. Bu noktada aynı köyden gelmiş aileler ile kurulan hemşehrlik ilişkileri devreye girdi. Hemşehrlik ilişkileri içerisinde göçmenler hem kentteki illegal mülkiyet hakları için birlikte mücadele ediyor hem de diğer hemşehrlerinin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ama bu durum kentlerde göçmenlerin köydeki statülerine dayanan belli bir tabakalaşmanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu bağlamda, gecekondu bölgelerinde etnik ve dinsel açıdan olduğu kadar eğitim, meslek ve gelir açısından da belli farklılaşmalar yaşandı.⁵⁵ Dolayısıyla kent içinde küçük yeni köyler ortaya çıkmaya başladı. Bu durum da birçok kent için zamanla köy yakıştırması yapılmasına yol açtı.

Resim 3.8: Gecekonduya yaşayanlar kendilerine özgü bir yaşam tarzına sahipti.

Kaynak: 22 Mayıs 1955 tarihli Milliyet Gazetesi

⁵⁵ Kiray, *Kentleşme Yazıları*, s. 101-102.

Her ne kadar kente göçenler geldikleri yer olan köy ile özdeşleştirilseler de bu tam olarak doğru değildi. Çünkü köyü ve köylülüğü belirleyen başlıca unsur topraktı ve bu insanların toprak ile ilişkisi kopmuştu. Fakat toprağa olan bağları asla kopmadı. Göç sadece köylü ile toprak arasındaki ilişki şeklini değiştirdi ve gecekondulaşma ile kendisini gösterdi. Fakat toprak köylü için aynı zamanda bir geçim kaynağıydı. Toprak üzerinden gelir elde eden köylülerin üretimden uzak kalması ekonomik durumlarını da zora sokuyordu. Zaten göç edilmesinin nedenlerinden birisi de tarımda makineleşmeye bağlı olarak artan işsizlikti. Fakat iş bulma umuduyla kentlere göç edenler kentlerde yeterli sanayileşmenin olmamasından dolayı yine üretim dışında kaldılar. Buna bağlı olarak üretim dışında kalan bu göçmen işgücü bir tampon mekanizma olarak marjinal sektörlere yöneldi. Bu sektörler uzmanlaşmamış, örgütsüz ve bu yüzden de sayısı tam bilinmeyen işlerden oluşmaktaydı. Bu nedenle marjinal sektörlerde çalışabilmek için işçi ile işveren ilişkisinden farklı yollar gerekiyordu.⁵⁶ Burada da gecekonduda olduğu gibi hemşehrilik ilişkileri devreye giriyordu. Kente yeni gelen göçmen hemşehrilerinin yardımıyla ya kendi sermayesi ile bir işe başlıyor ya da köydeki ortakçılığa benzer bir şekilde bir dükkandan aldığı malı satarak elde ettiği kârı mal sahibi ile bölüşüyordu. Bu durumda köyde ağanın baskın olduğu patronaj ilişkisi kentte yerini hemşehrilerin baskın olduğu bir patronaj ilişkisine bırakıyordu. Bu bağlamda hemşehrilik ilişkileri, hemşehri dernekleri üzerinden kentlerde örgütlendi. Hemşehri dernekleri göçmenlerin hem kente uyum sağlamasına yardımcı oluyor hem de köyle olan bağı koruyarak bir anlamda köye olan sadâkati sürdürüyordu.⁵⁷ Dolayısıyla artan göç hızına bağlı olarak kentlerdeki hemşehri derneklerinin sayısı da hızla arttı. Örneğin yapılan bir çalışmaya göre⁵⁸ İstanbul'da 1955'de yaklaşık 662 bin olan göçmen nüfus on yıl sonra yaklaşık 70'lik bir artışla bir milyon 125 bin olurken aynı dönemde 15 olan hemşehri derneği sayısı yaklaşık yüzde 145'lik bir artışla 37'ye çıkmıştı. Yani hemşehri derneklerinin sayısındaki artış göçmen sayısındaki artıştan neredeyse iki kat daha hızlı bir şekilde gerçekleşmişti.

⁵⁶ a.g.e., s. 123.

⁵⁷ Burcu Altıparmak, "Hemşehri Derneklerinin Kente Uyum Sürecine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt 4, sayı 5, 2015, s. 450.

⁵⁸ Ayça Kurdoğlu, "Kentleşme Sürecinde Hemşehri Dernekleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, 1989, s. 49.

Gecekondulaşma, hemşehrilik ve marjinal sektörler kentlere göç eden köylülerin kentli yaşam tarzına uyum sağlayamamasından ortaya çıkmıştı. Zira köyden göçmeleri nedeniyle köylülerin kentlerde kendi yaşam tarzınlarını sürdürmeleri mümkün değildi. Bu durum göçmenlerin kentlerde, kimi zaman köylü yaşam tarzına kimi zaman ise kentli yaşam tarzına göre hareket ettiği amorf ilişkiler ortaya çıkarttı. Mübeccel Kıray giderek kentin parçası hâline gelen bu ilişkileri “sahte kentlilik” yapılaşmayı ise “sahte kentleşme” şeklinde tanımlamıştır. Kıray’a göre sanayileşmenin yavaş gerçekleşmesi, paragrafın başında geçen üç tampon mekanizmayı da köylülükten kentliliğe bir geçiş formundan çıkararak kalıcı bir hâle getirmiştir.⁵⁹ Buna bağlı olarak kentlerde, kentli yaşam tarzı ile köyden kente göçenlerin kente uyum sağlayamamasından doğan sahte kentli yaşam tarzı şeklinde iki yaşam tarzından söz edilebilir. Kentlerde aynı anda iki yaşam tarzının bir arada bulunması ise kültürel gecikmelerin bir sonucudur.

3.3.3. Kimlik Çatışması

Kentlerde iki farklı yaşam tarzının bir arada bulunması, sosyolojideki kentleşme kuramlarının aksine, kırsaldaki cemaat (*gemeinschaft*) yaşam tarzının kentlerde devam etmesine yol açmıştır. Çünkü kente yeni gelen göçmenler, hiçbir yeri bilmediği ve hiç kimseyi tanımadığı için ancak söz konusu ilişkiler üzerinden kente dâhil olmuştur. Bu durum, farklı akrabalık ve hemşehri ilişkilerine bağlı olarak kent içerisinde farklı demografik yapıya sahip nüfusların belli alanlarda toplanmasına neden olmuştur.⁶⁰ Bu açıdan İstanbul başta olmak üzere kentlerde farklı demografik yapıların belli alanlarda toplanması ile kent içerisinde birbirinden izole yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda kentler nüfus açısından oldukça heterojen bir yapıya bürünmüştür. Fakat bu heterojen yapıyı oluşturan nüfusların kendi içlerinde patronaj ilişkilerine dayalı kapalı ilişki şeklini sürdürmeleri kent hayatını meydana getiren cemiyet (*gesellschaft*) yaşam tarzının ortaya çıkmasını engellemiştir. Zira cemiyet yaşam tarzının ortaya çıkması ancak farklı nüfus gruplarının birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirmesi ile mümkündür. Ancak bu sayede kentlerde yaşayan farklı grupların ortak bir paydada iletişim kurması sağlanabilir. Buna karşın her grubun kendi içine kapanması, her grubun diğerlerine karşı korumacı ve dışlayıcı bir tavır takınması ile sonuçlanmıştır.

⁵⁹ Kıray, *Kentleşme Yazıları*, s. 99.

⁶⁰ Mustafa Şen, *Türkiye’de Gecekondu* 50. Yılı, Ekonomi Forumu, 1996, s. 7.

Kültürel gecikmelere bağılı olarak kentlerde ortaya çıkan iki farklı yaşam tarzının kent hayatında çatışmaları beraberinde getirmesi kaçınılmazdı. Bu yaşam tarzlarının köy-kent karşıtlığı üzerinden kurulması meydana gelen çatışmaların da bu karşıtlıkları oluşturan kimlikler üzerinden gerçekleşmesine neden oldu. Nitekim kentlere göçlerin artması ile kentli nüfus kentin köylüler tarafından “işgal edildiğini” savundular. Buna karşın kente göçenler ise kentliler tarafından “dışlandıklarını” söylüyorlardı. Diğer bir yandan da yönetimlerin kentli nüfusun lehine görünen gecekondu yıkımları gibi bazı uygulamalarda bulunması kentlere göç edenlerin bu düşüncelerini güçlendiriyordu. Bu bakımdan köylü ve kentli kimlikleri yönetimlerin uygulamalarından da etkileniyordu. Nitekim yönetimlerin 1980’lere kadar bu konularda net bir politika uygulamaması bu kimliklerin sürekli çatışmasını pekiştirdi. Bir yandan gecekondu yıkımları ile kentli nüfusun desteğini alan yönetimler diğer yandan çıkarılan imar afları ile göçen nüfusun desteğini alıyordu. Bu noktada siyasi partiler kentteki bu farklı kimliklerin kendilerini ifade edebileceği bir ortam sunmaya başladı. Zira 1970’lere gelindiğinde nüfus artışı ile beraber kentlerdeki seçmen sayısı da artmıştı. Siyasi partiler bu grupları yönetimler içerisinde temsil ederek onların problemlerini çözmeye çalışıyordu. Buna bağılı olarak akrabalık ve hemşehrilikten sonra siyasi partilerle bu gruplar arasında yeni bir patronaj ilişkisi ortaya çıktı. Siyasi partilerin patronajı ise kendinden önceki diğer patronajların üzerine eklenerek etki alanını genişletti. Böylece kırsal alanlardan göç edenler artık sadece göç ettikleri mahalli alanlarda değil ülkenin tamamında söz sahibi olabildi.⁶¹

Siyasi partiler temsil ettikleri gruplar için oldukça cazip fırsatlar sunan bir geçim kapısı hâline geldiler. Öyle ki hiçbir bilgisi ve tecrübesi olmayanlar dahi sırf akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri sayesinde resmî kurumlarda görev almaya başladı. Bu durum devletin büyüyerek hantallaşmasına ve temel işlevlerini bile yerine getirememesine neden oldu. Ayrıca her devlet kurumu da belli gruplar tarafından bölüşülmüştü. Bunun sonucunda ise devlet kurumları arasında bir rekabet yaşanmaya başladı. Bu bağlamda artık yönetimler en ufak sorunları bile çözemez duruma geldi. Buna bağılı olarak siyasi partiler kısa sürede işlevini kaybetti. Dolayısıyla yeniden bir patronaj ilişkisine ihtiyaç duyuldu. İşte bu noktada, yeni liberal ekonomiye geçişle birlikte siyasi partilerde yeni bir ilişki şekli olarak mali açıdan zengin tarikatlar etkin olmaya başladı.⁶²

⁶¹ Kıray, **Kentleşme Yazıları**, s. 186.

⁶² a.g.e., s. 186.

Tarikatlar özünde maddi dünyayı göz ardı ederek manevi dünyaya odaklanan ve manevi dünyayı da bir dinin pratikleri ile yaşayan cemaatlerdi. Her tarikat benimsediği dini pratikleri yaşamak ve yaşatmak için medrese, mescit ve vakıflar kurmuştu. Buna bağlı olarak tarikatlar özünde bir dini işleve sahipti. Fakat 1950’lerde kentlere göçün hızlanması ile tarikatların işlevi değişti ve birçok tarikat birer sivil toplum örgütü gibi çalışmaya başladı.⁶³ Buna göre yukarıda bahsedilen kültürel gecikmelerin oluşturduğu birçok boşluğu tarikatlar doldurdu. Yönetimlerin çözmekte zorluk yaşadığı iş, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda tarikatlar kurdukları şirket ve okullar ile çözümler sundular ve böylece birer kısmî yönetim hâline geldiler. Bu durumda tarikatların siyasallaşması da kaçınılmazdı. Nitekim bu tarikatlar siyasi partilere entegre olarak yeni bir patronaj ilişkisinin ortaya çıkmasına neden oldu. Özellikle 1980’de serbest piyasa ekonomisine geçiş tarikatların siyasette güçlenmesini sağladı. Zira yönetimlerin birçok konuyu özel sektöre devretmesi, şirketleşen tarikatların ekonomik kimlikleriyle bu konularda söz sahibi olmasının önünü açtı. Böylece tarikatlar, dini kimliklerinin dışında edindikleri ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel kimlikler ile etki alanlarını genişlettiler.

1990’lara gelindiğinde tarikatlar, siyasetle ilişkisindeki ilk meyveleri toplamaya başladı. Bu yıllara kadar oldukça az bir etkiye sahip olan dinî muhafazakâr partiler, bu yıllardan sonra etkilerini artırdılar. Özellikle burada, bu ideolojinin öncülüğünü yapan Necmettin Erbakan’ın başında olduğu Refah Partisi başı çekti. Nitekim 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde Refah Partisi İstanbul başta olmak üzere 28 ilde birinci parti oldu. Böylece tarikatların yönetimlere doğrudan katılmasının yolu açıldı. Bu durum, tarikatların beklentileri doğrultusunda kent politikalarının geliştirilmesine neden oldu. Örneğin İstanbul’da Ayasofya’nın ibadete açılması, Taksim Meydanı’na cami inşası ve İstanbul surlarının yıkılması gibi projeler bu dönemde gündeme geldi. Onlara göre İstanbul’un Batılı kimliğinden tamamen kurtulması ve İslamî bir kimliğe kavuşması gerekiyordu. Fakat bu durum kentteki seküler kesim için cumhuriyetin temel ilkelerine karşı bir saldırı olarak yorumlandı.⁶⁴ Buna karşın muhafazakâr kesim açısından kentin İslamî bir kimliğe kavuşması Batı’nın tamamen reddedilmesi demek değildi. Nitekim bu dönemde yapılan AVM ve rezidanslar bunun en net göstergesiydi.

⁶³ İshak Torun, “Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 9, sayı 17, 2020, s. 84.

⁶⁴ Ayfer Bartu, “Eski Mahallelerin Sahibi Kim?”, **İstanbul**, Haz. Çağlar Keyder, Metis, 2013, s. 55.

Tarikatların zamanla elde ettiği imtiyazlarda ekonomik faktörler oldukça etkili olmuştu. Bu durum ekonomik ve İslamî söylemlerin birbirine eklemelenmesine neden oldu. Bu bağlamda maddiyatta değil maneviyata odaklanan geleneksel İslamî anlayışa karşıt bir şekilde maddiyata önem veren bir İslamî anlayış ortaya çıktı. Bazı yazarların “Piyasa İslamı” olarak adlandırdığı bu anlayışta amaç bir devleti İslamî ilkelere göre yönetmekten öte tıpkı bir şirket gibi yönetmektir. Burada İslam, yapılanlar için sadece toplumsal bir meşruiyet zemini sağlıyordu. Yine de bu açıdan oldukça önemli bir işlevi vardı.⁶⁵ Fakat Türkiye’de seküler kesim bu ilişkiyi tam olarak kavrayamadı. Buna göre bu kesim konuyu sadece dine indirgeyerek konunun ekonomik boyutunu göz ardı etti. Böylece köylü-kentli çatışması yeni bir aşama kaydederek dindar-seküler şeklinde bir çatışmaya dönüştü ve bu çatışma günümüze kadar devam etti.

⁶⁵ Patrick Haenni, **Piyasa İslamı**, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011, s. 18.

SONUÇ

Günümüzde Türkiye’de toplumun her alanında bir kimlik çatışması yaşanıyor. Bu çatışmaya dair farklı bakış açılarıyla çeşitli yorumlar getirilmiş olsa da birçoğunda bu çatışmanın dindar kesim ile seküler kesim arasında olduğu konusunda uzlaşıyor. Zira bu iki kesimin yaşam tarzlarındaki farklılık ister istemez kent hayatına da sirayet ediyor. Buna bağlı olarak bu çatışmanın nedenleri ve/veya sonuçları üzerine çalışmalar yapılıyor. Bu çalışma da her ne kadar doğrudan konusu bu çatışma olmasa da ulaşılan sonuç itibarıyla bu çatışma ile ilgili yargılara varmakta. Nitekim araştırma yönteminde verilerin elde edilmesinde bu çatışmayı meydana getiren yaşam tarzındaki farklılıklar başlangıç noktasını oluştururken yaşam tarzlarının analiz sürecinin sonucunu meydana getirmesi bu durumun esas nedenini oluşturuyor. Bu bağlamda Türkiye’de kent hayatı ile ilgili yapılan kültürel gecikme analizlerinin bu çatışmayı dikkate alması kaçınılmaz oluyor. Zaten kültürel gecikmenin kültürel anlamda birtakım çatışmalara neden olduğu gerçeği de bu durumu destekliyor.

Kültürel gecikme kuramının temel argümanlarının en önemlisi, eski ile yeninin bir arada bulunmasıdır. Buna göre bir toplumda eski unsurlar ile yeni unsurlar bir arada bulunuyorsa o toplumda bir kültürel gecikmenin yaşandığı iddia edilebilir. Yine de bu durum bu iddiayı kabul etmek için tek başına yeterli değildir. Bu bağlamda Türkiye’de bugün dindarlık ile sekülerlik ya da daha derinlerde köylülük ile kentlilik arasındaki yaşam tarzı farklılıklarının kent hayatında bir arada bulunması ve bunların bir çatışma içinde olması bir kültürel gecikmenin yaşandığını kabul etmeye yetmez. Zira toplumun değişimini tarihsel açıdan analiz etmeden yapılan bu kabul, tıpkı kurama getirilen bazı eleştirilerde olduğu gibi oldukça deterministik ve Batı yanlısı olacaktır. Bu bakımdan Ogburn de kuramı değişim içerisinde analiz edilebileceği bir şekilde formüle etmiştir. Onun, toplumu süperorganizma, sosyal miras ve kültür şeklinde üç katmanlı bir yapıya bölmesi sosyal değişim sürecinde yaşanan kültürel gecikmelerin neden ve sonuçlarını gösterebilmek açısından metodolojik bir işleve sahiptir. Bu katmanlar arasında ilişkiler kurulurken iki yönlü bir sürecin işletilmesi de bir nevi herhangi bir yanlılığa sebebiyet vermemeyi ve bu ilişkilerin sağlamasını yapmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla en alttan en üste doğru katmanlar arasında ilişkiler kurularak yapılan analizler sonucunda ancak bir kültürel gecikmenin varlığından söz edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan reformların toplumsal sonuçları 1940'lı yıllardan sonra kendisini göstermeye başlamıştır. Nüfusunun büyük bir kısmı köylerde yaşayan Türkiye'de ortaya çıkan sosyal değişimlerin ilk gözlemlendiği yerler de köyler olmuştur. Türkiye'de sosyal değişim, bir yandan tıp bilimindeki gelişmelere bağlı olarak nüfusun artması, diğer yandan teknolojik bir unsur olan traktörün tarımda kullanılmaya başlanması ile hızlanmıştır. Bu noktada, nüfusun psikolojik ve kültürel faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan bu değişimlere uyum sağlayamaması bir kültürel gecikmeye neden olmuştur. Osmanlı'dan Türkiye'ye bir kalıntı olarak devreden ağalık sistemine dayalı mülkiyet ilişkileri kültürel faktörler, köylüde eylemsizliğe neden olan yaşam tarzı ise psikolojik faktörler olarak dikkate alındığında, bu iki faktör arasındaki uyumun hem hızlı nüfus artışı hem de traktörlerin kullanımına bağlı olarak bir kültürel gecikme ortaya çıkaracak şekilde bozulduğu görülmektedir. Bu bağlamda köy hayatı ile uyumu bozulan köylü nüfus köyden kentlere doğru göç ederek yeni bir uyum arama sürecine girmiş, fakat kentlerdeki yavaş sanayileşme nedeniyle bunu başaramamıştır. Bu durum kente gelenlerin kendi uyum stratejilerini geliştirerek kentlerde gecekondular, marjinal sektörler ve hemşehrilik olarak bazı tampon mekanizmalar kurmalarına yol açmıştır. Fakat bu mekanizmalar da köylünün kent ile olan ilişkilerini sınırlandırarak kente tam anlamıyla uyum sağlayamamasına ve bir sahte kentli yaşam tarzının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla köylerde ortaya çıkan kültürel gecikmeler bir çözüme kavuşmamış, sadece köylerden kentlere taşınmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin kültürel gecikme konusunda "yerinde saydığı" söylenebilir.

Kültürel gecikmelerin köylerden kentlere göç yoluyla taşınması, kentlerde yeni birtakım sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Göçe bağlı olarak kent nüfusundaki artış kent içi trafiğin artmasına neden olmuştur. Öte yandan hem yoğun nüfus hem de trafik hava kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca nüfusun kentlerde toplanması sonucu insanlar salgın hastalıklara karşı daha savunmasız bir duruma gelmiştir. Bütün bu sorunları altyapı yatırımları ile çözmeye çalışan yönetimler ise bu süreçte oldukça yanlış bir tutum sergilemiştir. Buna göre, ortaya çıkan sorunları ekonomiye indirgeyen yönetimler bu sorunlara karşı da sadece birtakım teknik çözümler getirmiş ve bunların sosyal ve kültürel yönünü göz ardı etmişlerdir. Sorunlara karşı üretilen sanayileşme, kentsel dönüşüm ve AVM'ler gibi çözümler sorunların köküne inmediği için yüzeysel kalmış ve var olan kültürel gecikmeleri daha fazla derinleştirmiştir.

Türkiye’de yönetimlerin kültürel gecikmeyi çözmekte yetersiz kalması yerlerini başka grupların doldurmasına yol açmıştır. Patronaj ilişkileri içerisinde ortaya çıkan bu gruplar kent hayatındaki yaşam tarzınının da şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Sırasıyla akrabalar, hemşehriler, siyasi partiler ve dinî cemaatler birbirlerine eklemlenerek yönetimlerin yerini almışlardır. Buna bağlı olarak sosyal kurumlarda da değişimler yaşanmış ve bir sosyal kurum olarak yönetimler geri planda kalırken aile ve din gibi sosyal kurumlar önem kazanmıştır. Fakat kent hayatı söz konusu olduğunda sosyal kurumlar arasındaki düzenlemeyi sağlaması açısından bir sosyal kurum olarak yönetimlerin merkezî bir rolü vardır. Buna göre yönetimlerin bütün sosyal kurumları uyumlu bir şekilde düzenlemesi kent hayatında birtakım kültürel gecikmelerin ortaya çıkmasının da önüne geçmektedir. Bu da ancak yönetimdekilerin mevcut bütün sosyal kurumları dikkate alması ile sağlanabilir. Buna karşın Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere yönetimin hem toplumdaki bazı sosyal kurumları dikkate almaması hem de bu sosyal kurumlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması yapılan politikaların kültürel gecikmeler ortaya çıkartmasına ve istenilen sonucu vermemesine yol açmıştır. Burada yönetimlerin her şeyi ekonomik gelişmeye indirgeyen teknikçi bakış açısının önemli bir rolü vardır. Bu çalışmanın konusu itibariyle buna değinilmese de bu bakış açısının yönetimlerde de bir kültürel gecikmeye neden olduğu açıktır. Bu açıdan yönetimlerin ne zaman ve neden böyle bir bakış açısına sahip olduklarını belirlemek burada yapılan analizi desteklemek ve ileride yönetimlerden dolayı kent hayatında ortaya çıkabilecek kültürel gecikmeleri ön görebilmek bakımından dikkate değerdir.

Yönetimlerin bakış açısından ayrı olarak, burada ulaşılan sonuç doğrultusunda yönetim kurumunun yerini başka sosyal kurumların alması genel olarak kent hayatının gerekliliklerine göre değil de o kurumların çıkarlarına göre hareket edilmesine neden olabilir. Zira her sosyal kurumun toplumda birtakım işlevleri vardır ve bunları yerine getirebildiği ölçüde bu kurumlar varlığını sürdürebilir. Bu bakımdan yönetimin yerine geçen kurumlar kendi varlıklarını sürdürebilmek amacıyla kendi işlevlerine uygun bir şekilde hareket etmeye eğilimli olacaktır. Burada yönetimler bu kurumların bir aracı hâline gelecek ve kendi çıkarlarına uygun birtakım politikaları hayata geçireceklerdir. Dinî cemaatlerin yönetimlerin yerine geçmesiyle İstanbul Taksim Meydanı’na cami yapmak istemeleri buna bir örnek verilebilir. Buna bağlı olarak yönetimi ele geçirmek bir amaca dönüşecek ve bunu gerçekleştirmek için büyük mücadeleler yaşanacaktır.

Günümüzde Türkiye’de yaşanan çatışmaların ana eksenini bazı çıkar gruplarının yönetimi ele geçirmeye çalışması olduğu söylenebilir. Nitekim yukarıda da belirtilen yüksek doğurganlığa bağlı biyolojik, köylüde eylemsizliğe neden olan toprağa bağımlı yaşam tarzı psikolojik ve bu yaşam tarzını patronaj ilişkileri bağlamında ortaya çıkaran ağallığa dayalı mülkiyet ilişkileri ise kültürel faktörler olarak ele alındığında bunlardan meydana gelen kültürel gecikmelerin oluşturduğu boşluğu sosyal kurumlarda yerleşik olan bazı çıkar gruplarının doldurması bu durumda etkilidir. Her ne kadar yapılan bazı yorumlarda bu çatışmanın kaynağı olarak siyaset ya da kültür gösterilse de bunlar tam olarak doğru değildir. Zira her iki yorum da hem indirgemeci hem de tepeden inmececi bir bakış açısına sahiptir. Fakat burada ulaşılan sonuç göstermektedir ki günümüzdeki çatışmaların çok daha derin kökleri bulunmaktadır. Ülkenin nüfus yapısından mülkiyet ilişkilerine kadar birçok faktör kültürel zeminde yaşanan mevcut kimlik krizinin temel nedenini oluşturmaktadır. Öte yandan bütün bu faktörlerin birbirleri arasındaki “çoklu ilişkiler” de bu durumu daha karmaşık bir hâle sokmaktadır. Yine de kent hayatındaki temel faktörleri belirleyerek aralarında bir ilişki kurmak bu çatışmanın azaltılmasında veya ortadan kaldırılmasında etkili olacaktır.

Bir toplumda kültürel gecikmeler söz konusu olduğunda birtakım çıkar grupları devreye giriyorsa o toplumda neyin gecikme olup olmadığı konusunda da tartışmaların yaşanması kaçınılmazdır. Dolayısıyla kimileri için kültürel gecikme olarak görülen bir durum başkaları için kültürel gecikme kabul edilmeyebilir. Fakat bu noktada kültürel gecikmenin toplumsal değil işlevsel bir olgu olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Nitekim şimdiye kadar yapılan analizde ele alınan örnekler, kent hayatında kendisini gösteren ve herkesin üzerinde uzlaşabileceği temel örneklerden seçilmeye çalışıldı. Buna bağlı olarak örnekleri çeşitlendirmek ve detaylandırmak mümkündür. Çünkü hangi örnekler seçilirse seçilsin iyi ya da kötü bir değer yargısı taşıyacaklardır. Yine de bu yargılardan bağımsız bir şekilde seçilen örnekler işlevsel açıdan analiz edilebilir. Böylece sonucu ne olursa olsun kültürel gecikmelerin kaynağı ve etkileri üzerine geçmişten günümüze bir köprü kurularak hem sosyal hem de sosyolojik açıdan bir bütünlük sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Yusuf : **Göç Sosyolojisi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2018.
- Ağırbaş, Üstün; Akbulut Yasemin; Önder, Ömer Rıfkı : “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, sayı 48, s. 733-748, 2011.
- Alsaç, Üstün : **Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Altıparmak, Burcu : “Hemşehri Derneklerinin Kente Uyum Sürecine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt 4, sayı 5, s. 441-452, 2015.
- Arslan-Taç, Zeynep : “Gecekondu, Konut ve Kentsel Dönüşüm Projeleri ile Türkiye’nin Finansallaşan Kentleşmesi”, **Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi Bildiri Kitabı**, s. 58-84, 2019.
- Bal, Hüseyin : **Kent Sosyolojisi**, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2015.
- Baloğlu, Burhan : “Sağlık ve Sosyal Sınıflar”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, sayı 31, 145-160, 2005.
- Bartu, Ayfer : “Eski Mahallelerin Sahibi Kim?”, **İstanbul**, Haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bayraktutan, Yusuf : “Kalkınma ve Altyapı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, cilt 47, sayı 3, s. 83-94, 1992.
- Becker, Howard : “A New Classification of Culture and a Restatement of the Culture Lag Theory: Discussion”, **American Sociological Review**, cilt 1, sayı 1, s. 102-104, 1936.
- Bilgin, Nuri : **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar, İzmir, 2007.

- Bilginoğlu, Elif : “Covid-19 Pandemisi Sırasında Uzaktan Çalışmanın Artan Önemi: Bilinen Yanlışlar ve Doğruları”, **Çalışma ve Toplum**, cilt 2, sayı 69, s. 1099-1146, 2021.
- Bookchin, Murray : **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bookchin, Murray : **Kentsiz Kentleşme**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Brinkman, Richard L.; Brinkman, June E. : “Cultural Lag: Conception and Theory”, **International Journal of Social Economics**, cilt 24, sayı 6, s. 609-627, 1997.
- Bulut, Gökhan; Kaya Hayatsever, Ezgi : “AVM’lerde Emek: Sınıf İçi İletişim Ekseninde Bir Değerlendirme”, **Emek Araştırma Dergisi**, cilt 9, sayı 13, s. 93-109, 2018.
- Burgess, Ernest W. : “Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş”, **Şehir**, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, (Çev. Pınar Kayababa Kayalığı), Heretik Yayınları, Ankara, s. 89-104, 2018.
- Castells, Manuel : **Ağ Toplumunun Yükselişi I**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çeker, Ali; Belge, Rauf : “İstanbul’da Kentsel Dönüşüm Kapsamında Gerçekleşen Bir Olgu: Soylulaştırma”, **Türk Coğrafya Dergisi**, sayı 65, s. 77-86, 2015.
- Demirkan, Tarık : “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler”, **Cogito**, sayı 8, s. 17-22, 1996.

- DİSK; Genel-İş : **COVID-19 Salgını ve Sosyal Koruma Raporu**, Ankara, 2020.
- Eke, Beğlü : “Yaşam Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, sayı 18, s. 93-114, 1980.
- Evren, Güngör : “İstanbul Ulaştırmasının Dünü, Bugünü”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, sayı 413, s. 19-24, 2001.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin F. : **İçtimaiyat**, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947.
- Freyer, Hans : **Sanayi Çağı**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.
- Giddens, Anthony : **Sosyoloji**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güzey, Özlem : “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-Liberal Kent Politikaları, Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondu Alanları”, **İdealkent**, sayı 7, s. 64-83, 2012.
- Haenni, Patrick : **Piyasa İslamı**, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2011.
- Haçerlioğlu, Orhan : **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Helle, Hans Jürgen : “Kentlileşmiş İnsan”, Çev. Zeynep Aygen, **Cogito**, sayı 8, s. 71-80, 1996.
- Herman, Abbott : “An Answer to Criticisms of the Lag Concept”, **American Journal of Sociology**, cilt 43, sayı 3, s. 440-451, 1937.
- Hobsbawm, Eric : **Geleneğin İcadı**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

- Huff, Tobby E. : “Theoretical Innovation in Science: The Case of William F. Ogburn”, **American Journal of Sociology**, cilt 79, sayı 2, 1973.
- Kardeş, Selami : “Sosyal Değişme Sürecinde Kentlileşme”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Bilim Dalı, İstanbul, 1996.
- Karpat, Kemal : **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- Keleş, Ruşen : **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan : **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Kıray, Mübeccel B. : **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kıray, Mübeccel B. : **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Koçancı, Mustafa; Ergün, Cem : “Kent Yoksulluğunun Kentsel Dönüşüm Üzerinden Okunması”, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 23, sayı 1, s. 51-68, 2018.
- Kurdoğlu, Ayça : “Kentleşme Sürecinde Hemşehri Dernekleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul, 1989.
- Lefebvre, Henri : **Mekânın Üretimi**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Lindstrom, Martin : **Buyology**, Optimist Yayınları, İstanbul, 2020.

- McKenzie, Roderick D. : “İnsan Topluluklarının Çalışılmasında Ekolojik Yaklaşım”, **Şehir**, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, (Çev. Pınar Kayababa Kayalığı), Heretik Yayınları, Ankara, s. 107-122, 2018.
- Mumford, Lewis : **Tarih Boyunca Kent**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Mumford, Lewis : **Teknik ve Uygarlık**, Açılım Yayınları, İstanbul, 2017
- Nesipoğlu, Gamze : “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, cilt 21, sayı 1, s. 165-177, 2018.
- Nuhrat, Yağmur : “Trafik Deneyimleri ve Düzen Söylemi İçinden İstanbul’u Üretmek”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 21, sayı 38, s. 497-523, 2020.
- Ogburn, William F.; Peterson, Delvin : “Political Thought of Social Classes”, **Political Science Quarterly**, cilt 31, sayı 2, s. 300-317, 1916.
- Ogburn, William F. : “The Psychological Basis For The Economic Interpretation of History”, **The American Economic Review**, cilt 9, sayı 1, s. 291-308, 1919.
- Ogburn, William F. : **Social Change with Respect to Culture and Original Nature**, B.W. Huebsch Inc., New York, 1922.
- Ogburn, William F.; Thomas, Dorothy : “Are Inventions Inevitable?: A Note on Social Evolution”, **Political Science Quarterly**, cilt 37, sayı 1, s. 83-98, 1922.

- Ogburn, William F. : “Great Man versus Social Forces”, **Social Forces**, cilt 5, sayı 2, s. 225-231, 1926.
- Ogburn, William F. : “Inventions and Discoveries”, **American Journal of Sociology**, cilt 34, sayı 1, s. 25-39, 1928.
- Ogburn, William F. : “The View-Point of a Sociologist”, **The Scientific Monthly**, cilt 32, sayı 4, s. 294-300, 1931.
- Ogburn, William F.;
Gilfillan, Samuel C. : “The Influence of Invention and Discovery”, **Recent Social Trends in the United States**, President’s Research Committee on Social Trends, McGraw-Hill Book, New York, s. 122-166, 1933.
- Ogburn, William F. : “Technology and Governmental Change”, **The Journal of Business of the University of Chicago**, cilt 9, sayı 1, s. 1-13, 1936.
- Ogburn, William F. : “National Policy and Technology”, **Technological Trends and National Policy**, National Resources Committee, U.S. Government Printing Office, Washington D. C., 1937.
- Ogburn, William F. : “Culture and Sociology”, **Social Forces**, cilt 16, sayı 2, s. 161-169, 1937.
- Ogburn, William F. : “Technology and Sociology”, **Social Forces**, cilt 17, sayı 1, s. 1-8, 1938.
- Ogburn, William F. : “Technology and Planning”, **Planning for America**, Ed. George B. Galloway, Henry Holt & Co, s. 168-185, 1941
- Ogburn, William F. : “How Technology Changes Society”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, cilt 249, Social Implications of Modern Science, s. 81-88, 1947.

- Ogburn, William F. : “On Social Aspects of Population Change”, **The British Journal of Sociology**, cilt 4, sayı 1, s. 25-30, 1953.
- Ogburn, William F. : “The Meaning of Technology”, **Technology and Social Change**, Ed. Francis R. Allen, Appleton-Century Crofts., s. 3-11, 1957.
- Ogburn, William F. : “How Technology Causes Social Change”, **Technology and Social Change**, Ed. Francis R. Allen, Appleton-Century Crofts., s. 12-26, 1957
- Ogburn, William F. : “Cultural Lag as Theory”, **Sociology and Social Research**, cilt 41, sayı 3, s. 167-173, 1957.
- Oktay, Derya : “Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış”, **İdealkent**, cilt 2, sayı 3, s. 8-19, 2010.
- Özbay, Ferhunde : **Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Özgür, Özlem : **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Park, Robert E. : “Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler”, **Şehir**, Ed. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, (Çev. Pınar Kayababa Kayalığı), Heretik Yayınları, Ankara, s. 37-85, 2018,.
- Sennett, Richard : **Gözün Vicdanı**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Sevimoglu, Orhan : “İstanbul Hava Kalitesinin İyileştirilmesi Çalışmalarıyla Beraber Sera Gazı Salınımının Kontrolü”, **6. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu Bildiri Kitabı**, s. 212-224, 2015.

- Simmel, Georg : “Metropol ve Zihinsel Hayat”, **Bireysellik ve Kültür**, Metis Yayınları, İstanbul, s. 317-329, 2009.
- Sorokin, Pitirim : ** ağdaş Sosyoloji Kuramları II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
-  en, Mustafa : **Türkiye’de Gecekondunun 50. Yılı**, Ekonomi Forumu, İstanbul, 1996.
- Tekeli, İlhan : **Bağımlı Kentleşme**, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 1977.
- Tekeli, İlhan : “Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Ge irdiğı Dönüşüm ve Kırsaldan Kopu ”, **Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt 2, sayı 6, s. 8-48, 2019.
- Tekeli, İlhan : **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tekeli, İlhan : **Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle D   nmek**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- Temiz Hava Hakkı Platformu : **Hava Kirliliğı ve Sağılık Etkileri: Kara Rapor**, İstanbul, 2019.
- Tekin, İsmail Hüsrev : **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Topal, A. Kadir : “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt 6, sayı 1, s. 276-294, 2004.
- Torun, İ hak : “Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 9, sayı 17, s. 83-94, 2020.

- Tönnies, Ferdinand : “Gemeinschaft ve Gesellschaft”, Çev. Ahmet Aydoğan, **Şehir ve Cemiyet**, İz Yayıncılık, s. 185-217, 2000.
- Türkdoğan, Orhan : **Türkiye’de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1970.
- Ülgener, Sabri : **Makaleler**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ünal, Sevtap : **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2019.
- Weber, Max : **Ekonomi ve Toplum II**, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.
- Wirth, Louis : “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme”, Der. ve Çev. Ayten Alkan ve Bülent Duru, **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Yayınevi, Ankara, s. 77-106, 2002.
- Wolf, Eric R. : **Köylüler**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Bilgisayar – Wikipedia, (Çevrimiçi),

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgisayar>, 22.06.2021.

“İstanbul havasını solumak yılda 16 paket sigaraya eşit”, (Çevrimiçi),

<https://www.diken.com.tr/istanbul-havasini-solumak-yilda-16-paket-sigaraya-esit/>, 17.04.2021.

Kent – Kelime Etimolojisi, (Çevrimiçi),

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kent>, 24.07.2020.

Salgın – Wikipedia, (Çevrimiçi),

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Salgın>, 17.04.2021.

Şehir – Kelime Etimolojisi, (Çevrimiçi),

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/sehir1>, 24.07.2020.

Türkiye’de İnternet – Wikipedia, (Çevrimiçi),

https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_internet, 04.05.2021.

Zeki Z. Kırmızı, “İstanbul Ulaşımı ve İETT Tarihsel İstatistikleri”, (Çevrimiçi),

[https://okumaninsonunayolculuk.com/pdf/kentici_ulasimi_okumak/istanbul_ulasim_i/istanbul_ulasim_istatistikleri/istanbul_ulasim_istatistikleri_pdf_dizini/ist_ulasiminin_tarihsel_istatistikleri_cilt_1.pdf](https://okumaninsonunayolculuk.com/pdf/kentici_ulasimi_okumak/istanbul_ulasimi/istanbul_ulasim_istatistikleri/istanbul_ulasim_istatistikleri_pdf_dizini/ist_ulasiminin_tarihsel_istatistikleri_cilt_1.pdf), 29.04.2021.